tarih ve toplum

aylık ansiklopedik dergi

9 771019 468006

İLETİŞİM YAYINLARI
KDV DAHİL 4.600.000.- TL

NİSAN 2003
CİLT 39 • SAYI:
232

ISSN 1019-4681
212163 - 2003/04

OSMANLI HANIMLARI VE KADIN TERZİLERİ-I

LONDRA HALKEVİ...

DÜMLUPINAR'I UNUTMAK...

fest TRAVEL

"Köşe Bucak İstanbul" Gezilerimiz 12 Yıldır Sürüyor

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi

5 Nisan 2003 Cumartesi
BÜYÜKADA
Sanat Tarihçisi Dr. VERA BULGURLU

•

5 Nisan 2003 Cumartesi
AKSARAY – YEDİKULE
Sanat Tarihçisi Dr. DENİZ ESEMENLİ

•

6 Nisan 2003 Pazar
BELGRAD ORMANI FLORASI
Orm. Fak. Öğr. Üye. NECMİ AKSOY

•

12 Nisan Cumartesi
TEKNEYLE HALİÇ –
RAHMİ KOÇ SANAYİ MÜZESİ
Sanat Tarihçisi
HAYRİ FEHMİ YILMAZ

•

12 Nisan 2003 Cumartesi
İZNİK
Öğretim Görevlisi SEZAİ GÜLŞEN

•

13 Nisan 2003 Pazar
İSTANBUL KORULARI FLORASI –I:
ANADOLU YAKASI
Orm. Fak. Öğr. Üye. NECMİ AKSOY

•

19 Nisan 2003
BURGAZADA – KINALIADA)
Sanat Tarihçisi Dr. VERA BULGURLU

•

19 Nisan 2003 Cumartesi
EDİRNE
Sanat Tarihçisi Dr. DENİZ ESEMENLİ

•

20 Nisan 2003 Pazar
BEŞİKTAŞ
Sanat Tarihçisi RUHAN BAYKA

•

26 Nisan 2003 Cumartesi
Kayıp Bir Demiryolunun İzinde...
KAĞITHANE – SADABAD –
KEMERBURGAZ
MERT SANDALCI - HÜSEYİN IRMAK

•

27 Nisan 2003 Pazar
BOĞAZİÇİ YALILARI
Doç. Dr. MURAT BELGE

•

27 Nisan 2003 Pazar
İSTANBUL'DA MİMAR SİNAN
YAPILARI – II
Sanat Tarihçisi
Dr. DENİZ ESEMENLİ

BAŞVURULAR İÇİN

Gün Barbaros Bulvarı, Barbaros Ap.
No. 44 K. 7 D. 20
80700 Balmumcu/İSTANBUL
Tel: (0 212) 216 10 36 – 37
Fax: (0 212) 216 10 30
e-mail: fest@festtravel.com
web: www.festtravel.com

tarih VE toplum
aylık ansiklopedik dergi

KÜLTÜR GEZİLERİ
Nisan 2003

06 Nisan 2003
Gediz Deltası ve
GÖÇMEN KUŞLAR
Prof. MEHMET SITKI

•

13 Nisan 2003
BAFA / HERAKLIA
Yedi Kiliseler
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

20 Nisan 2003
APHRODISIAS
Antiokheia
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL

•

20 Nisan 2003
Çukurköy / NEONTEİKHOS
Yanıkköy / MENEMEN
Prof. ERSİN DOĞER

•

26-27 Nisan 2003
Buldan, Tripolis, Philadehphia-
PAMUKKALE-Laodikeia
***Doğal Sit Alanlarımız;**
Denizli Güney ve Kaklık Mağarası
Öğr. Gör. Arkeolog ŞÜKRÜ TÜL ve
Mağara Araştırmaları Derneğinden:
FATİH BÜYÜKTOPÇU

•

28 Nisan 2003
İTALYA
FAİK ERDOĞAN

EBRULİ ASTRONOMİ ETKİNLİKLERİ

Güncel astronomi konusunda bilgilendirme, gökyüzünü tanıma, Gözlemevi'nde ve açık alanda gözlem, takım yıldızlarını tanıma ve Evren'in sınırlarına yolculuk...

25 Nisan 2003
ÇİFT YILDIZ ÖZLEMİ
Seminer: Yıldız Evrimi ve
Değişen Yıldızlar
HALİT MİRAHMETOĞLU
SENA ÇELİK

ebruli TUR

Rezervasyon: Adres: 1443 sok. (Kıbrıs Şehitleri) Mutlu Apt. No. 37/3 Alsancak İzmir
Tel: (0 232) 464 07 18 - 463 60 43 • Fax: (0 232) 464 92 03
e-mail: ebruliturizm@hotmail.com • http:\\ebruliturizm.sitamynet.com

tarih VE toplum

aylık ansiklopedik dergi

NİSAN 2003 • CİLT 39 • SAYI 232

4 *Birsen Talay*
"Alternatif"
23 Nisan Kutlamaları

11 *Yavuz Selim Karakışla*
Osmanlı Hanımları ve
Kadın Terziler-I

21 *Ali Arslan*
Millî Mücadele'de
Lüleburgaz Kongresi ve
Lüleburgazlı Yurtseverler

27 *Meral Demirel*
Vanguard ve Cephe'de
Londra Halkevi

33 *Sabri Zengin*
Bir Halkevi Dergisi:
Yeni Tokat

39 *Suat Mertoğlu*
Genç Bir Düşünce
Adamının Hazin Sonu:
Ahmed Muhiddin'e Dair
Biyo-Biyografik Bir Katkı

47 *Ali Ergur*
Dumlupınar'ı Unutmak...

51 *Naim Güleryüz*
Doğu'nun Rotschild'i:
Kamondo Ailesi

58 FOTOĞRAFLARDA TARİH
Eser Tutel
Ünlüler Yetiştiren Bir
Eğitim Yuvası

60 KİTAP DAĞARCIĞI
Orhan Koloğlu
Kıbrıs Kitapları

62 GÜNDEMDEKİ TARİH
Orhan Koloğlu
Medyada Tarih Konuları

64 KİTABİYAT
Rıfat N. Bali
Türk Diplomasisi ve
Siyasî Tarihiyle İlgili İki Eser

ÖN KAPAK: 1979 yılında yapılan 23 Nisan kutlamalarından bir kolaj.
ARKA KAPAK: 30 Aralık 1914 tarihli **Takvimi Vekayi** gazetesinin kapağı.

O KURLARA MEKTUP

BİRSEN TALAY

Nisan ayında ilk yazımızı çocuklara ayırdık. Son yirmi senedir çocuklar adına etkin, kamuoyuna mal olan bir faaliyetin yapıldığına şahit olamadık. Oysa 1970'lerin ortalarından itibaren çocuklar adına büyük organizasyonlar yapılmış ve bu çalışmaların sonucunda bazı olumlu gelişmeler hayata geçirilmiştir. Örneğin, fabrikalarda kreşlerin olması gerektiği toplusözleşmelerde kabul ettirilmiş, mahalle kreşleri açılmış, çocuk bahçelerinin sayılarının çoğaltılması için çalışılmış ve en önemlisi çocukların, özellikle çırak çocukların sorunları yoğun biçimde tartışılıp çözüm getirilmeye uğraşılmıştır. Ancak bu sayıda sadece İlerici Kadınlar Derneği'nin 23 Nisan kutlamalarına değineceğim. Bu sene 23 Nisan'da ise çocuklara, tüm dünya çocuklarına sunulan sadece savaş oldu..

Yavuz Selim Karakışla ise Osmanlı döneminde kadınlara sunulan özel bir hizmetten bahsediyor. Üç bölüm halinde yayımlayacağımız çalışmada, Osmanlı kadınlarını giydirmek, şıklaştırmak için uğraşan kadın terziler anlatılıyor. Ve bu sektörün gelişmesi ise yayın yoluyla, reklâmla sağlanmış, tabii İstanbullu ve okur-yazar kadınlar baş rolde ...

Ali Arslan, bizleri 1920'lerin Trakyası'na götürüyor. Lüleburgaz Kongresi'nin ardından gelişen olaylar aktarılıyor ve bu kongreye katılanlar tanıtılıyor.

Meral Demirel'in öğrencilerinin hazırladığı çalışmalar birkaç sayıdır yayımlanmakta ve oldukça ilgi görmektedir. Bu sayıda Demirel, İkinci Dünya Savaşı yıllarında yayımlanan iki dergi hakkında değerlendirme yaptıktan sonra, bu yayınlarda yeralan Londra Halkevi üzerine daha ayrıntılı bilgiler sunuyor.

Sabri Zengin'in yazısı yine halkevleri üzerine... Tokat basını üzerine kısa bilgiler aktardıktan sonra, bir halkevi dergisini, *Yeni Tokat*'ı tanıtıyor.

Suat Mertoğlu, *Tarih ve Toplum* dergisinin 114. sayısında yayımlanan Ahmed Muhiddin ile ilgili bir yazıdan yola çıkarak, elde ettiği yeni bilgilerle Muhiddin'in biyografisine önemli ekler yapıyor.

Ali Ergur, bundan tam elli yıl önce batan Dumlupınar denizaltısının başına gelenleri hatırlattıktan sonra, toplumun her düzeyinde yaşanan kayıtsızlığa dikkat çekerek, toplumsal hafızanın zayıflığına bir örnek olarak Dumlupınar şehitleri için yaptırılacak anıta finansman bulunamadığını ekliyor.

Naim Güleryüz, Kamondo ailesinin Osmanlı topraklarında ve özellikle İstanbul'da yaptırdığı eserleri ve bankacılık girişimlerini anlatıyor. Ve bu yazıya önemli bir ek olarak Turgut Kut'un hazırladığı "Kont Camondo"ya yazılmış bir kasideyi de sunuyoruz.

Eser Tutel hayranlarına müjde..."Ünlüler yetiştiren bir eğitim yuvası" başlıklı yazısında Tutel, bugün varolmayan bir binadan bahsediyor; 1950'lerin imar planına göre istimlâk edilmiş bu güzel eser. En son Boğaziçi Liseleri'nin kullandığı binada kimler öğrenim görmemiş ki... Okumak için sabırsızlandığınızı biliyorum.

Kitap Dağarcığı'nda Kıbrıs tarihi ile ilgili sekiz kitabı tanıtıyoruz.. Gündemdeki Tarih'te ise, Orhan Koloğlu medyadaki tarih yazılarına dikkat çekiyor ve yapılan bazı hatalara örnekler veriyor.

Kitabiyat bölümünde, Rıfat Bali Türk diplomasi tarihiyle ilgili iki anı kitabını tanıtıyor. Bu kitaplar İngilizce hazırlandığı için, yabancı araştırmacıların da rahatlıkla yararlanabileceği eser niteliği taşımaktadır.

Mayıs ayında buluşmak dileğiyle...

OKURLARDAN MEKTUP

TARİH ve TOPLUM DERGİSİ EN İYİ TEZ YARIŞMASI-2

Yarışmaya gösterilen ilgi dolayısıyla Yüksek Lisans ve Doktora tezlerinin teslim tarihi 31 Mayıs 2003 tarihine kadar uzatılmıştır.

DÜZELTME!

Tarih ve Toplum'un şubat sayısında yayımlanan, Kevork Pamukciyan'ın Türkçe makalelerinin toplu yayımı hakkındaki yazımda, dört cildin kapak fotoğrafları altında yer alan künye bilgileri, bir karışıklık sonucu hatalı basılmıştır. Bu ciltler hakkındaki bibliyografik bilgiler doğrusu şöyledir:

Kevork Pamukciyan, Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar, yay. haz.: Osman Köker, Aras Yayıncılık, İstanbul.

1. Cilt: **İstanbul Yazıları**, Ekim 2002, 320 (LXVII+252) sayfa.

2. Cilt: **Ermeni Harfli Türkçe Metinler**, Aralık 2002, 312 (LVI+256) sayfa.

3. Cilt: **Zamanlar, Mekânlar, İnsanlar**, Şubat 2003, 376 (X+366) sayfa

4. Cilt: **Biyografileriyle Ermeniler**, Haziran 2003'te çıkacak, yaklaşık 320 sayfa.

DUYURU!

Bilgi Üniversitesi'nde Söyleşiler Devam Ediyor

İstanbul Bilgi Üniversitesi Tarih Bölümü'nün "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi Üstüne Söyleşiler" dizisi Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Prof.Dr. Necdet Öztürk ile devam ediyor. Tarihçinin konuşma başlığı: "15. yüzyıl Osmanlı Kronikleri" Dizinin bu beşinci söyleşisi 15 Nisan 2003 Salı günü saat 14.30'da Kuştepe Kampusu Akademik Kurul Odası'nda gerçekleşecek.

Tel: 0 212- 216 22 22

DÜZELTME!

Tarih ve Toplum dergisinin 228. sayısında "İstanbul'da Veba Salgını" başlıklı yazımda bir çeviri hatası olmuştur. 35. sayfa, 3. sütunda iki kere "Yahudi" kelimesi geçmektedir. Doğrusunun "Cizvitler" olduğunu belirtmek istiyorum. Saygılarımla.

Rinaldo Marmara

tarih ve toplum
aylık ansiklopedik dergi

NİSAN 2003

CİLT 39 • SAYI 232
ISSN 1019-4681

İLETİŞİM YAYINLARI A.Ş.
SAHİBİ
Tuğrul Paşaoğlu

GENEL YAYIN YÖNETMENİ
Murat Belge

GENEL MÜDÜR
Nihat Tuna

YAYIN YÖNETMENİ
Birsen Talay

SORUMLU YAZIİŞLERİ MÜDÜRÜ
Bağış Erten

YAYIN KURULU
Ahmet İnsel, Orhan Koloğlu, Turgut Kut, Eser Tutel, Emre Yalçın

DANIŞMA KURULU
Robert Anhegger, Fikret Adanır, Feroz Ahmad, Turgut Akpınar, Masami Arai, Martin van Bruinessen, Selim Deringil, Baha Taraman, Ekrem Işın, Ahmet Demirel, Paul Dumont, Cornell Fleischer, Barbara Flemming, François Georgeon, Colin Imber, Yavuz Selim Karakışla, Kurtuluş Kayalı, Celia Kerslake, Klaus Kreiser, Uygur Kocabaşoğlu, Gün Kut, Jacob Landau, İlber Ortaylı, Şevket Pamuk, Donald Quataert, İ. Lütfü Seymen, Şinasi Tekin, Michael Ursinus, Stefanos Yerasimos

TASARIM Ümit Kıvanç
UYGULAMA Çiğdem Dilbaz
KAPAK Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ Serap Yeğen
MONTAJ Şahin Eylimer
FOTOĞRAF Mehmet Özcan
FİLM ÇIKIŞ 4 Nokta Grafik
Tel. 527 89 35 Fax: 511 97 22
BASKI Sena Ofset
DAĞITIM Dergi Planlama Pazarlama

İLETİŞİM YAYINCILIK A.Ş.

OKUR İLİŞKİLERİ Pekkan Yazı

İSTANBUL Kloderer Caddesi İletişim Han Cağaloğlu 34400
Tel. (0.212) 516 22 60 Fax: 516 12 58
E-MAIL: [illegible]

ANKARA Selanik Cad. No: 64/11 Yenişehir 06640 Tel. (0.312) 425 36 00 - 425 20 71

İZMİR 857. Sok., No:6/312 Konak
Tel: (0.232) 484 45 90-489 89 09
Faks: (0.232) 484 90 42

ABONE KOŞULLARI

Yurtiçi

Yıllık: 50.000.000.- TL

6 aylık: 25.000.000.- TL

Avrupa-Ortadoğu 80 $/yıl

Amerika 80 $/yıl

Avustralya 80 $/yıl

Uçak posta ücreti abone bedelinin içindedir

Yurtiçi abonelik için abone bedelinin **İLETİŞİM A.Ş. 255661 POSTA ÇEKİ HESABI**'na yatırılması ve posta çekinin üzerine "Tarih ve Toplum abonesi" ibaresi yazılarak fotokopisinin, açık adresinizi içeren bir mektupla birlikte yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Yurtdışı abonelik için bedelin İLETİŞİM A.Ş.'nin **PAMUKBANK TÜRBE ŞUBESİ** 865277 no'lu DTH'na havale edilmesi ve dekont fotokopisinin, açık talebinizi içeren bir mektupla yayınevimize gönderilmesi yeterlidir.

Kütüphane satış fiyatı: 4.600.000.- TL

İlerici Kadınlar Derneği'nin Düzenlediği

"Alternatif" 23 Nisan Kutlamaları

BİRSEN TALAY

1975 yılında kurulan ve 12 Eylül 1980 tarihine kadar faaliyet gösteren İlerici Kadınlar Derneği[1] (İKD) sadece kadınlar adına bazı talepleri dile getirmedi. Kadınlar için politika üretirken, temel olarak çalışan kadınlar adına faaliyet gösterdiğini söyleyebiliriz. Kadın deyince çocukların akla gelmesi maalesef kaçınılmaz bir gerçek. Çalışan kadın deyince de çocukların bakımının nasıl sağlanacağı sorunu yine sadece kadınların sorunuymuş gibi ele alınmaktadır. Aslında İKD'liler çocuklara ilişkin taleplerini belirtirken bunları kadınlar adına da sunmaktaydı. Malum; kadınlar sözkonusu olunca, çocukları onlardan ayrı tutmak "fiilen" mümkün olmuyor. Bu alanda en bilinen, en yaygın ve en etkili kampanyaları "Her mahalleye, her işyerine bir kreş kampanyasıdır.

Bir kadın derneği olan İKD 23 Nisan kutlamalarını da ihmal etmemiş, kendi örgütlenmesinin uzandığı alanlarda kutlamalar düzenlemiş ve basın açıklamaları yapmıştır. Bu arada Birleşmiş Milletler'in 1979 yılını Uluslararası Çocuk Yılı (UÇY) ilan etmesinin ardından Türkiye'de de bazı faaliyetlere başlanmış ve bu faaliyetleri sürdüren dernek, kurum ve kuruluşlar arasında başı çeken İKD olmuştur. UÇY faaliyetleri, 23 Nisan kutlamaları ile de birleştirilerek daha geniş kapsamlı organizasyonlar yapılmıştır. Uluslararası Çocuk Yılı faaliyetlerine dönemin farklı siyasi görüşlerine sahip kadın derneklerinin birçoğu duyarsız kalmamış, yayın organlarında UÇY ile bağlantı kurularak Türkiye'deki çocuklara ilişkin taleplerini dile getirmişlerdir.

İKD'lilerin 23 Nisan Kutlamaları

İKD 1976 yılında 23 Nisan kutlamalarını ilk olarak dar bir çevrede gerçekleştirir. Sadece dernek üyelerinin ve örgütlü olduğu mahallelerdeki çevre halkının çocukları için bir eğlence düzenler. Bu eğlencede çocuk folkloruna, korosuna, bazı oyunlara ve çizgi filmlere yer verilir. İKD'nin I. Olağan Genel Kurul Raporu'nda 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nda yapılanlar "sosyal çalışmalar" başlığı altında şu ifadelerle sunulur: "...eğlenme olanağından yoksun bırakılan emekçi çocuklarının birkaç güzel ve eğitici saat geçirmelerine çalışılmıştır"[2]

1977 yılında ise İKD genel başkanı Beria Onger 23 Nisan dolayısıyla basına ve kamuoyuna bir açıklama yapar. Bu açıklamada 23 Nisan "emperyalizme karşı dişe diş savaş vermeye karar vermiş bir halkın, örgütsüz ama inançlı direncinin örgütlenmesini simgeleyen ve ulusal bağımsızlığımızı dosta düşmana ilan ettiğimiz gündür" deniyor. Ancak, aynı metinde 1970'lerden bakarak 23 Nisan kutlamaları şöyle değerlendirilir: "23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nın 57. yılını kutladığımız bugün, ülkemiz yine emperyalizmin kucağındadır. Halkımızın ulusal bağımsızlık için kanını akıttığı topraklarda şimdi Amerikan üsleri boy göstermektedir. NATO ve CENTO'nun boyunduruğuna sokulan halkımız, ulusal kurtuluş savaşı veren halklara düşman edilmektedir. Ve geleceğin güvencesi çocuklarımız karanlık günler yaşamaktadır... 57 yıldır, çocuk bayramları bütün halk çocuklarının kutladığı değil, cicili bicili elbiseler diktirmeye gücü yeten, müsamereler düzenleyecek olanaklara sahip okullara gidebilen çocukların bayramı olarak kalmaktadır."[3]

İKD çocuklara şöyle seslenmektedir: "Babalarınız, işçiler, yoksul köylüler, emekçiler ve analarınız çocuklar, artık onlar da sizin güneşli günler görmeniz için, okullarda, güzel elbi-

Kadınların Sesi (1977, yıl 2, sayı 21) dergisinde yayımlanan 23 Nisan'la ilgili bir illüstrasyon.

selerinizle müsamereler yapmanız, hep bir ağızdan türküler söylemeniz için savaşıyor." Bu çağrıda anlaşılmayan ise çocuklar için mücadeleedenlerin başına neden "babaların" koyulduğudur. Bir kadın derneğinin, çocukların daha iyi koşulda yaşaması için mücadele edenlerin başına neden babaları koyup, en arkaya da kendilerini (anaları) koymasını, kadınları bu mücadele içinde en geride gördüğünü mü gösterir? Çünkü, "mücadele edenlerin" sıralanmasındaki temel, ideolojik seçim ve hiyerarşi hemen fark edilmektedir.

Bu açıklamada dikkat çeken bir diğer nokta ise, 1976 yılına göre 1977'deki 23 Nisan kutlamalarının İKD tarafından İstanbul'da daha yaygın bir biçimde yapılıyor olmasıdır. Kutlama yapacak olan şubelerin isimleri ise şöyledir: Gültepe, Ortaköy, Hisarüstü, Sarıyer, Kuştepe, Hasköy, Kağıthane, Bayrampaşa, Zeytinburnu, Gülsuyu, Ümraniye, Beykoz, Burunbahçe ve Küplüce. Bu mahallelerin ise İstanbul'un "gecekondu" semtleri ya da gecekondulaşmanın yoğun yaşandığı semtler olduğu göze çarpmaktadır.

İKD'nin gerçekleştirdiği 23 Nisan kutlamalarına bir örnek olarak arkadaki programı sunuyoruz:

23 Nisan Kutlama Programı (1977)

1- Çok sayıdaçocuklar Çok olun çocuklar, çok olun
yüzlerce olun, binlerce olun, on binlerce
daha çok olun, daha çok olun
2- Köyde çocuklar yapraklar kadar, balıklar kadar çok olun
bu dünya ne tek tek yaşamakta
bu dünya ne rakının ne şarabın içinde
3- Sokakta oynayan bu dünya ne parada ne pulda
çocuklar. ne kalleşlikte ne zulümde
bu dünya aşkın içinde, alın terinde
4- Bayramda sevinçli çok olun çocuklar çok olun
çocuklar. elele verin çocuklar elele
yaşayın dünyayı doya doya
5- Kreşte oynayan açın kapılan camlan güneşe
çocuklar. ne yeise kapılın ne korkuya
çok olun çocuklar, çok olun
6- Elleri havada elele verin çocuklar, elele
çocuklar. mutlu olmak varken bu dünyada
geceler geldi dayandı kapımıza
7- Yoksul çocuklar. olduk acımızla sarmaş dolaş
bekledik düşümüzle koyun koyuna
çok olun çocuklar çok olun
8- Çok sayıda çocuk. elele verin çocuklar elele
bütün gündüzler sizin olsun
yaşayın dünyayı doya doya
çocuklar çiçekleri umudumuzun

(Şiir okunduğu sürece bu slaytlar gösterilir ya da çocuk folklor ekibi oynar. Hiçbiri yoksa önceden hazırlanarak çok sayıda çocuk çeşitli yerlerden tek tek ya da birkaç kişilik gruplar halinde sahneye girerler. 7-15 yaş arası olur bunlar. Şiirin sonunda hepsi elele tutuşup ellerini havaya kaldırırlar.)

Bir yetişkin çıkar.

9- Bir şiş göbeklinin slaydı

(İlk baştaki şiirde folklor kullanmayıp da, slayt kullanıldıysa burada çocuk folklor ekibi çıkar. Daha sonra, sahneye birkaç iskemle bir masa bir de kara tahta konur. Tahtaya "Bugün 23 Nisan" yazılmıştır. Öğretmen ve 5-6 öğrenci vardır. Öğretmen ya da bir öğrenci 23 Nisan'ın neden kutlandığını anlatır.)

10- Savaşla ilgili slayt.

"O sıralar 1919-20'lerde Anadolu bir baştan bir başa kaynıyordu. Kadın-erkek silaha sarılmıştı. Yurda dalan düşmana, emperyalistlere karşı kurtuluş savaşı veriyordu. Hattâ o günleri yaşamış büyük şair N. Hikmet birçok şiirinde dile getirmiştir o günkü durumu. Dinleyin, bir şiirini okuyayım o günlerle ilgili:

11- Savaşla ilgili slayt.

Düşündü birden bire kayalardaki adam
Kaynaklan düşman elinde kalan bütün nehirleri
Birçoğunun adını bilmiyordu
Yalnız Yunan'dan önce ve seferberlikten evvel
Manisa'da Selimşahlar Çiftliği'nde ırgatlık ederken geçerdi
Gediz'in sularını başı dönerek

12- N. Hikmet'in slaydı olabilir.

Dağlarda tek tek
ateşler yanıyordu.
Ve yıldızlar öyle ışıltılı öyle ferahtılar ki
şayak kalpaklı adam
nasıl ve ne zaman geleceğini bilmeden
müntekim güzel
ve rahat günlere inanıyordu.

(Bunun yerine, yine Nazım'ın "Dört Nala Gelip Uzak Asya'dan..." şiiri olabilir.)

"Evet, işte o sıralarda 23 Nisan 1920'de Anadolu'nun dört bir yanından gelen delegeler Ankara'da toplanıp TBMM'sini kurdular. Bu; padişah yönetimine son verilmesi demekti. Delegelerin kimi tüccar kimi zanaatkâr, kimi toprak ağasıydı. Ama yine de bu; halkın yönetimde söz sahibi olması için atılan ilk adımdı. Ve bugün sizlere armağan edildi çocuklar. 23 Nisan'ı işte bunun için kutluyoruz."

13- Padişahlık döneminden görüntüler.

(Teypten Ç. Altan'ın "Eğlenin Yavrularım" plağı çalınır. Slaytlı olursa sahne boşalır. Arkada slayt gösterilir. Slaytsızsa, öğretmen ve çocuklar sessizce sahnede kalır, bunu dinlerler. Slayt 23 Nisan'la ilgilidir.)

1. Çocuk çıkar (12-13 yaşında kız ya da erkek)

14- İyi giyimli çocuklar.

O günden bu yana 57 yıl geçti. Okulda her yıl 23 Nisan'ı kutluyoruz. Bizden öncekiler de kutladı. Bizden sonrakiler de kutlayacaklar. Bizden sonrakiler nasıl kutlayacaklar bilmem ama, biz nasıl kutluyoruz? Bunu sizlere anlatmak isterim.

15- Boynu bükük çocuk slaytları.

Her 23 Nisan'da yeni cicili bicili elbiseler alabilen arkadaşlarımız katılırlar bayrama. Önlükle katılanların da en yeni, en iyi önlüklü olanları. Bunların hiçbirini alamayanlara bayramı kenardan seyretmek düşer. Hem de içi gide gide... Evet sonra şiirler okunur bayramlarda. Sanki kurulu bir makine gibi, aynı şeyler aynı sözler tekrarlanır.

(Bir çocuk çıkar, önlüklüdür. Süklüm püklüm görünüşü vardır. Ürkek, çekingen .....)

23 Nisan
Bugün 23 Nisan
Neşe doluyor insan
Kamutay bugün doğdu
Karanlıkları boğdu

Neşe doluyor insan
Çünkü 23 Nisan
Çocuk haftası bugün
Yurtta düğün var, düğün

Vücutlar sağlam ve dinç
Gönüllerde bir sevinç
Nasıl sevinmez insan
Bugün 23 Nisan

17- Cılız, sıska bir çocuk slaydı.

2. Çocuk

Evet analarımız, evet arkadaşlar bugün 23 Nisan. Bugün bize armağan edildi. Biz bugünü tam hakkıyla kutlayalım. Sizler, siz analarımız, ablalarımız bizim dertlerimizi, bizim sorunlarımızı dinleyin. Bizim isteklerimizi iletelim sizlere ve diğer büyüklere... Önce, sağlık ve beslenme durumumuza bir göz atalım.

3. Çocuk

Bu konuda atalarımız ne demişler? (sırayla söyler, biraz alaylı) "Can boğazdan gelir." "Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur." Boşuna dememişler elbet. Böylelikle de hayatımızda beslenmenin ve sağlığın önemini belirtmişler.

(Hamile bir kadın çıkar. Sadece kadın da olabilir.)

Çocuğun sağlığı ana karnında başlar. Annenin alacağı besin karnındaki yavrunun gelişimini etkiler. Bu nedenle hamileyken biz kadınların beslenmesi çok önemlidir. Ama gelin görün ki, çoğu emekçi kadın iyi beslenemez, dinlenemez. Doktor yüzü deseniz hiç görmez.

Doğuma kadar ya fabrikada ya tarlada ya da dairede çalışır. Doğumunu da ya toprak üzerine ya leğene ya da bir tahtakakıla bir hastane ede yapar. Bu durumda dünyaya gelen çocuk çoğu kez cılız, eğri, büğrü bir şeydir. Ya da doğar doğmaz anasız kalır yavrucak.

18- Hamile kadın slaydı.

19- Çalışan kadınlar.

20- Yeni doğmuş bebek.

(beşik başında bir ana ya da tek kadın ninni söyler.)

"Mevlam bu taşa can versin."

4. Çocuk (zayıftır)

Evet, binbir güçlükle dünyaya gelen biz emekçi çocuklarının kanı küp gibi, bacakları çöp gibi, benizleri soluktur. Doğuştan çelimsiz ve cılız oluruz. Sık sık hastalanırız. Analarımız, eğer böğründe para bulabilirlerse doktor doktor dolaşırlar.

21- Sağlıksız çocuklar.

"Acı doktor bak bebeğe" ya da başka bir türkü söylenir.

4. Çocuk devam eder

Doktor parası yoksa ya da Anadolu'nun çoğu yerinde olduğu gibi doktor yoksa, küçücük kardeşlerimiz ölür. Analarına yüreği kan ağlar. Ülkemizde çok çocuk ölüyor. Örnek vereyim. 1000 doğuyoruz, fakat 163 tanemiz bir yaşına gelmeden ölüyor. Bu kadarla da kalmıyor. 211 tanemiz de 5 yaşına varamadan ölüyor.

Anamız çalıştığı için sütünü yeteri kadar ememeyiz. Nişastayla, bulamaçla besleniriz. Aç duramayız ki!

(Bir yetişkin şiir okur.)

22- Ağlayan bebek slaydı.

Beşiğinde yatan çocuk
Başlar öğleyin bağırmaya
Büyüyecek, gelişecek
İster süt, ister mama

Çocuk küçük kalamaz
Bekler süt veresin
Büyür ister istemez
Haykırır avaz avaz

5. Çocuk

Bize, iyi bir beslenmenin et, süt, yumurta, sebze ve meyveyle sağlanacağını söylüyorlar. Ama bunları almak için yeterince ücret vermiyorlar ana-babalarımıza. Okullarımızda beslenme saatinde bazı arkadaşlarımız çörek, börek getirir, bazıları da kuru ekmek. Böyle olunca da kimi yer, kimi bakar. Pek kıyametin koptuğu da yok.

(Şişmanca bir kız çocuğu, erkek de olabilir çıkar. Elinde yiyecek bir şeyler vardır. Ara sıra tıkıştırarak aşağıdaki şiiri okur.)

Beslenme zili çalar
Torbaya elim dalar,
Lokmaları kaydıran
Gelsin mis gibi ayran

Süttе protein var,
Güç verir, kuvvet sağlar
Beslenen boy bos alır
Yemeyen cüce kalır.

Lop yumurta, zeytinler
Ye beni, hemen ye der.
Çeşitlerin küçücük
Gözler mideden büyük

Portakal mandalina,
Vitamin sunar sana,
Elma, fındık, leblebi
Kopmuş gerdanlık gibi.

6. Çocuk

İşte biz emekçi çocukları bol vitamin, protein ve adını bilmediğim daha birçok şeyi alamadığımız için büyüyünce de sık hastalanırız. Bir de doktor masrafı çıkar başımıza.

7. Çocuk

24- Evde / 25- Kız çocukları / 26- Ninesinde çocuk.
27- Kreş.

Bizlerin sağlık kadar önemli, beslenme kadar zor bir derdimiz daha var: Eğitim. İlkokul kitaplarında bile okuruz. Çocuğun eğitimi ana karnında başlar, okul onu tamamlar diye. Oysa analarımız biz doğduktan 45 gün sonra işinin başına döner. Ondan sonra da kedi yavrusu gibi oradan oraya atılırız. Bir gün komşu bakar, bir gün halamız, bir gün teyzemiz. Bazen de evde kilitli kalırız. Bu arada gerekli eğitimi alamayız. Sinirli, huysuz, yaramaz olur çocuğumuz. İşyerlerinin birçoğunda ve mahallede kreş olmadığı için bu böyle olur. Bazı semtlerde var ama çok pahalı. İşte ilkokula sokaklardan geliriz biz.

(Bir grup çocuk çıkar. Önlüklü, yakalı aşağıdaki şarkıyı söylerler.)

Daha dün annemizin
Kollarında yaşarken
Çiçekli bahçemizin
Yollarında koşarken

Şimdi okullu olduk
Sınıfları doldurduk
Sevinçliyiz hepimiz
Yaşasın okulumuz.

8. Çocuk

27- TÖB-DER afişi.

Anayasamız madde 50: İlköğretim yedi yaşına gelen her çocuk için zorunlu ve parasızdır, der. Oysa ailemiz önlük, yaka, çanta, defter, kitap, kalem yetiştireyim derken kemerleri bir iyice sıkar.

Ya okullarımız? Okullarımızın durumu yürekler acısı! Kimimiz sabahın köründe düşeriz yollara, kimimiz gece vakti döneriz eve. Neymiş, çift tedrisat. Şöyle rahat rahat ders, teneffüs de yapamıyoruz.

(Bir sıra ya da 3-4 sandalye 7-8 öğrenci itiş-kakış oturmaya çalışırlar. Öğretmen girer, havasızlıktan şikâyet eder. Çocuğun birisi söz ister. Öğretmenim biraz sohbet edelim der. Öğretmen de vaktin yetmeyeceğinden söz eder. Yoklama yapar. Tam derse başlayacakken zil çalar. Sahneden çıkmak üzereyken (hepsi) gir zili çalar. Böyle birkaç kez çalar. Çocuklar da bir içeri bir dışarı girip çıkarlar. Sonunda hepsi çıkar.)

9. Çocuk

Görüyorsunuz. Derslikler dört çıplak duvarı, ışıksız, havasız koridorları ile hapisanelere benziyor. Teneffüse çıkan çocuklar da mahpuslara. Dersler genellikle ezberciliğe dayanıyor. Esas gereken şeyler yok ders kitaplarında.

(Bir başka çocuk, 5 yaşlarında.)

29- Pamuk toplayanlar.
Sana Kızıyorum Öğretmenim

10. Çocuk

Anlatmakla bitmez, okullarımızın durumu. Bu parasız eğitimin masrafını karşılamak için okul koruma dernekleri kurulur. Haftada bir bizden para isterler. Bu nasıl parasız eğitim anlamadık doğrusu.

Böylesi bir eğitimden geçebilsek bile, ancak yarımız ortaokula gidebiliyor. Çoğumuz oyun çağındayken hayata atılıyor.

Şimitçi şarkısı söylenir.

Her gün sabah erkenden
Daha gün görünmeden, görünmeden

Bir küçük simitçi
Taze, gevrek, gevrek der

Bir gün seslendim ona
Simit getirdi bana
Simit getirdi bana
Simitçi, simitçi halin dokundu bana
Simitçi, simitçi acıdım sana

(Öğretmen çıkar)

33- Sigara satan çocuk.
Sizi ben yoklama defterinden öğrenmedim
Haylaz çocuklarım
Sınıfın en devamsızını
Bir sinema dönüşü tanıdım
Koltuğunda satılmamış gazeteler
Dumanlı bir salonda
Kendine göre karşılarken akşamı
Nane şekeri uzattı en tembeliniz
Götürmek istedi küfesinde
Elindeki ıspanak demetini
34- Hamal çocuk.
En dalgını sınıfın
Çoğunuz semtine uğramaz oldu okulun
Palto, ayakkabı yüzünden
Kiminiz limon satar Balık Pazarı'nda
Kiminiz Tahtakale'de çaycılık eder.

Yetişkin:

Bugün 23 Nisan çocuklar, bir parçacık dertlerimizi dinledik arkadaşlarımızdan. Bu kadarla bitmez dertlerimiz biliyoruz. Ama, böyle bir bayram gününde hep bunlardan bahsedilmez.

Biz sizler için şunları istiyoruz.

- 0.7 yaş arası çocuklar için kreş ve ana okulları kurulmalıdır.
- Ülkemizde okuma-yazma kampanyası açılmalı, cehaletin kökü kazınmalıdır. Okulsuz ve öğretmensiz köy kalmamalıdır.
- Eğitim gerçekten parasız olmalıdır.
- 23 Nisan'lar gerçek bayramlar olmalıdır.

Film gösterisi

İKD'nin 1978 yılındaki II. Olağan Genel Kurul raporunda yer alan 23 Nisan kutlamaları değerlendirmesi ise söyledir: "Çocuklarımıza yaşanası bir dünya bırakmayı ilke edinen İKD, çocuk haklarının her zaman içten savunucusu olmuştur. Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı 23 Nisan'ın çocuklarımızı açlık ve okumayazmasızlığa mahkum eden sömürü düzeniyle savaşım günü olarak kutlanması amacıyla uğraş verilmiştir." İşte bu açıklamayla İKD, kutlamalardaki hedefini açıkça ortaya koymaktadır. Yukarıda da belirttiğimiz gibi çocukların olduğu yerde mutlaka kadınlar da vardır; işte tam bu noktayı İKD kendi örgütlenmesi için bir aralık olarak görmüş ve bu yolla da kadınlara ulaşmaya çalışmıştır. 1978 yılı programı daha yoğun görünmektedir çünkü 1979 UÇY hazırlıkları tüm hızıyla devam etmektedir.

1978 yılında Bakırköy Halkevi'nde yapılan toplantıya 90 çocuk, 20'ye yakın kadın, Fatih Vasıf Çınar İlkokulu'ndaki programa 350 çocuk, 50 kadar öğrenci velisi ve öğretmenin katıldığı *Kadınların Sesi*[4] gazetesinde haber yapılmıştır. Çocuk sayısıyla birlikte kadınların sayısının verilmesi ise yukarıda açıklanan hedefleri bir kez daha göstermektedir. Eğlence programının ardından nelerin yer aldığına bakalım: "Her iki gösteride de, ulusal egemenlik kavramı, çocuk hakları, 1979 Uluslararası Çocuk Yılı, Nötron Bombası konularının izleyicilere anlatıldığı"ndan bahsedilmektedir. Çocuklar için eğlenceler, kutlamalar düzenlenirken bir yandan da 1970'lerin gündemi, olduğu gibi bu kutlamalara yansıtılmaktadır.

1979 yılında çocuklara yönelik faaliyetlerini artıran İKD, o güne kadar hiç denenmemiş bir yolu da denemiştir. İKD'liler Şişli ve Gaziosmanpaşa bölgelerinde yüzlerce çocuğu toplayıp, "saylavlara" kartlar postalanmasını sağlamışlardır. Kartlarda şu satırlar yer almaktadır:

"Saylav amca
1979 bizim yılımız
Sizden bizim için
Güzel kararlar almanızı bekliyoruz.
Tank, tüfek alacağınıza,
bize kreş, yuva okul açın.
Ana babalarımız, ağabeylerimiz
öldürülmesin.
Onlarla birlikte yaşamak istiyoruz.
Çalıştırılacak yaşta değiliz,
okumak istiyoruz.
Sokakta değil, parkta oynamak
istiyoruz".[5]

Bu mektupta da, neden sadece "saylav amcalara" seslenildiği, "saylav teyzelerin" niye unutulduğu doğrusu insanı düşündürüyor.

Mayıs 1979 tarihli *Kadınların Sesi* dergisinde yer alan haberde Uzunköprü'de gerçekleştirilen 23 Nisan kutlamasının fotoğrafları da yer almaktadır. Bu fotoğraflarda ön sıralarda yürüyen çocukların taşıdıkları pankartlarda "Kreş", "Ucuz Kitap", "İyi Beslenme" ve "Çocuk Bahçesi" yazdığı hemen dikkatleri çekmektedir. Büyük boy bir pankartta ise, " Çocuk hakları beyannamesindeki

Uzunköprü'de 23 Nisan kutlamaları (1979). (Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi).

"Saylav amcalarına" mektup atan çocuklar.
(Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi).

tum maddeler hayata geçirilsin" talebi yer almaktadır.

"23 Nisan, Balıkesir'de bir salon toplantısıyla kutlandı. 'Çocuklarımızla, Çocuklarımız İçin' konulu toplantıda, çocuklar konuştu, büyükler dinledi. Çocuklar UÇY ile ilgili düşüncelerini, istemlerini dile getirdi."

Dergının aynı sayısında Almanya'nın Hildesheim kentinde yapılan 23 Nisan kutlamalarından da bahsedilmektedir. Bu kutlamada taşınan pankartlarda "Yaşasın 23 Nisan", "Barış", "Frieden", "Peace" ve "Savaş Değil Barış" yazmaktadır. İKD'nin Avrupa'daki göçmen kadın örgütleriyle yakın ilişkisi vardır. Bunlar arasında ATKF (Avrupa Türkiyeli Kadınlar Federasyonu) ve Gelsenkirchen, Batı Berlin, Hollanda, İngiltere'deki Türkiyeli kadın dernekleri de bulunmaktadır.[6] İşte bu bağlantılar, Almanya'daki 23 Nisan kutlamalarına açıklık getirmektedir.

1980'lere gelindiğinde milletvekillerine çocukların mektup postalaması eylemi devam etmiş, buna ek olarak grev meydanlarında 23 Nisan kutlamaları yapılmıştır. Oysa 28 Nisan 1979 tarihinde İKD sıkıyönetim komutanlığı tarafından kapatılmıştır, ancak faaliyetlerini kesintisiz sürdürmüştür. *Kadınların Sesi*[7] dergisinde 1980 yılındaki 23 Nisan şenliklerine ait haberlerden bazıları ise şöyledir:

"22 Nisan günü Osmanbey ve Kadıköy postahanesi önünde kuyruk oluşturan çocuklar, saylav amcalarına kendi dileklerini içeren mektuplar postaladılar."

"23 Nisan günü İstanbul'da birçok grev yerine ziyarete giden ilerici kadınlar ve çocuklar orada bulunan grevci eş ve çocuklarıyla birlikte 23 Nisan'ı kutladılar. Büyükler, çocuklara kitaplar hediye ettiler, çocuklar da mesajlarını okudular."

Sanırım en şaşırtıcı olan 23 Nisan kutlamalarının grev meydanlarına taşınmasıdır. Ancak dönemin koşulları göz önüne alınırsa ve her fırsatın sesini duyurmak için bir araç olarak kabul edildiği, değerlendirildiği düşünülürse amaca ulaşmak uğruna yaratılan fırsatlara şaşmamak gerekir. İKD sadece 23 Nisan'ları kutlamamış; her sene 1 Haziran Dünya Çocuk Günü'nde de birçok faaliyet gerçekleştirmiştir. Ancak bu kutlamaları konumuzun dışında bıraktık.

1979 Uluslararası Çocuk Yılı Ve İKD

1979 yılı Çocuk Hakları Bildirgesi'nin yayımlanmasının 20. yıldönümüdür. Bu nedenle Birleşmiş Milletler Genel Kurulu 1979 yılını Uluslararası Çocuk Yılı ilan eder ve gerekçesini şöyle ifade eder: "Gerek gelişmekte olan, gerekse sanayileşmiş bütün ülkelerde çocuklar yararına programlar, yalnız çocuk refahını sağlamakla kalmayıp, ekonomik ve toplumsal ilerlemeyi hızlandıracaktır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde çocuklar yetersiz beslenmekte, sağlık, eğitim hizmetlerinden yeterince yararlanamamakta ve yaşamın temel nimetlerinden yoksun bırakılmaktadır."[8]

İKD'nin üyesi olduğu Uluslararası Demokratik Kadın Federasyonu (UDKF), UÇY'nin Birleşmiş Milletler tarafından ilan edilmesi için girişimde bulunan örgütlerden biridir. Ve bir anlamda bu bağlantı, İKD'nin de UÇY'nin Türkiye'de etkin bir biçimde kutlanması için başı çekmesini açıklamaktadır. İKD 1977 yılında Türk Tabibler Birliği ile 40'ın üzerinde örgüte çağrıda bulunur, ilk önce

Almanya'nın Hildesheim şehrinde 23 Nisan şenlikleri (1979).
(Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi).

sadece 15 örgüt katılır, ancak zaman ilerledikçe ve çalışmalar arttıkça grup genişler. UÇY Demokratik Örgütler Çalışma Grubu'nun başkanlığına Reha Isvan getirilir. Hiçbir resmî yapısı olmayan bu grup 2 yıla yakın birçok faaliyet gerçekleştirir. Bir zaman sonra bu faaliyetler devlet düzeyinde de kabul görmeye başlar; Türkiye'de de hükümet düzeyinde "UÇY Türkiye Millî Komitesi" oluşturulur.

İKD çalışma grubundaki diğer örgütlerle birlikte komitenin danışma konseyine üye olmuştur. UÇY Demokratik Örgütler Çalışma Grubu'nun sekretarya sorumlusu ise İKD olmuş ve bu çalışmalarda belirleyici rol oynamıştır. İKD, UÇY için kendi bünyesinde "UÇY komisyonları" oluşturur ve şubeler kendi bölgelerinde belediye başkanlarını, valileri ve diğer kuruluşları ziyaret edip UÇY'yi anlatırlar.

İKD, UÇY dolayısıyla iki kampanyasını yeniden ön plana çıkarır: Kreş ve doğum izinlerinin birleştirilmesi talebini parlamentoya sunar. Üçüncü en önemli kapanyaları ise süt kampanyasıdır. İzmir Fuarı'nda sanatçılarla birlikte çocuklara süt dağıtırlar, Kırkpınar güreşlerinde sergi açarlar; kısacası UÇY'yi tanıtmak için her fırsatı değerlendirirler.

Uluslararası Çocuk Yılı'na hazırlık çalışması kapsamında 22-30 Nisan 1978 tarihinde UÇY Demokratik Örgütler Çalışma Grubu tarafından düzenlenen sanat haftası ise başlı başına büyük bir çalışma olarak gözükmektedir. İKD ise bu çalışma grubunun sekreterya sorumlusu olarak görev almıştır. Bu haftada ağırlıkla İstanbul Belediyesi Şehir Tiyatroları ve Sinema TV Enstitüsü görev almış. Bugün de herkesin çok yakından tanıdığı sanatçılar katılmış bu kutlamalara: Yalçın Akçay, Müjdat Gezen, Taner Barlas, İsa Çelik. Bu haftaya fotoğraf sergisi ile katılan dernekler ise şunlardır: İFSAK, ÇIRAKDER, İGD Foto Film Kolu.

İKD, bir yıl boyunca etkin olarak kutlanan UÇY'nin ardından şöyle bir değerlendirme yapar: "Oyun çağındaki çocuklar yine izbe atölyelerde boğaz tokluğuna çalışıyorlar. Islahevleri, köprüaltı suçlu, kimsesiz aç, toplumun bir kenara ittiği çocuklarla dolu. Yine çocuklar çöplüklerde, pis lağım sularını içinde oynuyorlar. Çocuklarımız, yine okullarda çağdışı eğitimin kurbanı oluyorlar. Gencecik beyinler zararlı yayınlar, reklamlar, seks filmleriyle yıkanıyor. Ülkemizde ölüm oranı en yüksek olan 0-6 yaş arasındaki çocuklar. Köylerimiz ilkokulu bile bitiremeden hayata atılmak zorunda kalan binlerce çocukla dolu".[9]

Sonuç olarak, 1970'li yıllarda ilk kez çocuk sorunlarının gündeme gelmesi ve toplumsal bir talep olarak yankı bulması çok önemli bir gelişmedir. Çocuk sorunlarının o yılların siyasî gündemin ardında kalmadığı rahatlıkla söylenebilir. Oysa günümüzdeki "politikasızlık" çocuklar adına kimsenin birşey söylemediği , çocukların tamamiyle unutulduğu bir dönemin yaşanmasına neden olmaktadır. İKD'nin hâlâ akıllarda kalan kreş kampanyasının ardından , çocukların sorunlarının kamuya mal olmasını sağlayan o günden bu yana başka bir yapılanmaya rastlanmaması ise üzücü ve düşündürücüdür. Dikkat çeken bir diğer nokta da bu çalışmayı, bu kadar canla başla götürenin bir kadın derneği olmasıdır.

Uluslararası Çocuk Yılı'nın üzerinden 24 yıl geçtikten sonra ülkemizdeki çocukların durumda herhangi bir "iyileşme"den söz etmenin mümkün olmadığı rahatlıkla söylenebilir. Bu duruma bir de savaş koşullarının eklenecek olması, sadece Türkiyeli çocukların değil, komşumuz Irak'taki ve tüm Ortadoğu'daki çocukların durumunun daha da ağırlaşacağını göstermektedir.

Uluslararası Çocuk Yılı'nda çocukların istekleri.
(Kadın Eserleri Kütüphanesi Arşivi).

NOTLAR

1 İKD tarihi üzerine daha ayrıntılı bilgi için bkz. ...Ve hep birlikte koştuk, Açı Yayınları, 1996, İstanbul.

2 İlerici Kadınlar Derneği I. Olağan Genel Kurul Raporu, İKD yayınları No: 2, Çark matbaası, Ankara, 1977, s. 62.; **Kadınların Sesi**, Haziran 1976, sayı 11, s.2.

3 İlerici Kadınlar Derneği Haber Ajansı, sayı 38, gün 21.4.1977, s.1.

4 **Kadınların Sesi**, Haziran 1978, yıl 3, sayı 35-14, s. 8.

5 **Kadınların Sesi**, Mayıs 1979, s.15.

6 ...ve hep birlikte koştuk...,s. 249.

7 **Kadınların Sesi**, Mayıs 1980, s. 21.

8 **Kadınların Sesi**, Ocak 1979, s.12.

9 **KadınlarınSesi**, Aralık 1979, s.24.

Osmanlı Hanımları ve Kadın Terziler -I

(1869-1923)

YAVUZ SELİM KARAKIŞLA

21. yüzyıla girilirken, tekstil sanayii ve konfeksiyon giysi imalatında ucuz emeğe dayalı yapılan üretim nedeniyle, Türkiye dünya sanayi devlerine "kafa tutuyor."[1] Tekstil ve konfeksiyon sektörlerinde bu denli iddialı olan günümüz Türkiye'sinde, bizler de artık terzilere pek eskisi kadar rağbet etmiyoruz. Çok değil, yirmi otuz yıl öncesine kadar hemen her köşe başında bulunan terzi dükkânlarının hepsi de tekstil sektöründe yaşanan bu gelişmeler neticesinde tarihe karıştı. Bugün, *haute couture* giyinen mutlu bir azınlık dışında, terzilere ancak almış olduğumuz konfeksiyon giysilerin paçasını bastırmak, kolunu kısaltmak veya yırtmacını düzeltmek gibi ufak tefek "tadilat" işlerimizi yaptırmak için uğruyoruz.

Oysa, 19. yüzyılın sonlarında, Osmanlı toplumunun büyük bir kısmı giysilerinde kullandığı kumaşları evindeki el tezgâhında kendisi dokuyor, tasarımını ve biçkisini kendisi yapıyor ve giysilerini yine kendisi elde dikiyordu. 1870'lerden itibaren Osmanlı İmparatorluğu'na gelmeye başlayan dikiş makinaları, değişim sürecini oldukça hızlandırmakla birlikte, henüz yaygın olarak kullanılmaya başlanmamıştı.[2]

Osmanlı toplumunun yaklaşık yüzde doksan beşini oluşturan halk, o zamanki deyimiyle "ısmarlama" veya "hazır elbise"ye pek rağbet etmiyordu. Terziye gitmek isteseler bile, çoğunun satın alma gücü buna pek yeterli olmuyordu. Hali vakti yerinde olanlar ise, elbiselerini diktirtmek için, bu işi yaparak hayatını kazanan profesyonellere, yani terzilere başvuruyordu. Terzilere gitmeyi seçen kalbur üstü "kibar" Osmanlılar, gittikleri terzihanelerde kendilerine o zamanki deyimlerle "elbise dikiniyor" ve "kıyafet yapınıyor"lardı. Osmanlı İmparatorluğu, özellikle de İstanbul şehri, terziler için adeta bir cennet teşkil ediyordu. Devrin lüks tüketim anlayışına göre, dayanıklı "İngiliz kumaşı"ndan yapılmış ve işinin ehli "ecnebi" terziler tarafından en son modaya uygun biçilip dikilmiş kaliteli bir elbise, sahibinin ne kadar ince, kibar, şık, zarif, zevkli, zengin ve prestijli olduğunun bir göstergesiydi; kısacası bir zarafet, seçkinlik ve statü sembolüydü.

Evde ve elde yapılmış kaba giysiler giymek yerine, elbiselerini terzilere diktiren ve yine o zamanki deyimle "ısmarlama elbise" giyebilecek kadar varlıklı olan Osmanlılar, nüfusun yalnızca küçük bir azınlığını oluşturuyordu. Yine de, gelişmiş bir terzi kültürü bu küçük azınlığı oluşturan varlıklı kişiler sayesinde ayakta kalmayı başarıyordu. Bu kişiler için, giydikleri elbisenin hangi kumaştan yapıldığı kadar, kimin elinden çıkmış olduğu da önemliydi. Bir anlamda, bugünlerde yaygın bir şekilde yaşanan "marka saplantısı"na denk düşen bu Osmanlı âdeti, günümüzde çokuluslu firmaların biz tüketicileri (t)avlamak için kullandıkları renkli ve ayırt edici etiketlerin atası olan terzi etiketlerinin kullanılmasına da yol açmıştı. Bir Osmanlı hanımının veya beyefendisinin giydiği giysilerin astarında, bugün giysilerimizde konfeksiyon şirketlerinin etiketlerinin durduğu yerde, giysinin dikildiği terzihanenin adı, adresi ve logosu yazılı bir etiket bulunmaktaydı.

* Boğaziçi Üniversitesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. ykarakisla@boun.edu.tr

* Bu yazı, bütün ömrünü İzmit sosyetesine terzilik yaparak geçirmiş ve evini terzilikten kazandığı parayla geçindirmiş olan sevgili "Fatıke Hanım Teyze"me ithaf olunur.

Cumhuriyetin ilk yıllarında bir terzi atölyesinin içi.

İşte bu "etiket merakı" nedeniyledir ki, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki terziler de kendi aralarında çeşitli kategorilere bölünmüşler ve ürettikleri ürünlerin kalitesi kadar, yarattıkları *ambiance* ve yaptıkları isimle orantılı olarak sınıflandırılır olmuşlardı. "Bana terzini söyle, sana kim olduğunu söyleyeyim" tarzı bir anlayış, özellikle İstanbul sosyetesi arasında, yaygın kabul görmeye başlamıştı. Bitmek tükenmek bilmeyen bir kumaş ve terzi arayışı, toplumsal yaşamı zaten çok kısıtlı olan Osmanlı hanımları arasında bugünkü "alışveriş tutkusu"na (*shopping spur*) oldukça benzeyen bir toplumsal tüketim oyunu niteliğine bürünmüştü. Kadınlar bir araya geldiklerinde artık kumaştan, danteldan, terziden başka bir şey konuşamaz hale gelmiş, haset olanlar ise birbirlerinden kumaşçılarını ve terzilerini bile gizler olmuştu.

Özellikle, 1839 yılında Tanzimat'ın ilanından sonra, Osmanlı toplumu Batılı bir yaşam tarzını benimsemeye başlamıştı. Siyasi alanda yaşanmaya başlanan bu gelişmenin, uzun vadede Osmanlı tüketicisinin beğenisine, tükettiği malların çeşitlerine ve genelde Osmanlı tüketim tarzına da yansıması kaçınılmazdı. Kısa bir süre zarfında, Osmanlı toplumu da Avrupa'dan kaynaklanan moda akımlarından etkilenir bir hale geldi. Bu etkileşimin bir sonucu olarak, Osmanlılar'ın kılık kıyafeti hızla "Batılı"laşmaya başladı.

Paris ve Londra'dan esen moda rüzgarları, şehrin özellikle Pera civarındaki Avrupaî bölgesine yerleşmiş olan yabancı asıllı terziler ve Avrupa ile güçlü bağlantıları bulunan Osmanlı azınlıklarına mensup terziler kanalıyla İstanbul'a ulaştığından, Osmanlı hanımları da bu "ecnebi" veya "ekalliyet" yani azınlık mensubu terzileri tercih etmekteydi. 20. yüzyıla girilirken, İstanbul'da çalışan kadın terzilerinin tamamı Hıristiyan veya Musevi kökenli bu "Frenk terzileri"nden oluşmaktaydı:

"Abdülhamit Devri'nde Rum ve Ermeni cemaatlerinin kızlar için açtıkları sanat okulları kısa zamanda sonuçlar vermişti; bu okullardan çıkan terzi kızlar, İstanbul'u kısa zamanda İslam Dünyâsının kadın moda merkezi haline getiriyordu. Şam'dan getirilen ipekli kumaşlar İs-

İstanbul'da açılan terzihane ve atelyelerde çamaşır ve elbise olarak dikiliyor ve özellikle İslam aleminin kadın giyim kuşam modasında İstanbul büyük ün yapmaya başlıyordu. Avrupa'lı kadınlar bile bu modanın etkisi altında kalmaya başlamışlardı."[3]

Kısacası, "modistre" adı da verilen bu "Frenk terzileri" İstanbul'un moda piyasasına kayıtsız şartsız hâkimdi.

Dönemin ahlâk anlayışına uygun olarak, kadın terzilerinin tamamı kadınlardan oluşmakta, yanlarında da yalnızca kadın işçiler çalışmaktaydı. Ancak, alınan bütün bu toplumsal önlemlere rağmen, kadınların kendilerini aşırı güvende ve rahat hissettikleri yerler olmaları nedeniyle, o dönemde yaşanan "muâşaka"[4] yani aşk ilişkilerine aracılık eden terziler ve bir mektuplaşma ve randevulaşma adresi olarak hizmet veren terzihaneler de vardı. Sultan II. Abdülhamit zamanında (1876-1909), Yıldız Sarayı'nın haremi bile terzi kadınlarının bu tip faaliyetlerinden hissesine düşeni almıştı. Sultan II. Abdülhamit'in harem ağalarından Beşir Ağa, saraya dikiş işleri için ilk davet edilen Meryem Duldu'dan başlayarak giderek artan ve sayıları yüzlerle ifade edilen Ermeni ve Rum kadın terziler hakkında "artık saray kadınları ile içli dışlı olan bu terzi kadınlar yalnız dikiş ile iktifa etmemişler (yetinmemişler). Genç sultanların, azgın gözdelerin, toy saraylıların gönül işlerinde de simsarlık ederek böylece de bir hayli menfaatler teminine girişmişler. Bu hal, harem dairesinin nizam ve intizamını bozmuş. Gerek saraylılar arasında ve gerek hariçte birçok dedikodulara sebep olmuştur," demektedir.[4]

Yıldız Sarayı'na kadar uzanan bu şıklık merakının, özellikle dar gelirli Müslüman ailelere mensup ve parasızlık nedeniyle çeşitli terzi ve kumaşçılara kocasından gizli borç yapan kadınları nasıl güç durumlara soktuğunu, giyinme ve gösteriş bulalığının sürüklediği aileleri parçalayarak kadınları nasıl "kötü yol"a düşürdüğünü anlatan ve aslında terzihanelerden daha çok çarpık Batılılaşma eğilimlerini hedef alan *Şıklık Faciası* benzeri pek çok roman da yayımlanmıştır.[5] Bazı terzihaneler işi daha da ileri götürerek fuhuşa kadar dökmüşlerdi. Yakın zamanlarda ölünceye kadar Türkiye bireysel gelir vergisi rekortmeni olan genelev patroniçesi madam Mathilde Manukyan'ın da bir zamanlar "meslek hayatı"na bir terzi olarak atılmış olması hiç de tesadüf değildir. 16 Ağustos 1907 doğumlu madam Manukyan 1930'larda bir yandan terzi olarak çalışırken bir yandan da çeşitli "arabuluculuk" hizmetleri vermeye girişmiş, yan işinin asıl işini gölgede bırakmaya başladığı 1940'larda da önce Abanoz Sokak'ta başlayan ve daha sonra da Galata'da devam eden 4 genelev ile yüzlerce "sermaye"den oluşan bir fuhuş imparatorluğunun sahibi olmuştur.[6]

Özetle, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul'da özellikle yüksek tabakadan gelen kadın müşterilere hitap eden bir terzi sektörü vardı ve bu sektör, tamamı yabancı asıllı veya Osmanlı azınlıklarına mensup olan Hrisanti, Zoveiçe, Katyana, Kleante gibi "Frenk terzileri"nin kontrolü altındaydı.[7]

Osmanlı iktisat tarihiyle uğraşan tarihçiler, belki de elde bulunan malzemenin de yönlendirmesi sonucu, kumaş çeşitleri ve kumaş üretimiyle çok yakından ilgilendiler. Osmanlı toplumsal tarihçileri ise Osmanlı kıyafet ve giysileriyle o denli ilgililer ki, Osmanlı kıyafetleri üzerine yazılmış resimli kitaplar çeşitli kitap müzayedelerinde ayyuka çıkan fiyatlarla satılmaya başlandı. Üretilen bütün bu kumaşların nasıl tüketildiği ve giysi haline nasıl geldiği ise tarihçilerin ilgisini çekmeyi hiç başaramadı. Oysa, kumaş yalnızca bir hammadde ve nihai bir mamul madde haline gelebilmesi için bir güzel biçilip dikilmiş olması gerekiyor. Bir çırpıda Osmanlı kumaş üretimi üzerine yazılmış onlarca makale saymak mümkün, ama bu kumaşları giysiye dönüştürerek hayatını kazanan terzilerle ilgili tek bir yazı bile hatıra gelmiyor.[8]

İşte bu nedenle, bu yazıda kadınların yine kadınları istihdam ettiği belli başlı meslek dallarından birisini, terzileri incelemek istiyorum. Osmanlı İmparatorluğu gibi kapalı bir toplumda kadınların doğrudan doğruya ve aracısız olarak kadınlara iş verdiği belli başlı iki meslek grubu var: hizmetçilik ve terzilik. Hizmetçilik aslında bu iki grubun belli bir deneyim gerektirmeyeni ve herhangi bir vasıfsız kişinin de rahatlıkla çalıştırılabileceği bir meslek.[9] Terzilik ise pek öyle değil. Her şeyden önce bir maharet ve beceri işi. Ayrıca zevk sahibi olmayı ve girişimci bir ruh halini de gerektiriyor. Cesaret kesinlikle şart. Dahası, eğitim ve tecrübe terzinin başarısında hayati bir rol oynuyor.

Kısacası, terziler 20. yüzyıla girilirken Osmanlı kadınlarının ücretle çalıştırmakta oldukları vasıflı kadın üreticilerin, yani kadın zanaatkârların (*artisan*) en belirgin örneğini oluşturuyor. Bu meslek grubunun çalışma hayatı, üretim tarzı ve üretim aşamasında Osmanlı hanımlarıyla iç içe bulundukları karmaşık ilişkiler yumağı bizim için oldukça önemli ipuçları içeriyor.

Bu yazıda, çeşitli dönemlerde Osmanlı kadın dergileri etrafında gelişmiş üç "İslâm terzihânesi" girişiminin hikâyesini okuyacaksınız: *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin Terzihânesi (1895), Şişli'de Kız Sokağı'nda 18 Numerolu Hâne (1901) ve *Kadınlar Dünyâsı*'nın Terzi Evi (1913). Bu terzihâne teşebbüslerinden yola çıkarak, yazının sonuç bölümünde, incelediğimiz kadın terzilerin üretim tarzı ve

(Üstte) Beyoğlu'nda bir terzihanede: – Vallahi hemşireciğim buraya emniyetle geliyorum, annem de memnun.. Bir erkek çocuk bile yok..
Arkadaşı gazetleyen. – Madam, sen bu hanımı geçen sefer gösterdin bana. Başkalarını da görmek isterim. Haber ver.
Salih Enmez, "Terzide Muaşaka", Tarihten Çizgiler, *Albüm-I, (İstanbul: 1941)*, s. 30.
(Sağda) Hanımlara Mahsus Gazete'*de elbise modelleri.*

Osmanlı hanımlarının bu üretim tarzı içerisinde terzilerle geliştirdikleri üretim ilişkileri üzerine küçük bir deneme de yer alacak.

Hanımlara Mahsûs Gazete'nin Terzihânesi

Hanımlara Mahsûs Gazete (1895-1908), Osmanlıca olarak 1869-1927 döneminde yayımlanan 38 kadın dergisi arasında en uzun ömürlü dergidir.[10] *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nın imtiyazı 1895 yılında *Tarîk* gazetesi başyazarı Mehmed Tahir Efendi'ye verilmiştir.[11] Derginin padişah Sultan II. Abdülhamit'i öven bir tutum izlemesi üzerine, II. Abdülhamit 1898 yılında önce gazeteye 3,000 kuruş bağışta bulunmuş, daha sonra da dergiye saray bütçesinden aylık 30 lira düzenli bir gelir bağlamıştır.[12] Aynı yıl, *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin sahibi ve başyazarı olan Mehmed Tahir Efendi bir de madalyayla ödüllendirilmiştir.[13]

Hanımlara Mahsûs Gazete, bütün Osmanlı kadın dergileri arasında, terzilik konusuna hiç şüphesiz en fazla ağırlık vermiş olan süreli yayındır.[14] Dergi, 4. sayısından itibaren 28. sayısına kadar, "Moda Örneklerinin Ta'rîfâtı" başlıklı bir yazı dizisini aralıklarla ilavelerinde yayımlamaya başlar. Yazı dizisi, yabancı gazetelerden alındığı kolayca anlaşılan elbise modelleri ve bunların dikilmesi sırasında kullanılacak tariflerden oluşmaktadır.[15] Derginin 118 ila 138. ve 174 ila 177. sayılarında da kadınlara son moda elbise modellerini ve bunların nasıl dikileceğini anlatan "Moda ve Biçim" sayfaları yine aralıklarla on üç kez yayımlanır.[16] Ayrıca, 151 ila 164. sayılarda, kendisi de bir terzi olan Gülistan İsmet'in çevirdiği *Şıklık Faciası* yayımlanır. İçinde bolca miktarda terzi sahnesi olan *Şıklık Faciası*, on bir bölümlük bir tefrika hikayedir.[17]

Hanımlara Mahsûs Gazete'nin 334 ila 361. sayılarında bu kez Gülistan İsmet'in kendi yazdığı on altı bölümlük bir yazı dizisi yer alır: "Kendi Kendine Terzilik - Biçki Dersleri".[18] Derginin 415 ila 438. sayılarında ise "Biçim ve Dikiş" makaleleri yayımlanır.[19] Son bölümleri Melâhat Hanım tarafından imzalanmış olan bu yazı dizisi, on bir kısım halinde yayımlanmıştır. Ve son olarak, 472 ila 517. sayılarda da yirmi bir bölümlük "Son Moda Libâslara Dair Ta'rîfât" adlı yazı dizisi yayımlanır.[20]

Tabii, dergide dönem dönem alevlenen moda ve tesettür tartışmalarını da bu listeye eklemek gerek. Moda ve tesettür konularında yazılmış olan çeşitli ateşli yazılar da eklenince, verdiğimiz liste iyiden iyiye kabaracaktır. Bunları bir kenara bırakarak, konumuz olan terziliğe geri dönelim. Avrupa'da yayımlanmakta olan çağdaşı kadın dergilerinden de esinlene-

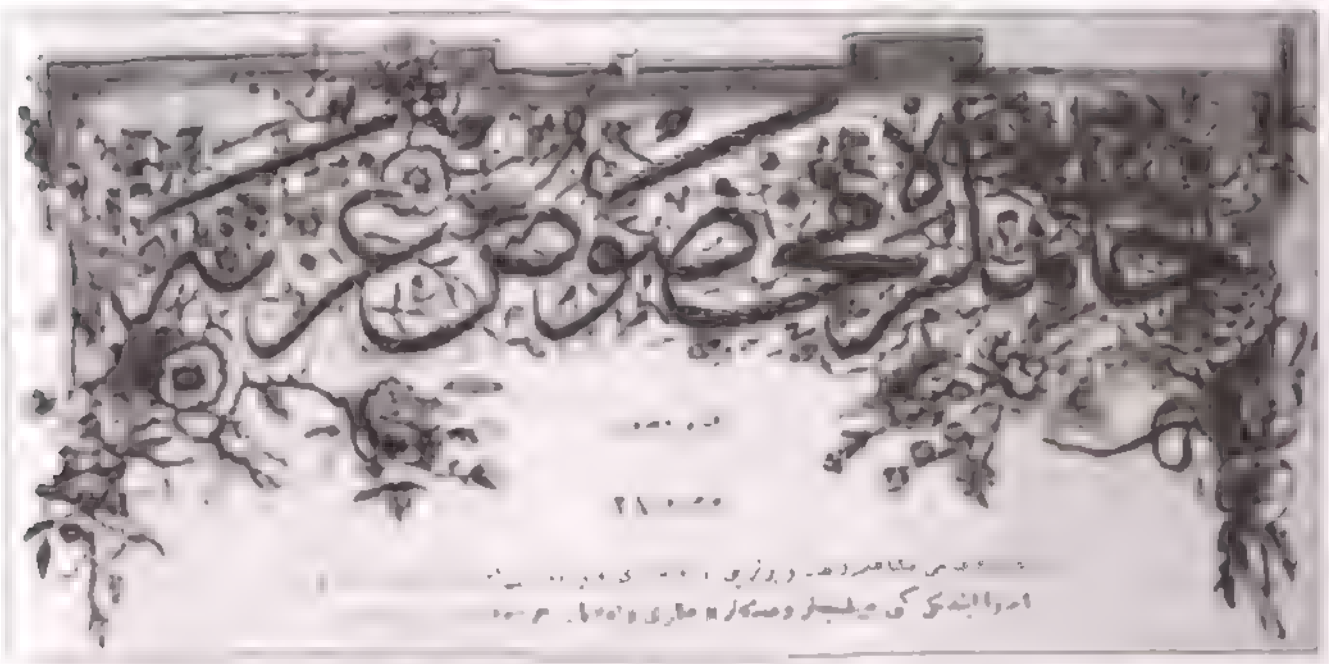

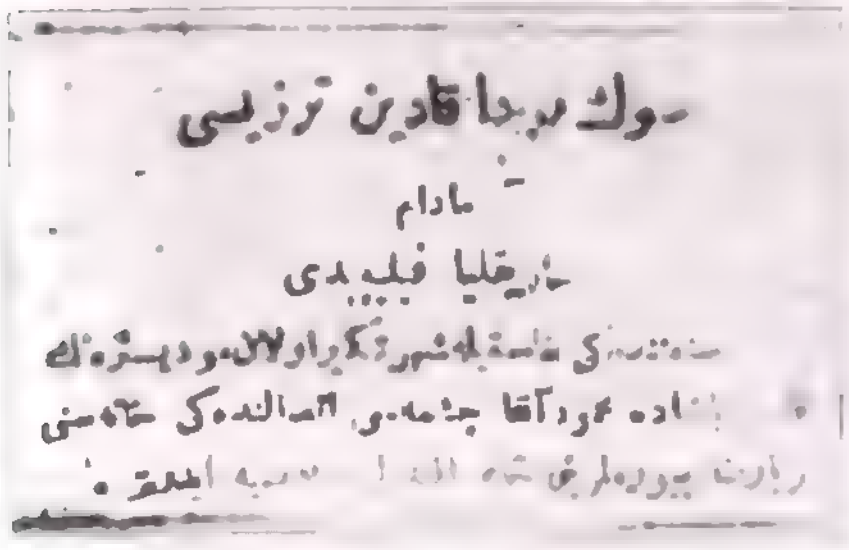

(Üstte) Hanımlara Mahsus Gazete'nin başlığı.
(Solda) Bir terzi ilânı.
"Son Moda Kadın Terzisi" Serbestî, *No. 1328/59, 18 Temmuz 1328, s. 4.*

rek, terzilik ve biçki-dikişe bu denli önem veren *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin günün birinde terziliğe soyunması da kaçınılmazdı, denilebilir.

Aslında *Hanımlara Mahsûs Gazete* adına bir terzihane açma fikri dergi yönetiminden değil, dergide sık sık yayımlanmakta olan elbise modellerini evlerinde kendi başlarına dikmeye çalışan kadın okuyucularından gelmişti. Verilen modelleri biçmekte ve dikmekte zorlanan pek çok kadın, dergiden bu elbiselerin kâğıttan patronlarını da vermesini, bu olmadığı takdirde de bu elbiselerin kâğıttan patronlarını hazırlayacak veya dergide modeli verilen elbiseleri dikebilecek bir terzi nin bulunmasına önayak olmasını istemişlerdi. Derginin bu isteğe verdiği cevap olumluydu. Dergi yönetimi, vermekte oldukları elbise örneklerini Avrupa gazetelerinden almak zorunda kalmalarına rağmen, ulusal giysilere en yakın olanları seçmeye özellikle gayret ettiklerini söylüyor ve amaçlarının Osmanlı kadınlarını moliya sevk etmekten daha çok onların kendi elbiselerini biçip dikebilmelerine yardımcı olabilmek arzusu olduğunu savunuyordu.[21]

Hanımlara Mahsûs Gazete Osmanlı hanımlarından çoğunun çeşitli ev işlerinden vakit bulup da kendi elbiselerini dikmeye vakit ayıramadıklarından dolayı terzilere başvurmak zorunda kaldıklarını söylüyordu. Özellikle taşradaki kadınların kaliteli bir terzi bulmak konusunda karşılaştıkları güçlüklerin kendilerince gayet iyi bilindiğini savunan dergi, "işte bu noktaları nazar-ı i'tibâra (*dikkate*) alarak bu nüshamıza ale'l-umûm ölçü almak hakkında birer ta'lîmât derc eyledik. Bu ta'lîmâta tevfîkan (*uygun olarak*) ölçü alınıp idâremize gönderildiği hâlde bunların kâğıtdan kesilmiş kalıplarını göndeririz. Bu nüshamızdan i'tibâren derc etdiğimiz örneklerden hangisinin vücûdlarına göre kalıbını isterlerse, bizden kârelerimiz (*okuyucularımız*) taleb edebilirler," diyordu.[22]

Osmanlı hanımlarını biçki-dikişe alıştırmak için başlatıldığı öne sürülen bu girişim, usta bir terzinin yardımıyla dergi okuyucusu kadınların dergide yayımlanan resimlerden seçmiş oldukları elbiselerin kâğıttan örneklerinin çıkarılmasından ibaretti. Örnekler, okuyucuların yollamış oldukları ölçüler esas alınarak herkes için ayrı ayrı hazırlanacaktı. Çıkarılacak bu kâğıttan örneklerin bedeli, ceket için 3 kuruş, etek için 3 kuruş ve hem ceket hem etek yerine geçen manto veya bütün bir kostüm için de 6 kuruştu. Ayrıca, isteğe bağlı olarak, verilen ölçüye göre bir astar kalıbı da çıkarılabilecekti. Ismarlayan kişinin bütün elbiselerinde kullanılabilecek olan bu astar kalıbı da 3 kuruş fiyatla satılacaktı.[23] Fiyatların bir anlam kazanabilmesini sağlamak amacıyla, o sırada yayımlanmakta olan günlük gazetelerden *Sabâh* ve *İkdâm*'ın 10 para (0.25 kuruş) ve haftada iki kez yayımlanan *Hanımlara Mahsûs Gazete* dergisinin de 30 para (0.75 kuruş) fiyatla satılmakta olduğunu belirtmekle yetinelim.

Yazının sonunda, dergi yönetiminin işinin ehli bir terziyle anlaşmaya varmış olduğu okuyuculara duyuruluyordu. Ayrıca, kumaş ve dikişte kullanılacak diğer malzemenin ucuza sağlanması için de çeşitli kumaş mağazalarıyla uzlaşılmıştı. Okuyucular daha önce dergide belirtilen şekilde kendi ölçülerini alıp dergi yönetimine iletikleri takdirde, istedikleri renk ve tür kumaştan elbiseleri diktirilip kendilerine gönderilecekti. Taşraya gönderilecek elbiselerin özel kutular içinde yollanacağı da özellikle belirtilmişti.[24]

Dergi kadın okuyucularının giderek artan taleplerine bir "İhtâr-ı Mahsûs" yayımlayarak cevap verdi.[25] Elbise diktirmek isteyen dergi okuyucularının "Sirkeci'de Tramvay Caddesi'nde Avrupa Oteli karşısında" bulunan dergi yönetimine, daha önce dergide yayımlanan talimatlara göre alınmış ölçüleri, istedikleri elbisenin modeli ve seçtikleri kumaşın cinsi ve rengini bildirmeleri halinde, elbiselerinin birkaç gün içinde diktirilip kendilerine iletileceği duyuruluyordu.[26]

İki hafta kadar sonra, derginin "muktedir bir madmazel terzi" ile an-

laşma sağladığı da duyurulmuştur. Varılan anlaşmaya göre, derginin terzisi cumartesi ve salı günleri ezanî saatle 5'ten 10'a kadar (yani güneşin doğuşundan beş saat sonra ile on saat sonra arası) dergide bulunacaktır. Böylelikle, "terzi madmazel" hem hanımları kendi kendine ölçü almak derdinden kurtaracak, hem de isteyen hanımların dikmekte oldukları elbiselerin provasını yapacaktır.[27] Ayrıca, okuyucular ille de dergide yayımlanan örneklere bağımlı kalmak zorunda da değillerdi. Diledikleri model ve biçimdeki elbiseleri ve "Avrupa gazetelerinin herhangi birinde görülüp beğenilecek örneklere göre" seçtikleri giysileri de bu terziye küçük bir ücret farkı karşılığında diktirebileceklerdir.[28]

Bir sonraki sayıda yayımlanan resimli örnekleri açıklamak için hazırlanmış olan "Moda Örneklerinin Tarifâtı" başlıklı yazıda, *Hanımlara Mahsûs Gazete* anlaşmış olduğu terziyi "terzimiz madmazel Mary nâm (*isimli*) meşhûr terzidir" diyerek okuyucularına duyuruyordu.[29] Bu "madmazel Mary nâm meşhûr terzi"ye diktirilecek elbiselerin dikiş bedelleri ise (kumaş ve her şey dahil olmak üzere), "ipekli ağır kumaştan 180 kuruşa, bonzeden 320 kuruşa, şayaktan 250 kuruşa ve yünlüden de 180 kuruşa" idi.[30]

Derginin 30. sayısında, günümüzde ileri bir reklamcılık tekniği olarak kullanılan (ve gazete veya dergilerde haber şeklinde ve formatında yayımlanan ilan anlamına gelen) bir *advertorial* neşredildi.[31] Aynı yazı, derginin 31.[32] 32.[33] ve 34.[34] sayılarında da harfiyen tekrar yayımlandı. Yazıda, derginin okuyucuları olan hanımefendilerin kesim, biçki ve dikim işlerinde kendilerine yardımcı olmak amacıyla bir terzihane açtığı ve "meşhûr terzi madmazel Mary" ile anlaştığı okuyuculara hatırlatılıyordu. Ayrıca, "madmazel Mary'nın her nev'ı moda libâslarını (*her çeşit moda elbiselerini*) gayet mükemmel sûretde dikdiğine ve sipâriş olunacak esvâbları (*elbiseleri*) vakt ü zamânında teslîm eylediğine şimdiye kadar kendisine elbise i'mâl etdiren pek çok hanımefendiler hazerâtı (*hazretleri*) şâhitdirler," deniliyordu.[35] Dergide yayımlanan modeller veya diğer moda dergilerinden alınan örneklere göre elbise dikilmekte olduğu da tekrar vurgulanıyordu. Okuyuculara derginin terzihanesinde yapılan dikişlerin sağlamlığı ve elbiselerin maliyetinin düşük tutulmasına özen gösterildiği de hatırlatılıyordu. Derginin terzihanesinde elbise diktirmiş olan bütün hanımların çok memnun kaldıklarını söyledikleri ve dergi yönetiminin bu başarıdan dolayı "cenâb-ı hakka müteşekkir" olduğu da ifade ediliyordu.[36]

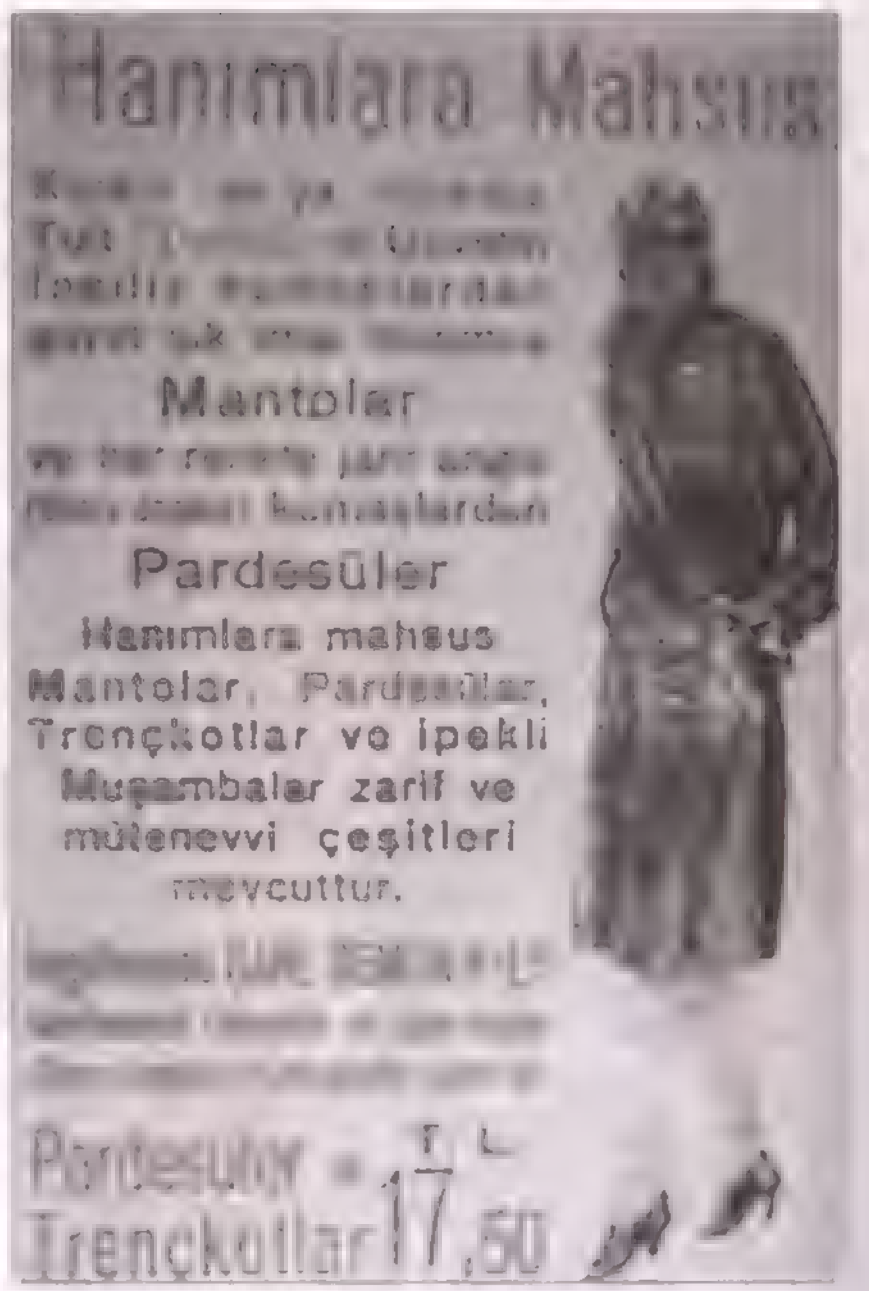

1930'lara ait bir ilanda kadın kıyafetleri. (Cumhuriyet Modaları, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999).

Ayrıca, elbiselerini kendileri dikmek isteyen hanımlar için derginin terzisinin derginin okuyucusu olan hanımlar tarafından gönderilen ölçülere göre kâğıttan kalıp kesmeye devam ettiği ve bu hanımların dergiye şahsen başvurmaları halinde hemen ölçülerinin alınıp buna göre kalıp kesmeye başlandığı da duyurulmaktaydı. Yazıda, hanımlardan görmekte olduğu rağbet arttıkça, *Hanımlara Mahsûs Gazete* terzihanesinin bir kat daha mükemmel bir hale geleceği vurgulanıyor ve "terzi madmazel Mary"nin çalışma saatlerinde bir azalma ile eskisi gibi cumartesi ve salı günleri, ancak artık ezanî saatle 7'den 10'a kadar çalışmakta olduğu duyuruluyordu.[37] Bu arada, aynı yazıda hem terzihanenin büyük bir rağbet görmekte olduğunu iddia etmek, hem de terzinin çalışma saatlerinin haftada toplam on saatten altı saate düşürüldüğünü okuyuculara duyurmak büyük bir dikkatsizlik, aymazlık veya vurdumduymazlık örneği olsa gerek.

Derginin 36. sayısında bir başka *advertorial* daha yayımlandı.[38] Aynı yazı, bir sayı atlayarak 38. sayıda da tekrarlandı.[39] Yazıda, daha yeni açılmış olan terzihanenin henüz istenilen oranda gelişmemiş olmasına rağmen genel kabul gördüğü, hatta takdir ve teşekkürler almakta olduğu duyurulmaktadır:

"Hanımefendiler hazerâtı (*hazretleri*) tahsîs etdiğimiz cumartesi ve salı günleri idârehânemize mürâcaat edip elbise sipâriş ediyorlar ve ta'yîn olunan günde hâzır edilip kendilerine takdîm olunan istedikleri biçimde ceket ve eteklik ve sâirenin hem biçimini beğeniyorlar, hem kumaşını. Hem de elbisenin harcı, kumâş, dikme ücreti ve sâir bi'l-cümle levâzım

1920'lerin sonunda şapkaya geçmeden önce sıkmabaşı modası ve kadınlar (Cumhuriyet Modaları, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999).

(*diğer bütün aksamı*) dâhil olduğu hâlde kendilerinden talep olunan fiyâtda gördükleri ehveniyeti (*uygunluğu*). Binâ'en-aleyh hanımefendiler idârehânemizin bu hizmet-i ciddiyesi (*ciddi hizmeti*) şâyân-ı teşekkür (*teşekküre layık*) olduğunu beyân ile memnûnen avdet eyliyorlar (*söyleyerek memnun bir şekilde ayrılıyorlar*)."[40]

Yazıda, *Hanımlara Mahsûs Gazete* okuyucularına Beyoğlu'ndaki birtakım terzilerin fahiş fiyatlarla çalıştıkları anımsatılmakta ve "bazı büyük mahallerden sipâriş olunan" elbiselerin derginin terzihanesinde dikilerek sahiplerine beğendirildiği de iddia edilmektedir. Bu "büyük mahaller"de yaşayan hanımların, bütün Osmanlı hanımlarının başka terzilere gitmek yerine, derginin terzihanesini seçmesi gerektiğini söyledikleri önesürülerek, bir başka ileri reklamcılık tekniğine başvurulmaktadır: *celebrity testimonial* ya da diğer bir deyişle meşhur birilerinin ortaya çıkıp "ben de zaten bu mamulü kullanıyorum" demeleri.

Bir sayı atlanarak iki kez aynen yayımlanan bu yazıların arasında, bize terzinin işlerinin gayet iyi gitmeye başladığını düşündüren küçük bir duyuru yayımlanır. Duyuruda, şimdiye kadar dergi okuyucusu hanımlara kolaylık sağlamak gayesiyle terzinin dergide verilen modeller ve kadınlardan alınan ölçülere göre istenilen elbiselerin yukarıda verdiğimiz bedeller karşılığı kâğıttan örneklerini çıkartmakta olduğu hatırlatılarak, şöyle deniliyordu:

"Bunlardan alınan ücret kâğıt pahâsıyla terzi ücretine bile vefâ etmediği (*yetmediği*) gibi diğer hanımefendiler tarafından sipâriş olunan bir hayli melbûsâtın (*elbiseleri*) dikmekle iştigâl etdiği (*meşgul olduğu*) sırada terzimiz örnek isteyenlerin mürâcaatları üzerine terk-i meşgale ile (*işini bırakarak*) örnek kes mek yüzünden pek çok vakit zâyi ederek idârehânemizce zarâr hâsıl olmakta bulunduğundan, bundan sonra kâğıtdan ceket örneği için yedi buçuk kuruş ve robdöşambr için on kuruş ve tekmîl (*bütün*) kostüm için de on beş kuruş ücret alınacağı ve bundan aşağı ücretle kâğıttan örnek verilemeyeceği bi'l-umûm hanımefendiler hazerâtının (*hazretlerinin*) malûmu (*bilgisi*) olmak üzere i'lân olunur."[41]

Yapılan zam, açıkçası, fahiş bir zamdı. Eskiden 3 kuruş olan ceket örneği ücreti 7,5 kuruşa, 3 kuruş olan robdöşambr örneği ücreti 10 kuruşa, ve 6 kuruş olan bütün bir elbise örneği bedeli de 15 kuruşa çıkartılmıştı. Başlangıçta dergide yayımlanan modelleri evlerinde kesip biçmekte ve dikmekte zorluk çeken dergi okurlarına bu modellerin kendi ölçülerine göre kâğıttan paftalarını hazırlamak ve bu arada isteyenlerin elbiselerini de dikmek amacıyla dergide kurulan terzihanenin artık verilen elbise siparişlerini yetiştirmeye çalışmaktan kâğıttan paftalarla oyalanmaya pek vakit bulamayacak halegeldiği anlaşılıyor. Tabii, okuyuculardan gelen pafta isteklerini nazikçe tasfiye etmenin en caydırıcı ve en etkili yolu da bunlara uygulanan ücretlere oldukalı bir zam yapmaktan geçiyordu.

Terzinin işlerinin yolunda olduğunu düşünmemizin ikinci bir sebebi de dergide on dört sayı (yaklaşık iki ay kadar) terziden ve terzihaneden hiç bahsedilmemiş olması. *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin 50. sayısında yayımlanan ve terzihanenin dergi yönetiminin olduğu binadan ayrılarak başka bir binada hizmete girdiğini duyuran uzun yazıya göre, derginin terzihanesine kadınların göstermekte olduğu giderek artan ilgi dolayısıyla, terzihanenin derginin idare edilmekte olduğu binada bulunması artık "sakıncalı" bir hale gelmiştir.[42] Terzihane, Sirkeci'de, tramvay durağında, derginin yönetildiği binanın tam karşısına düşen mavi boyalı ve 17 kapı

numaralı müstakil bir binada yeniden hizmete girmiştir. Bu yeni binada erkeklerin başvuruları asla kabul edilmeyeceğinden, dergi okuyucusu hanımefendilerin rahatça girip çıkabilecekleri ve özgürce davranabilecekleri bir mekân da sağlanmış oluyordu.[43]

Derginin yazarlarından Şâdiye Hanım'ın müdüreliğinde yeniden açılan terzihanede, bundan böyle her türlü sözlü ve yazılı başvuru da doğrudan müdüre hanıma yöneltilecekti. *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin Terzihânesi'nin müdüresi Şâdiye Hanım, daha sonraki yıllarda Sultan II. Abdülhamit tarafından önce üçüncü sonra da ikinci rütbeden şefkat nişanı ile ödüllendirilmiş, etkin bir dergi yöneticisiydi.[44]

Terzihanenin taşındığını duyuran yazıdan anlaşıldığı kadarıyla, terzihanenin açılmasından sonra geçen ilk üç ayda yaklaşık üç yüz kadar kadın kendi ölçülerine göre kâğıttan elbise paftaları kestirmek amacıyla terzihaneye başvurmuştur. Bu rakam da kâğıttan pafta ücretlerine yapılan fahiş zammın sebebini açıklamaya yeterli görünmektedir: "terzi madmazel Mary" kâğıttan örnek kesmekten elbise dikmeye vakit bulamamakta ve bu da terzihanenin büyük miktarda gelir kaybına uğramasına yol açmaktadır.[45]

İşler açıldıkça, terzihanenin çalışma günleri ve saatleri de artırılır. Derginin 51. sayısında yayımlanan bir ilanda, terzihanenin artık cuma ve pazar günleri hariç her gün ezanî saatle saat dört buçuktan on buçuğa kadar, yani haftada altışar saatlik beş iş günü üzerinden toplam otuz iş saati çalışmaya başladığı okuyuculara duyurulmaktadır.[46] Yaklaşan bayram nedeniyle işlerin artık iyice artmış olduğu, derginin 52.[47] ve 53.[48] sayılarında da tekrar edilen bu ilandan açıkça anlaşılmaktadır.[49]

Kâğıttan patron kesimi işine yapılan zamlardan sonra da devam edilmekle birlikte, elbiselerini kendileri dikmeye çalışan kadınlar için iki yeni hizmet daha sunulmaya başlandığı anlaşılıyor. İstedikleri elbise modeline göre kumaşlarını biçtirmek isteyen hanımlar, bu hizmeti her çeşit elbise için yalnızca 5 kuruş karşılığında alabileceklerdir. Yine, elbisenin dikimi aşamasında karşılaşılan güçlüklerin üstesinden gelinebilmesi için, arzu eden kadınlar dikmekte oldukları her türlü elbiseyi derginin terzisine 10 kuruş karşılığında prova ettirebileceklerdir.[50]

İsteyen kadınlara kendi getirdikleri kumaştan, terzihaneye tercih ettikleri kumaşın cinsini ve rengini bildiren kadınlara da terzinin kendisinin seçtiği kumaştan elbiseler diken terzihane, bu arada yeni bir hizmet daha vermeye başlar. Dergide çıkan terzihane ilanlarından ayrıca yayımlanan bir duyuruda, terzihaneye kendi kumaşını getirmekte olan hanımların pek çoğunun bu kumaşları fahiş bedellerle satın almış olduğunun gözlemlenmekte olduğu bildirilmektedir. Yazıda ayrıca, terzihanenin bundan böyle kendi kumaşını kendisi seçmek isteyen hanımların kumaş alımlarında kendilerine yardımcı olacağı da duyurulmuştur.[51] Bir ay kadar sonra yayımlanan bir başka bir yazıda ise, elbiselik kumaş alınırken istenilen fiyatın uygun olduğundan, seçilen kumaşın dayanıklı ve sağlam olduğundan, satın alınacak kumaşın kendilerince daha önceden seçilmiş olan elbise modeline gidecek şekilde uygun olduğundan emin olmak isteyen bütün hanımların kumaşlarını terzihane aracılığıyla satın almaları sağlık verilmekteydi.[52] Kadınların kendi başlarına piyasada arşınına (0.68 m) 20 kuruş verdikleri kumaşların, terzihane aracılığıyla kumaşın cinsine göre 15 ile 17 kuruş arasında bir fiyatla alınabileceği de iddia edilmekteydi.[53]

Öte yandan, elde edilen başarıdan güç bularak ve cesaret kazanarak söylemini değiştiren *Hanımlara Mahsûs Gazete*, kendi terzihanesine gelen hanımların "ecnebi terzileri"n insafsızlıklarından zarar görmekte olduklarını ve müdüreliğini Müslüman bir kadının üstlenmiş olduğu bir terzihane açılmış olduğu için artık başka bir yere gitmeyeceklerini söylediklerini yazmaktadır. Yazara göre, bu hanımlar her çeşit elbiseyi Beyoğlu terzilerinin çok altında bir fiyatla dikmekte olan *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin terzihânesini diğer kadınlara da tavsiye etmenin bir görev olduğunu söylemektedirler. Yazı şöyle devam etmektedir: "hele bazı hanımefendilerin meselâ bir ceket için ecnebi terziye verilecek yirmi kuruş dikiş ücretinin terzihânemize verilmesi daha hayırlıdır. Zirâ o para zâyi' (*kayıp*) olmayıp yine servet-i millîmiz meyânında (*milli servetimiz içinde*) kalır."[54]

Bu arada, terzihane iki yeni hizmet daha vermeye başlamıştır. Birincisi, çok özel müşteriler için özel bir ücret karşılığında, terzinin davet olunduğu konaklara giderek çeşitli ölçü alma, biçki, elbise provası ve dikiş işlerini orada yerinde yaptığı anlaşılmaktadır. Bu hizmeti bayram nedeniyle yoğunlaşan iş trafiği nedeniyle müdüre Şâdiye Hanım'ın durdurmuş olmasından, açıkça ilan edilmemekle birlikte, böyle bir servisin genelde var olduğunu anlıyoruz.[55] İkinci hizmet ise taşrada oturan okuyuculara yönelik bir servistir. Taşrada oturan okuyucular için yapılacak elbisenin ölçüleri, seçilmiş modeli ve elbisenin dikilmesi istenen kumaşın rengi ve cinsi önceden bildirilmek ve ücreti peşinen ödenmek koşuluyla, bu elbiseler zamanında hazır edilerek mukavva veya teneke kutular içerisinde kendilerine gönderilecektir. Dergi, her türlü ücretin elbiseyi ısmarlayan okuyucu tarafından ödenmesi şartıyla, taşradan sipariş edilecek elbiselerle ilgili olarak telgraf yoluyla da iletişim kurulabileceğini duyurmaktadır.[56]

Bayram döneminin *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin terzihânesi için çok yoğun ve çok kârlı geçmiş olduğu anlaşılıyor. Bayram öncesi, son on

beş gün içerisinde, terzihâne tam seksen üç kat elbise dikip teslim etmiş, bu arada çeşitli ölçü ve modellerde yüz elliden fazla kâğıttan elbise patronu da hazırlamıştır.[57] İşler o kadar iyi gitmektedir ki, terzihânede çalıştırılmak üzere yeni personele ihtiyaç başgöstermiştir:

"Terzihânemize yevmiye ücret-i muhtelife (*çeşitli gündelik ücretler*) ile dikişçi istihdâmına lüzûm görülmekte olduğundan ücret-i yevmiyesi (*gündelik ücreti*) terzihânede pazarlıkla ta'yîn edilmek üzere arzû eden hemşirelerimizin müdire hanıma müracaatları i'lân olunur. Mürâcaat edecek fakire hemşirelerimizin ücret aldıktan mâadâ (*başka*) terzilik de öğreneceklerı şüphesizdir."[58]

İlk bakışta sıradan bir eleman ilanı gibi görünen bu ilan, kesinlikle öyle gelişigüzel yazılmış bir eleman ilanı değildir. Öncelikle, ilanda terzilik konusunda yetiştirilmek üzere "fakire hemşirelerimiz" aranmaktadır. Hiçbir Müslüman Osmanlı yayını Müslüman olmayan Osmanlı vatandaşlarına "hemşirelerimiz" diye hitab etmeyeceğinden, aranan elemanların Müslüman Osmanlı kadınları olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, ilanın terzihanenin Müslüman müdiresi Şâdiye Hanım'ın elinden çıkmış olduğu da müracaat edilecek kişi olarak kendisinin gösterilmiş olmasından anlaşılmaktadır. Dahası da var. İlana başvurması beklenen adayların yalnızca fakir Müslüman kadınlar arasından çıkmış olması da beklenmektedir. Bu adayların alacakları ücret ise kendi becerilerine göre terzihânede belirlenecektir. Ayrıca, başvuracak adayların terzilik öğrenmeye heveslı olması da gerekmektedir.[59]

Ne yazık ki, bu ilana kaç kişinin ve daha da önemlisi kimlerin cevap verdiği ve kimlerin kabul edildiğiyle ilgili olarak elimizde hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Ancak, iki sayı sonra terzihaneyle ilgili olarak yayımlanan bir başka yazıda, dergi okuyucularının terzihaneye göstermekte oldukları ilgiye cevap olarak, terzihanenin giderek daha da genişlemekte olduğu duyurulmaktadır.[60] Bundan çıkarılabilecek tek sonuç, birilerinin herhalde terzihaneye katılmakta olduğu yönün dedir.

Aslında, bu ilanla birlikte, *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin terzihânesinde Müslüman müdire Şâdiye Hanım ile "terzi madmazel Mary" arasında süregelen çekişme de yavaş yavaş su yüzüne çıkmaya başlar. Bir kere, son bir ay içerisinde, derginin 50. sayısından itibaren "terzi madmazel Mary"nin esamesi bile okunmaz olmuştur. Derginin terzihanesiyle ilgili söylemi, muhtemelen bütün yazışmaları yürüten müdire Şâdiye Hanım'ın da tesiriyle, yavaş yavaş daha Müslüman bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Dahası dergide, derginin terzihanesini Beyoğlu terzilerine rakip gösteren ve "Beyoğlu terzilerinin meselâ beş liraya diktikleri bir kat libâsın (*elbisenin*) terzihânemizde üç lira ve ecnebiyeğöre daha aşağı fiyatla vücûda geldiğini bir takım hanımefendilerin bu bâbda (*bu konuda*) bize beyânı takdîrât eylemeleri (*takdirlerini bildirmeleri*) isbât ediyor. Sâye-i hazret-i padişâhîde (*padişah hazretlerinin sayesinde*) bu terzihâneyi gitdikçe terakkî ettirmek (*ilerletmek*) ahz-ı emelimizdir (*kabul edilmiş isteğimizdir*)" gibi ibareler taşıyan yazılar çıkmaya başlamıştır.[61]

Bu son yazıdan sonra, dergide üç ay boyunca terzihaneyle ilgili tek bir yazı bile yer almaz. Biz tam terzihanenin bilinmeyen bir nedenle kapatıldığını düşünmeye başlamışken, derginin 74. sayısında Müslüman müdire Şâdiye Hanım'ın terzihane adına verdiği bir ilan yayımlanır.[62] İlandan anlaşıldığı kadarıyla, "terzi madmazel Mary" müdire Şâdiye Hanım ile girıştiği bir münakaşa sonucunda *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin terzihânesi'nden ayrılmış ve Pera civarında kendi yerini kurmuştur. Dahası, derginin terzihanesinde çalışan bazı işçileri ve terzihanenin pek çok müşterisini de beraberinde götürmüştür.

İşsiz kalan terzihaneyi yeniden canlandırmaya çalışan Şâdiye Hanım ise, yakında yazın sona ermesiyle yeniden açılacak çeşitli okullarda okuyan Müslüman kız öğrencilere bir önek giydirilmekte olan yeldirme ve üniformaların toplu halde siparişini alabilmek amacıyla, okul müdürleri, öğretmenleri ve öğrenci velilerine yönelik ilan vermektedir.[63] *Hanımlara Mahsûs Gazete*'nin terzihânesi ile ilgili olarak elimizde bulunan son haber de bundan ibarettir. Terzihânenin müdiresi Şâdiye Hanım'ın Müslüman öğrencilerin okul üniformalarını toptan dikme girişiminin de pek başarıya ulaşmadığı anlaşılıyor.

Müdire Şâdiye Hanım'ın "terzi madmazel Mary" ile giriştiği mücadele sonucunda terzihanede kendi egemenliğini sağlamayı başardığı, ama bu arada "terzi madmazel Mary"yi kaçırtarak, terzihanenin müşterilerini de onunla birlikte kaybettiği anlaşılmaktadır. Müşterisiz kalan terzihane ise kaçınılmaz olarak sönüp gitmiştir...

NOTLAR

1 "Tekstil sektöründe dünyaya kafa tutuyoruz" lafı aslında benim değil, İkitelli'deki plaza ve center etrafında odaklanmış olan medya gruplarının sık sık çeşitli vesilelerle yinelediği ortak söylemlerdir.

2 Dikiş makinalarının Osmanlı İmparatorluğu'na girişi ve yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanması için bakınız: Donald Quataert **Manufacturing and Technology Transfer in the Ottoman Empire, 1800-1914**, (İstanbul: Isis Press, 1992), ss. 22-25.

3 Haydar Kazgan, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme**, (İstanbul: Tôbank Yayınları, 1991), s. 94.

4 Ziya Şakir (Soko), **İkinci Sultan Hamid: Şahsiyeti ve Hususiyetleri**, (İstanbul: Muallim Fuat Gücüyener Anadolu Türk Kitap Deposu, 1943), ss. 148-149.

5 Gülistan İsmet (çev.). "Şıklık Faciası [tefrika 1]." **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 151, 19 Şubat 1313 / 10 Şevvâl 1315, s. 3. - Gülistan İsmet (çev.). "Şıklık Faciası [tefrika 11]." **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 164, 28 Mayıs 1314 / 19 Muharrem 1316, s. 2.

6 Giovanni Scognamillo, **Beyoğlu'nda Fuhuş**, (İstanbul: Altın Kitaplar, 1994), s. 98.

7 Örneklerim 1901 yılında İstanbul'un en ünlü

ve en moda kadın terzilerinden. Bakınız: Gülistan İsmet, "İslâm Terzihânesi Meselesi ve Hanımlarımız," **Hammlara Mahsûs Gazete**, No. 313/111, 17 Mayıs 1317 / 11 Safer 1319, s. 2.

8 Tek bir istisnâ dışında. Bakınız: Hülya Tezcan. **19. Yüzyıl Sonuna Ait Bir Terzi Defteri** / A Late 19th Century Tailor's Order Book, (İstanbul: Sadberk Hanım Müzesi Yayınları, 1992). 67 s.

9 Osmanlı "hanım"larının hemen hepsinin elinin altında (en az) birer hizmetçisi var. Osmanlı "hanım"larının bu hizmetçilerle var olan ilişkileri ve onlara nasıl davrandıkları konusunda, bkz: Yavuz Selim Karakışla. "Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927)," **Toplumsal Tarih**, Cilt. XI, No. 63, Mart 1999, ss. 15-24; Yavuz Selim Karakışla. "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kuruluşu Bir Hizmetçi Bulma Ofisi: Umûm Hizmetkârân İdârehânesi (1911)," **Tarih ve Toplum**. Cilt. XXXVIII, No. 226, Ekim 2002, ss. 45 54.

10 Orhan Koloğlu, "Hanımlara Mahsûs Gazete," **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, 8 cilt, (İstanbul: Türkiye Toplumsal ve Ekonomik Tarih Vakfı, 1994); Cilt. III, ss. 547-548; Yavuz Selim Karakışla. "Arşivden Bir Belge (12): Hanımlara Mahsûs Gazete'ye İmtiyâz Verilmesi (1895)," **Toplumsal Tarih**, Cilt. XIII, No. 75, Mart 2000, ss. 41-45; Seval Arpınar. "İlk Kadın Gazetesi: Hanımlara Mahsus Gazete," **Belgelerle Türk Tarihi**, No. 16, Ocak 1969, ss. 29-33; Elizabeth B. Frierson. "Mirrors out, Mirrors in, Domesstication and Rejection of the Foreign in Late Ottoman Women's Magazines (1875-1908)," D. Fairchild Ruggles (ed.). **Women, Patronage, and Self Representation in Islâmic Societies**, (Albany: State University of New york Press, 2000), ss. 177-204; Elizabeth B. Frierson. "Unimagined Communities: State, Press and Gender in the Hamidian Era," Unpublished Ph.D. disserteation, 1996; **İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliografyası**, (İstanbul: Metis Yayınları, 1993), ss. 54-212.

11 BOA, İrâde-i Dâhiliye, Sıra: 1927, Genel No: 110, Husûsi No: 25, Eki: 7, 19 M 1313.

12 BOA, İrâde-i Dâhiliye, Sıra: 241, Genel No: 264, Husûsi No: 29, 9 R 1316; BOA, İrâde-i Dâhiliye, Sıra: 3989, Genel No: 1441, Husûsi No. 29, Eki: 2, 21 C 1316.

13 BOA, İrâde Taltıfat, Genel No: 2660 (2068), Husûsi No: 194, Eki: 9, 19 ZA 1316.

14 Bu kişisel kanı **Kadın Dergileri Bibliografyası**'nda yaptığım bir tarama çalışmasından kaynaklanmaktadır. Bakınız: **İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliografyası**, (İstanbul: Metis Yayınları, 1992).

15 "Örneklerin Tarifi," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 4, 31 Ağustos 1311 / 23 Rebiyyülevvel 1313, ilave, s. 1. - "Moda Örneklerinin Tarifâtı," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 28, 23 Teşrînisânî 1311 / 18 Cemâziyyelahir 1313, Kısm-ı Musavver, s. 1.

16 "Moda ve Biçim [1]," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 118, 26 Haziran 1313 / 8 Safer 1314, ss. 7-8. - "Moda ve Biçim [13]," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 177, 27 Ağustos 1314 / 21 Rebiyyülahir 1316, s. 4.

17 "Sıklık Faciası [tefrika 1]," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 151, 19 Şubat 1313 / 10 Şevvâl 1315, s. 3. - "Sıklık Faciası [tefrika 11]," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 164, 28 Mayıs 1314 / 19 Muharrem 1316, s. 2.

18 Gülistan İsmet. "Kendi Kendine Terzilik - Biçki Dersleri [1]," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 334, 11 Teşrînievvel 1317 / 11 Recep 1319, ss. 1-3 - Gülistan İsmet. "Kendi Kendine Terzilik - Biçki Dersleri [16]," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 361, 2 Mayıs 1318 / 7 Safer 1320, ss. 3-4.

19 "Biçim ve Dikiş [1]," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 415 (15), 12 Haziran 1319 / 29 Rebiyyülevvel 1321, s. 349 - Melâhat "Biçim ve Dikiş [11]," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 438 (38), 20 Teşrînisânî 1319 / 13 Ramazan 1321, ss. 886-889.

20 "Son Moda Libâslara Dair Tanfât [1]," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 472 (22), 29 Temmuz 1320 / 29 Cemâziyyelevvel 1322, ss. 343-346 - "Son Moda Libâslara Dair Tanfât [21]," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 517, 23 Haziran 1321 / 3 Cemâziyyelevvel 1323, s. 6.

21 "İstanbul ve Taşra Kârielerimize Hizmetimiz: Terzihânemiz," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 19, 23 Teşrînievvel 1311 / 16 Cemâziyyelevvel 1313, Kısm-ı Musavver, s. 2.

22 **A.g.e.**, s. 2.

23 **A.g.e.**, s. 2.

24 **A.g.e.**, s. 2.

25 "İhtâr-ı Mahsûs," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 24, 9 Teşrînisânî 1311 / 4 Cemâziyyelahir 1313, Kısm-ı Musavver, s. 1.

26 **Ibid.**, s. 1.

27 "Terzihânemizin Hizmeti," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 28, 23 Teşrînisânî 1311 / 18 Cemâziyyelahir 1313, Kısm-ı Musavver, s. 1.

28 **A.g.e.**, s. 1.

29 "Moda Örneklerinin Tanfâtı," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 29, 27 Teşrînisânî 1311 / 22 Cemâziyyelahir 1313, Kısm-ı Musavver, s. 1.

30 **A.g.e.**, s. 1.

31 "Terzihânemiz," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 30, 30 Teşrînisânî 1311 / 25 Cemâziyyelahir 1313, Kısm-ı Musavver, ss. 1-2.

32 "Terzihânemiz," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 31, 4 Kanûnievvel 1311 / 29 Cemâziyyelahir 1313, Kısm-ı Musavver, s. 2.

33 "Terzihânemiz" **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 32, 7 Kanûnievvel 1311 / 2 Receb 1313, Kısm-ı Musavver, s. 2.

34 "Terzihânemiz," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 34, 14 Kanûnievvel 1311 / 9 Receb 1313, Kısm-ı Musavver, ss. 1-2.

35 "Terzihânemiz," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 30, 30 Teşrînisânî 1311 / 25 Cemâziyyelahir 1313, Kısm-ı Musavver, s. 1.

36 **A.g.e.**, s. 1.

37 **A.g.e.**, s. 2.

38 "Hanım Efendilere Hizmet-i Mahsûsa," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 36, 21 Kanûnievvel 1311 / 16 Receb 1313, Kısm-ı Musavver, ss. 1-2.

39 "Hanım Efendilere Hizmet-i Mahsûsa," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 38, 28 Kanûnievvel 1311 / 23 Receb 1313, Kısm-ı Musavver, s. 2.

40 **A.g.e.**, s. 2.

41 "İhtâr," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 37, 25 Kanûnievvel 1311 / 20 Receb 1313, Kısm-ı Musavver, s. 1

42 "Hanımlara Mahsûs Gazete'nin Ayrıca Küşâd Olunan Terzihânesi," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 50, 8 Şubat 1311 / 6 Ramazân 1313, Kısm-ı Musavver, s. 1.

43 **A.g.e.**, s. 1.

44 BOA, İrâde-i Taltıfat, Genel No: 1212 (916), Husûsi No: 30, Eki: 3, 8 C 1315; BOA, İrâde-i Taltıfat, Genel No: 1920 (1399), Husûsi No: 43, Eki: 12, 4 Ş 1316; BOA, İrâde-i Taltıfat, Genel No: 727 (498), Husûsi No: 69, 29RA 1318.

45 "Hanımlara Mahsûs Gazete'nın Ayrıca Küşâd Olunan Terzihânesi," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 50, 8 Şubat 1311 / 6 Ramazân 1313, Kısm-ı Musavver, s. 1.

46 "Hanımlara Mahsûs Gazete'nin Yeni Terzihânesi," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 51, 12 Şubat 1311 / 10 Ramazân 1313, Kısm-ı Musavver, s. 2.

47 "Hanımlara Mahsûs Gazete'nin Yeni Terzihânesi," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 52, 15 Şubat 1311 / 13 Ramazân 1313, Kısm-ı Musavver, s. 1.

48 "Hanımlara Mahsûs Gazete'nin Yeni Terzihânesi," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 53, 22 Şubat 1311 / 20 Ramazân 1313, Kısm-ı Musavver, s. 1.

49 **A.g.e.**, s. 1.

50 **A.g.e.**, s. 1.

51 "Elbiselik Kumâş Mübâyaası Cidden Hâiz-i Ehemmiyetdir!" **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 53, 22 Şubat 1311 / 20 Ramazân 1313, Kısm-ı Musavver, s. 1.

52 "Elbiselik Kumâş İştirâsı," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 55, 14 Mart 1312 / 11 Şevvâl 1313, Kısm-ı Musavver, ss. 1-2.

53 **Ibid.**, s. 2.

54 "Hanımlara Mahsûs Gazete İdârehânesi'nın Aynca Küşâd Olunan Terzihânesi," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 54, 29 Şubat 1311 / 27 Ramazân 1313, Kısm-ı Musavver, s. 1.

55 **A.g.e.**, s. 1.

56 **A.g.e.**, s. 2.

57 "Terzihânemiz," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 55, 14 Mart 1312 / 11 Şevvâl 1313, Kısm-ı Musavver, s. 1.

58 "Elbiselik Kumâş İştirâsı," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 55, 14 Mart 1312 / 11 Şevvâl 1313, Kısm-ı Musavver, s. 2.

59 **A.g.e.**, s. 2.

60 "Terzihânemiz," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 57, 28 Mart 1312 / 25 Şevvâl 1313, Kısm-ı Musavver, s. 2.

61 "Terzihânemiz," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 62, 2 Mayıs 1312 / 2 Zilhicce 1313, Kısm-ı Musavver, s. 3.

62 "İlân-ı Mahsûs," **Hanımlara Mahsûs Gazete**, No. 74, 1 Ağustos 1312 / 4 Rebiyyülevvel 1314, Kısm-ı Musavver, s. 1.

63 **A.g.e.**, s. 1.

Millî Mücadele'de Lüleburgaz Kongresi ve

Lüleburgazlı Yurtseverler

ALİ ARSLAN

1918 yılının sonbaharında Birinci Dünya Savaşı'nın özellikle Batı Avrupa Cepheleri'nde anlaşma devletlerinin lehine dönmesi ve Doğu Avrupa'da Bulgar Cephesi'nin çöküşü; bağlaşık devletlerde önemli endişeler yaratmıştı. Osmanlı Devleti'nde de aynı kaygılar genel siyasî görüşlerin oluşmasını etkilerken özellikle Bulgaristan cephesinin çöküşünden sonra Trakya'nın geleceğiyle ilgili görüşler ortaya çıkmıştır.

Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

1918 sonbaharında Almanya'dan dönen Talat Paşa'nın Edirnelilere Trakya'nın geleceğiyle ilgili çalışmalara, örgütlenmelere yönelten düşünceleri ve İttihat Terakki Genel Merkezi'ndeki siyasî öneriler, bir bakıma derneğin altyapısını oluşturmuştur.

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondoros Ateşkes Antlaşması'ndan 3 gün sonra 2 Kasım 1918'de "Trakya Müdafaai Hukuk Cemiyeti" ilk örgütlü siyasî güç olarak İstanbul'da kuruldu. Kurucuları: Edirne Milletvekili Halk Kaltakkıran, Edirne Belediye Başkanı Şevket, Avukat Şeref, Tüccar Kasım Yolageldi ve bazı yurtseverlerdi. Bu siyasî örgüt Şeref Bey'in önerisiyle "Trakya Paşaeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti" ismini alarak çalışmalara başladı. Cemiyet daha sonra Osmanlı yönetimine başvurarak 30 Kasım 1918'den itibaren "Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi" adını alınış ve çalışmalarını sürdürmüştür. İlk yönetim kurulu Belediye Başkanı Şevket Bey, Avukat Şeref Bey, Müftü İskeçeli Mestan Efendi, Maksut Beyzade Derviş Bey, Mufizade Cemal Bey, Nazmi Beyzade İsmail Bey, Ali Seyfi Bey, Komanlızade Ömer Bey'den oluşmuştur.

Dernek, Mondoros sonuçları koşullarında Trakya'da yaşayanların haklarının savunulması amacıyla her türlü siyasî, ekonomik ve askeri eylem yapmayı amaçlamıştır.

Cemiyet, kuruluşunda "Trakya Birliği" siyasetini gütmüş ama silahlı müdafaaya hemen girişmemiştir. Ancak Yunan işgaline giden süreçte Edirne Kongreleri'nde ve özellikle Lüleburgaz Kongresi'nde silahlı direniş kararı alınmıştır.

"Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi", M. Kemal Paşa Anadolu'ya geçinceye kadar Osmanlı ve yabancı devlet adamlarıyla ilişki kurmaya önem vermiş, daha çok İstanbul'da Cağaloğlu'ndaki büroda toplanan icra organı yoluyla yönetim kurulu ilişkilerini düzenlemiş ve yapılacak işleri gerçekleştirmişti.

Sivas Kongresi'nden sonra isim değişikliğine gidilmiş ve Sivas'ta alınan kararlar gereği Anadolu ve Rumeli'deki derneklerin birleşmesi sonucu "Trakya Paşaeli Mudafaai Heyeti Osmaniyesi", "Trakya Paşaeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti"ne dönüştürülmüştür.

Trakya Paşaeli Cemiyeti 5 Kongre toplamıştır. Demek Yunan işgalinden sonra çalışmalarını İstanbul ve Bulgaristan'da sürdürmüş, bu çalışmaların Anadolu'daki mücadeleyle bütünleşmesi 1922'de Trakya'nın kurtulmasını sağlayan süreçte oldukça önemli olmuştur.

Lüleburgaz Kongresi (31 Mart-2 Nisan 1920)

Anadolu'dan gelen bağımsızlık isteği ve baskısı nedeniyle yapılan son Osmanlı Mebusan Meclisi toplantısı; İstanbul'un itilaf devletleri tarafından işgal edildiği ve baskı, zulüm, tutuklama eylemlerinin en şiddetli ya-

* Tarih Öğretmeni-Araştırmacı.

Lüleburgaz Kongre Heyeti.

şandığı bir dönemde gerçekleşir.

İstanbul'un işgali sonucu M. Kemal Paşa'nın direktifleriyle harekete geçen Cafer Tayyar Paşa, Trakya'da sıkıyönetim ilan ederek İstanbul Hükümeti ile ilişkileri kesmiştir. Böylece Anadolu'daki eylemler ve tepkilerden Trakya'nın bütünüyle kopuk olmadığını ortaya koyar.

İstanbul'un işgaline karşı Trakya'da gösterilen tepkilerin ilki; "Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi"nin Lüleburgaz'da bir kongre toplanması kararıdır. Gelibolu Milletvekili Şakir Bey'in önderliğinde bölgenin her yerleşim birimine çekilen telgrafla kongrenin yapılması sağlanmıştır.

Lüleburgaz Kongresi, "Trakya Paşaeli Müdafaa Heyeti Osmaniyesi"nin Yönetim Kurulu daveriyle Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu, Çatalca sancaklarının ve her nahiyeden birer temsilcinin katılımı ve milletvekilleri Şakir Kesebir, Galib Bahtiyar, Hayrettin Belli ve Kolordu Komutanı Cafer Tayyar Paşa'nın da hazır bulunduğu 67 delegenin katılımıyla toplanmıştır.

Kongrede yapılan görüşmeler sonunda: "Trakya topraklarında insanca yaşama hakkı ve ulusal varlık tehlikeye düşerse en son görev olan ölümü dahi göze almak, Trakya'nın yok olabileceği ihtimaline karşı Trakya'daki yabancı işgale ve iç ihtilal hareketlerine direnmek" doğrultusunda ve savunma amacıyla oy birliğiyle aşağıdaki kararlar alınmıştır.

Millî Mücadele'de Görev Alan Lüleburgazlılar

Şevket Ödül

Babası Osmanlı Müderrislerinden-Hasan Fehmi Efendi, annesi Kadriye Hanım'dır. Şevket Ödül 1885'te (1301) Lüleburgaz'da doğmuştur.

İlk ve ortaöğrenimini Lüleburgaz'da tamamlamıştır. Babası eğitimci olduğundan ondan Farsça ve Arapça öğrenmiştir. Liseden sonra hukuk tahsili yapan Ödül, ailevi nedenlerle tahsilini yarım bırakmıştır. Çalışmaya başlayan Şevket Ödül, Edirne Öğretmen Okulu'nda öğretmenliğe atanmış, burada Türkçe Yazı öğretmenliği yapmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği yıllarda (Kasım 1918) Trakya

Lüleburgaz Kongresi Kararları

MADDE 1

Trakya'da nüfus bakımından çok sayıda Türk ve Müslüman çoğunluk yerleşik bulunduğundan; ırkî, tarihî, siyasî ve iktisadî sebeplere ve bütün devletlerce kabul ve ilan edilen milliyet ve adalet esaslarına göre Trakya'nın Türk hakimiyetinde kalması gerekir.

Bu hakka karşı ortaya çıkacak her türlü işgale ya da düzensizlik yaratmaya dönük hareketlere karşı konulacaktır.

MADDE 2

Direnişin ve saldırılara karşı koymanın gerektirdiği her şeyin temin edilmesi ve hazırlanması, zamanı ve uygulama biçimi ve bu son çareye girişmeden önce Trakya'nın kaderini değiştirebilecek bütün siyasî girişimlerin ayrıntılı düşünülmesi ve uygulanması konularında karar vermeye yetkili olacak şekilde her liva adına ikişer kişiden oluşan bir merkez kurul oluşturulmuştur. Trakya mebuslarıyla kolordu komutanı bu kurulun kendiliğinden üyesidirler. Bu heyetin adı "TrakyaMüdafaai Hukuk Merkez Heyeti" dir. Heyet, fevkalede hallerde, kongreyi toplantıya çağırarak gücünü ve yetkisini tazeler.

Merkez Heyetine seçilenler:
Şevket Bey (Edırne)
Kasım Efendi (Edirne)
İsmail Bey (Edirne)
Şevket Efendi (Lüleburgaz)
Mestan Efendi (Edirne)
Ekrem Bey (Gelibolu)
Şevket Bey (Kırklareli)
Ahmet Bey (Edırne)
Mustafa Asım Efendi (Şarköy)
Hafiz Emin Efendi (Keşan)

Yedek Üyeler:
Nazmi Bey (Malkara)
Niyazi Bey (Çorlu)
Murat Bey (Lüleburgaz)
Cemal Bey (Edirne)
Adil Bey (Tekirdağ)

MADDE 3

Trakya'da Anadolu ve Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti'ne bağlı olarak yapılmış olan köy, kaza ve liva teşkilatı, eskiden olduğu gibi sürecektir; yalnız bu teşkilatın Anadolu ve Rumeli Müda-

Paşaeli Derneği'nin kurulmasında öncülük etmiştir. Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nın 1. Kongresi' nde Yönetim Kurulu üyeliğine seçilmiş, yaşadığı Lüleburgaz'da halka önderlik ederek derneğin en etkili üyelerinden biri olmuştur. Ayrıca Trakya Paşaeli Derneği'nın Lüleburgaz Kongresi'nde Yönetim Kurulu'naseçilmiş ve sonuna kadar bu görevini sürdürmüştür. Ödül, Büyük Edirne Kongresi'ndeki etkisiyle Trakya Paşaeli ve Müdafaai Hukuk Cemiyetleri'nin birleştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Cemiyetin Kırklareli'ni temsil eden üç kişilik heyetine yönetici olarak seçilmiştir.

Şevket Ödül'ü 9 Mayıs 1920'de Lüleburgaz'da düzenlenen Büyük Trakya Mitingi'ne Belediye Başkanı Ahmet, eşraftan Enver Bey ve Müftü Hafız Veli'yle öncülük yaparken de görürüz. Mitingin etkili olmasında rolü vardır.

"Çeteci Şevket" de denilen Şevket Ödül; özellikle işgaller başlayınca Trakya'da Kuvvay-i Milliye hareketleri içinde olmuş, bölgede pek çok silahın saklanmasında önemli görevler üstlenmiştir. Ödül, Trakya Paşaeli Derneği'nin yönetim kurulu kararıyla veznedarlık görevine getirilmiş, Edirne Kongresi Kararları doğrultusunda Mestan Efendi, Hacı İbrahim Bey ve İsmail Bey'lerle birlikte İstanbul Hükümeti ile görüşmelere gitmiştir. Lüleburgaz'ın işgali sonrasında İstanbul'a da geçen Şevket Ödül, Şehzadebaşı'nda ve Beyoğlu'nda saklanarak Mustafa Kemal'den gelen emirlerle Anadolu'ya silah kaçırmıştır. Ödül, Yunan ve İngiliz gizli servislerinin sürekli aradığı biridir o yıllarda.

1921'de Adalet Bakanlığı Özel Kalem Müdürlüğü yapan Ödül, Adapazarı Savcılığı ve Edirne Merkez Savcı Yardımcılığı görevlerinde de bulundu. Şevket Ödül, Edirne İl Daimi Encümen üyeliği de yapmıştır. 31 Aralık 1924'te yapılan seçimlerde Kırklareli'den bağımsız milletvekili seçilmiş ve 1925'te milletvekilliği görevine başlayarak CHP'ye girmiştir. Lüleburgazlı Şevket Ödül, 1925-1950 yılları arasında kesintisiz olarak Kırklareli Milletvekilliği yapmıştır. Vekilliği sırasında Sağlık, Maliye, Hukuk Komisyonları'nda görev almıştır. Milletvekilliğinden sonra ömrünü Lüleburgaz'da tamamlamıştır.

Şevket Ödül.

Şevket Ödül'ün iki madalyası vardır. Biri, çete savaşları sırasında gösterdiği etkinlik ve Trakya Paşaeli Derneği Kuruculuğu'ndan dolayı verilen Kuvvay-i Milli'ye madalyası, diğeri ise İstiklal Savaşı sırasında aldığı görevlerden dolayı verilen İstiklal Madalyası'dır. 1973 yılında ölen Şevket Ödül, Lüleburgaz şehitliğinde yatmaktadır.

Salih Cevdet (Cever) Bey

1890'da Lüleburgaz'da doğmuştur. Babası Abdüllatif Efendi'dir. Annesi ise Ali Aşki Bey'in kızı Saniye Hanımdır. İlköğrenimini Midilli'de, liseyi Selanik'te tamamlamıştır.

Darülfünûn'da Ulum-u Tabiiye okumuş, Birinci Dünya Savaşının çı-

---

faai Hukuk Cemiyeti ile olan bağı, durumun gerektirmesi üzerine koparılmış ve Osmanlı vatan menfaatlerinin korunmasında bütün Trakyalılar Müdafaai Hukuk Cemiyeti ile aynı fikir ve duyguda olmakla beraber bağımsız hareket etmek üzere kurulmuş ve hazır olan Trakya Müdafaai Hukuk Heyeti Merkeziyesi'ne bağlanmıştır.

MADDE 4

Mütarekeden beri ortaya çıkan gelişmelere ek olarak en son Osmanlı Mebusarı Meclisi ile saltanatın da süresi belirsiz işgali, Türk milli vicdanını çok fazla üzüntüye boğmuş ve parlamento dokunulmazlığı ve serbestliğinin ihlali ile temel hukukumuza şartlar koyulması yoluyla içişlerimize ve egemenlik haklarımıza müdahale ve el uzatma gibi devletler ve insanlık kurallarına aykırı bazı durumların varlığı ve Trakyamızın Yunanlılara verileceği hakkındaki çeşitli şayialar sonunda bu üzüntü ve heyecan en son noktaya varmış olduğundan bu hususdaki düşünce ve sorumlulukların ortaya konmasının yanısıra tüm siyasî alanlardan kongre adına protesto ve girişimlerde bulunulacaktır.

MADDE 5

Türk vatanının geleceği hakkında müzakerelerde bulunmak üzere Ankara'da toplanacak olan olağanüstü Milli Meclise Trakya temsilcisi olarak mebuslardan veya mebus olmayanlardan oluşacak üç kişilik bir heyet gönderilecektir.

MADDE 6

İçinde bulunulan durumlara ve yukarıdaki kararlara ait olmak üzere kongre adına bir beyannamenin düzenlenerek yayımlanması ve bu konuyla ilgili olarak itilaf devletlerinin siyasî temsilcilerine birer uyarı metni gönderilmesi, Trakya haklarının Avrupa siyasî çevreleri ve barış konferansına karşı savunulması ve hakların anlatılması amacıyla bir özel heyet oluşturulması ve Avrupa'ya gönderilmesi ve Ankara'ya gönderilecek temsilcilerin seçimi merkez heyetine bırakılmıştır.

MADDE 7

Olağanüstü haller karşısında yeniden toplantıya çağırılacak kongrenin kongremiz üyeleriyle yedek üyelerden ve umumi meclis üyelerinden oluşturulması kararlaştırılmıştır.

kışıyla askerlik eğitimini tamamlayıp Çanakkale Savaşlarına katılmıştır. Buradan Filistin'e giden Salih Cever savaş bitimi Lüleburgaz'a dönmüştür.

Mondros koşullarının ortaya çıkmasıyla Trakya'da ve Lüleburgaz'da Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin faal üyelerinden olmuş özellikle Edirne Kongresi'ndeki etkili konuşmalarıyla Trakya Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Roma ve Paris'e gönderdiği 3 kişilik heyette yer almıştır. Savaş sırasında Anadolu'ya İnebolu bölgesinden silahların kaçırılmasında görev almıştır.

Savaştan sonra Lüleburgaz'a dönerek yaşamını sürdüren Salih Cever, ileri düzeyde Almanca ve Fransızca bilmekteydi. 1979 yılında vefat etmiştir.

Belediye Başkanı Ahmet Bey

1920'lerde Belediye Başkanlığı görevini yürütmektedir. 1918'de imzalanan Mordros Ateşkesi'nin yarattığı koşullarda Lüleburgaz'ın işgaline tepki gösterenlerin ilklerindendir. Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nin kuruluş döneminde Lüleburgaz Teşkilatı'nda aza olarak görev almıştır. Trakya Paşaeli Derneği'nin düzenlediği Lüleburgaz Kongresi'ne ev sahipliği yapmış, gelen delegelerle yakından ilgilenerek gerçek bir misafirperverlik göstermiştir. Ayrıca en büyük mitinglerden biri olan 9 Mayıs 1920 Lüleburgaz Mitingi'ni düzenleyen komitede de yer almıştır. Mitingin ses getirerek halkı Lüleburgaz'a yığması ve İstanbul'u (hem saltanat hükümetini hem de itilaf güçlerini) etkilemesi önemlidir. Miting haberinin İstanbul'a ulaştırılmasını ve *İkdam* gazetesinde yayımlanmasını da arkadaşlarıyla birlikte sağlamıştır.

Belediye Reisi İsmail Efendi

İşgaller karşısında direnen ve halkı işgale karşı örgütleyen önemli şahsiyetlerden biridir. 1918'lerde Belediye Başkanlığı görevini sürdürürken, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın olumsuz koşullarında Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi'nin kuruluşunda Lüleburgaz teşkilatında görev alınış, yönetimde teşkilatın veznedarlığını ve yönetim kurulu üyeliğini üstlenmiştir.

Eşraftan Enver Bey

Lüleburgaz'ın ileri gelenlerinden olup ticaretle uğraşmıştır. Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nin kuruluş döneminde Lüleburgaz Teşkilatı'nda aza olarak görev almıştır. Mondros Ateşkesi ile işgal koşullarının doğması sonucu bölgenin bu tehlikeye karşı tedbir almasını sağlayan ve 9 Mayıs 1920'de yapılan Büyük Lüleburgaz Mitingi'ni tertipleyenlerin başında gelir; Miting Tertip Komitesi Başkanı'dır. Telgrafı İstanbul'a gönderen kendisidir. Başkan Şakir Kesebir'e ve Şevket Ödül'e yardımcı olmuştur. Kongreye katılanların ağırlanmasında da görev almıştır.

Müftü Ömer Efendi

Trakya'daki Millî Mücadele'de yurtsever ve aydın bir din adamı olarak Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi'nın Lüleburgaz'daki teşkilatının kurulmasında öncülük etmiştir. Derneğin yönetim kurulu mümessilliğini üstlenmiştir.

İmam Hafız Veli Efendi

Mondros Mütakeresi'nin yarattığı koşullarda Lüleburgaz'da işgale karşı direnişlerde öncülerden biri olmuştur. Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nin teşkilatında, kuruluş döneminde görev almış ve teşkilatın reisliğini sürdürmüştür. Lüleburgaz'da hem imamlık hem de hafızlık yapan Veli Efendi, özellikle Lüleburgaz'ın işgaline tepki gösterip bunu İstanbul'a duyuranların başında gelir. Trakya mitinglerinden biri olan ve yoğun ilgiye neden olan bu toplantının üç kişilik komitesinin üyesidir. Ayrıca İstanbul'a bu haberin ulaşmasında da etkili olan, bağımsızlıkçı ve saltanata kafa tutan aydın bir din adamıdır.

Tüccardan Berri Efendi

Lüleburgaz'da ticaretle uğraşmış olan Berri Efendi Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi kurulurken Lüleburgaz teşkilatının kurulmasında etkili olmuş ve bu teşkilatta yönetim kurulu üyesi olarak görev almıştır.

Ayrıca I. Edirne Kongresi'ne Lüleburgaz'dan temsilci olarak katılmış

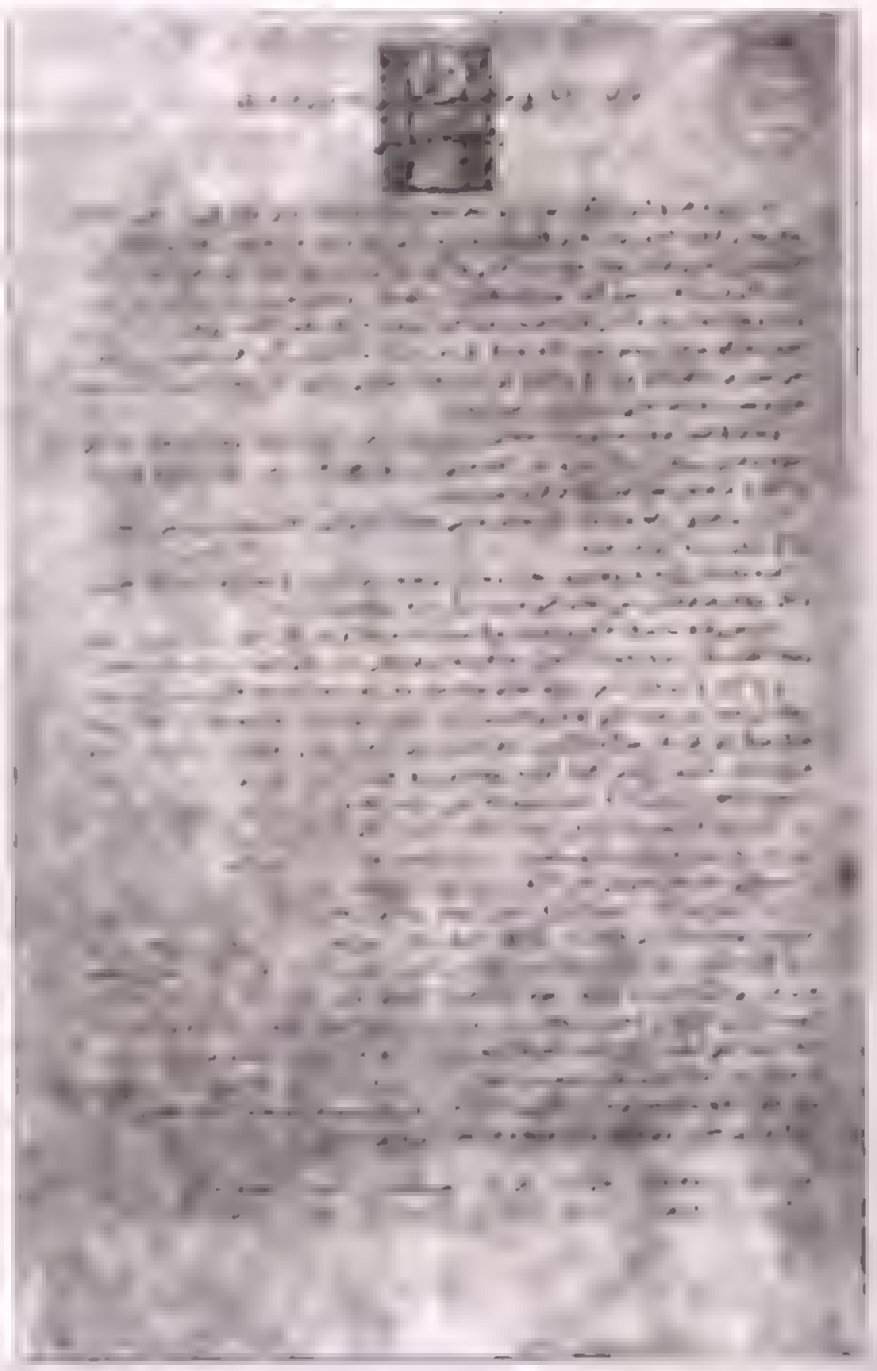

Trakya-Paşaeli Müdafaa-i Hukuk Heyeti Osmaniyesi'nin Kuruluş Beyannamesi.

Salih Cevdet (Cever) Bey.

Belediye Başkanı Ahmet Bey.

Eşraftan Enver Bey.

ve Edirne Kongresi "Kongre Heyeti" üyeliği yapmıştır.

Bakkal Ali Haydar Efendi

Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra Trakya'daki tepki örgütlenmeye başlayınca merkezi Edirne'de olan Trakya Paşaeli Derneği şubeler açarak yaygınlaşmıştır. Lüleburgaz'da da şubesi olan dernek Millî Mücadele'yi desteklemiştir.

Bakkal Ali Haydar Efendi de Lüleburgazlı yurtseverlerden biridir. Derneğin Lüleburgaz teşkilatının kurucularından ve yönetim kurulu üyelerindendir. Dernekte etkili çalışmalar yapmıştır.

Eşraftan Kemal Bey

10 Temmuz 1919 perşembe günü toplanan Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nin ilk kongresine Lüleburgazlı yurtseverler adına katılan temsilcidir.

I. Edirne Kongresi Kongre Heyeti Üyesi'dir.

Eşraftan Mehmet Bey

10 Temmuz 1919 perşembe günü toplanan Trakya Paşaeli Müdafaa-i Heyeti Osmaniyesi'nin ilk kongresine Lüleburgazlı yurtseverler adına katılan temsilcidir.

I. Edirne Kongresi Kongre Heyeti Üyesi'dir.

Eşraftan Murad Bey

Trakya'daki Millî Mücadele'de yer alan Lüleburgazlı yurtseverlerdendir. 31 Mart-2 Nisan tarihleri arasında toplanan Lüleburgaz Kongresi'nde "Trakya Müdafaa Hukuk Merkez Heyeti"ne yedek üye olarak seçilmiştir.

Trakya Paşaeli Müdafaa Heyet-i Osmaniyesi'nin kuruluş döneminde Lüleburgaz Teşkilatı'nda görev alanlar:

Mümessil: Müftü Ömer Efendi

Reis: İmam Veli Efendi

Aza ve Veznedar: Belediye Reisi İsmail Efendi

Azalar: Doktor Ahmet Bey, Mestan Efendizade Enver Bey, Tüccardan Abdurrahim Berri Efendi, Tüccardan Bakkal Ali Haydar Efendi

Lüleburgaz Kongresi'ne katılan bazı delegeler

Lüleburgaz Kongresi'ne Katılanlar

Şakir Kesebir, Galip Bahtiyar, Hayrettin Bey, Cafer Tayyar Paşa, Hilmi Efendi, Belediye Reisi Şevket

Bey, Şehbender Şükrü Bey, Yakupefendizade Derviş Bey, Ahmedefendizade Cemal Bey, Müftüzade Cemal Bey, Doktor Rıfat OsmanBey, Rasimbeyzade Hacı İbrahim Bey, Reşitbeyzade Ahmet Bey, Cezzarzade Şevki Bey, Nazmibeyzade İsmailBey, Avukat Şeref Bey, Lüleburgazlı Avukat Şevket Bey ve Bekir Efendizade Hafız Mehmed Efendi, ayrıca Edirne, Kırklareli, Tekirdağ, Gelibolu, Çatalca sancaklarından birer delege ile kongreye 67 kişi katılmıştır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı yıllarında iki yılda 5 kongre toplayarak Trakya'daki mücadeleyi Anadolu'daki mücadeleye taşıyan Trakya Paşaeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti, Lüleburgaz Kongresi'nden sonra ortaya çıkan gelişmeler sonunda Trakya halkı Yunan işgaline karşı protesto girişimlerinde bulunarak Trakya Paşaeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Lüleburgaz Kurucuları'nın önderliğinde "Trakya Mitingi" düzenlenmiştir.

تراکیا
پاشائلی

(Üstte) Trakya Paşaeli *gazetesinde Lüleburgaz Teşkilatı Kurucuları.* (Solda altta) *12 Mayıs 1920 tarihli* İkdam *gazetesinde mitingin haberi.*

Trakya Paşaeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nin Lüleburgaz Teşkilatında Görev Alan Yurtseverlerin Önderliğinde Tertiplenen Mitingin Haberi

Şarkî Trakya
Lüleburgaz'da Bir İçtima!
Sadaret makamına (başbakanlık) Lüleburgaz'dan çekilen telgraf sureti

شرقی تراکیا

لوله بورغاز ده بر اجتماع

مقام صدارته لوله بورغازدن کشیده ایدیلن تلغرافنامه صورتی:

"Tarihi haklar, nüfus çoğunluğu, ekonomi gibi önemli sebepler dolayısı ile Osmanlı topluluğuna bağlı olan Doğu Trakya'nın Osmanlı hakimiyetinden kopanlması şeklinde dönüp dolaşan bazı söylentilere karşı derin üzüntü ve çalkantı halinde bulunan Lüleburgaz ve ona bağlı cevre ahalisi bugün Lüleburgaz'da muazzam bir miting yaparak aşağıdaki hususların Sulh Konferansı'na (San Remo) ulaştırılmasında aracılık yapmak üzere hükümete sunulmasını kararlaştırmışlardır.

1- Doğu Trakya'nın İstanbul'a bağlantısını kesme, İstanbul'un Hilafet merkezi ve Osmanlı başkenti olarak kalmaması şeklinde İtilaf Devletleri tarafından verilen kararı hükümsüz bırakarak (Kararın iptal edilmesi, aksi halde) başkent hayatını tehlikeye koyacağı ve şu surette İstanbul meselesinin yeniden ortaya çıkacağı,

2- Doğu Trakya'nın Yunanistan'a terkinin her türlü hukukî menfaatlere ve bilhassa Wilson prensiplerine aykırı olduğu,

....

................(Bu iki satır sansür edilmiştir.)

Sulh Konferansı'nın adı geçen noktaları dikkate alarak Doğu Trakya hakkında adalete dayanan bir karar vereceğini ümid eyleriz."

9 Mayıs 1920
Belediye Reisi Ahmet
Miting Reisi Eşraftan Enver
Müftü Hafız Veli

KAYNAKLAR

1 M. Kemal Atatürk, **Nutuk**, 1-2-3. cilt.
2 **Trakya'da Milli Mücadele I ve II. cilt** Tevfik Bıyıkoğlu -Türk Tarih Kurumu Yayınları.
3 TBMM Kültür ve Sanat Yayınları I-II-III-IV. cilt.
4 Prof. Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları.**
5 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de siyasi Partiler** I-II-III. cilt.
6 Doğan Avcıoğlu, **Milli Kurtuluş Tarihi.**
7 Şerafettin Turan, **Kurtuluş Savaşında Kongreler.**
8 Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali.**
9 Cemal Kutay, **Tarih Dergisi** (1968).
10 **İkdam** gazetesi, İstanbul.
11 Trakya Paşaeli 1918 yılı gazeteleri.
12 **Lüleburgaz Kongresi**, Lüleburgaz Belediyesi Kültür Yayınları.
13 Güleryüz, Günüşen, Aksu, Beylıkçı, Ceylan, Cever Aileleri,

İkinci Dünya Savaşı Yıllarının Propaganda Dergileri

Vanguard ve *Cephe*'de Londra Halkevi

MERAL DEMİREL

İkinci Dünya Savaşı yıllarında, müttefik devletlerin, saflarında savaşa katılmasını istedikleri Türkiye'yi etki alanlarına çekebilmek amacıyla, yayımladıkları Türkçe *Cephe* dergisi 1943 Eylül'ünden itibaren Türk hükümetinin isteği üzerine, ağırlık ilkinde olmak üzere Fransızca ve İngilizce; biraz da, önce başlık düzeyinde ve giderek resim altı ve yazı düzeyinde Türkçe olarak *Vanguard* adıyla çıkarılır. 15 Ocak 1945'e gelindiğinde dergi yeniden "Türk Hükümetinin müsaadesiyle" *Cephe* adı altında ve yine tamamen Türkçe olarak yayımlanmaya başlar. Bu dergilerde kullanılan dile bu şekilde müdahale edilmesi, savaşın gidişatına göre Türk hükümetinin taraflar karşısında aldığı tavrı göstermesi açısından bir hayli ilginçtir. Bizim görebildiğimiz ve bu yazınızda kaynak olarak yararlandığınız ikinci dönem *Cephe* dergisi, *Vanguard*'ın yayın politikasını savaşın son bulduğu Eylül 1945'e kadar olduğu gibi sürdürmüştür. *Vanguard*'ın da, belirtilen tarihe kadar *Cephe*'nin de Türkiye'ye ayrılan sayfalarında, Türkiye'nin özellikle önemli günlerine ve kurumlarının kuruluş yıldönümlerine geniş yer verilmiş, ayrıca özel sayılar hazırlanmıştır.

Şubat ayı, 1940'lı yıllarda, sayılarındaki büyük bir artışla ülkenin her tarafına yayılmış olan halkevlerinin kuruluş yıldönümüdür. Gerek *Vanguard*, gerek *Cephe*, şubat sayılarında, halkevlerini ihmal etmemiş ve CHP iktidarının halkevlerini değerlendirişine koşut yazılar yayımlamıştır.

Bu çalışmamızda, bu dergilerde genel olarak Türkiye'deki halkevleri ve halkodaları hakkında çıkan yazıları bir yana bırakıp, halkevlerinin yurtdışında açılmış tek şubesi olan Londra Türk Halkevi üzerine yazılmış yazılardan bir derleme yapmayı tercih ettik. Derlemeyi tercih etmemizin nedeni, kesişen bölümleri çıkararak tekrarlardan kaçınmaktır. Ama, dergilerde kullanılan propagandist dili olduğu gibi yansıtmaya özen gösterdik.

Türkiye'de ilk kez, 19 Şubat 1932'de Cumhuriyet Halk Partisi'nin, "bütün milleti kavramak" üzere açtığı halkevlerinin, "tek amacı ülkedeki toplumsal koşulları iyileştirmektir. Topu topu on yıllık bir geçmişi olan bu kuruluşlar, Cumhuriyet'e çok büyük hizmetlerde bulunmuştur".[1]

Cephe bu kuruluşların temel ilkelerini "Cumhuriyet rejiminin öz kavramını bütün millete daha yakından tanıtmak, milli prensipleri yaymak, sosyal toplanma ve eğlentileri hazırlamak, bilgi artırma imkân ve yollarını genişletmek, görgü ve zevkleri yükseltmek, dünya olay ve ilerlemelerini açıklamak ve en yeni metotlardan tam faydalanmalar temin ederek yaşama kudretini aşılamak suretiyle milli birlik ve bütünlüğün pekleşmesine çalışmak" olarak aktarıyor.[2]

Halkevlerinin kuruluşlarının 10. yılında yurtdışında ilk ve tek şubesi açılmıştır: Londra Halkevi...

Cephe'ye göre, "memleket aşırı dost ülkelerde de Türk kıymetlerini belirtmek ödevini üstlenen" Londra Halkevi, İngiltere'deki "Türkleri bir araya topladıktan başka, Turkiye'ye yakın bir ilgi gösteren dost İngiliz halkına da", Türkiye'deki toplumsal hayat, gelenek, edebiyat, dil, tarih, sanat ve aynı zamanda, sanayi ve tarımla ilgili her türlü bilgiyi vermektedir.[3]

Londra Halkevi'nin fikir babası Sir Robert Malcolm'dur. Halkevlerinin açıldığı yıl yaşanan Erzincan depremi felakerzedelerine yardıma giden İngiliz-Türk heyetinin başında, o yıllarda Tuğgeneral olan Sir Robert Malcolm bulunmaktadır.[4] Anlaşılan odur ki,

• Bu çalışmadaki çeviriler Boğaziçi Üniversitesi'nde Meral Demirel'in verdiği "Tanınsel Metinlerle Fransızca" dersini alan öğrencilerin ortak ürünüdür. Zeynep Atalay, L. Neslişah Başaran, Turgay Bayındır, Burcu Dolunay, H. Eser Kırkızlar, E. Mutlu Özyeşil, Ebru Tekin.

Londra Halkevi

Londra Türk Halkevi sekreteri Bay Ali Rıza Şencan, öğrencilerine Türk dilbilgisinin sırlarını öğretiyor

1943 yılı boyunca Halkevi salonlarında çok sayıda davet verildi. Bunlar arasında en önemlisi, 29 Ekim'de verilen davetti. Halkevinin geçen yılki en ilginç etkinliklerinden biri Türkiye'yi ilgilendiren bütün ilginç konuları özgürce tartışan bir "beyin takımı" oluşturulmasıydı. Halkevi sekreterliği bu girişimin tekrarlanması doğrultusunda birçok talep aldı

Fitzhardinge Caddesi'ndeki Halkevi'nin bulunduğu bi-

Bay Faruk Akçer bir grup ziyaretçiye Halkevi'nde maketi sergilenen Karabük Çelik Fabrikaları hakkında ayrıntılı bilgi veriyor. Duvarlarda Türkiye'nin doğal güzelliklerinin ve çağdaş sanayiinin oluşturduğu karşıtlığı yansıtan muhteşem resimler yer alıyor.

* **Vanguard**, "Le Halkevi Turc de Londres", Şubat 1944, Numara: 3, Cilt: 1, Sayı: 14, sayfa 11-12.

Londra Halkevi'nin Çalışmaları

Londra Türk Halkevi'nin üçüncü yıl töreninde. Soldan sağa: Bayan Ünaydın, Sir Percy Lorraine (İngiltere'nin eski Türkiye Büyükelçisi), Bayan Karaosman, Amiral Kelly, Bayan Türemen ve Türkiye Büyükelçisi.

Türk Halkevlerinin Londra şubesini büyük bir başarıyla yönetmekte olan idare heyeti bir arada: Soldan Bay Adnan Mahir, Lady Gowers, Bay Nebil Akçer, Bayan Fripp, Bayan Owen ve Sir Wyndham Deedes.

Türkiye'nin İngiltere Büyükelçisi Bay Ruşen Ünaydın, 6 Şubat 1945 günü akşamı, Londra Türk Halkevi'nde, kalabalık ve seçkin bir dinleyici kütlesi önünde "Türk Edebiyatı" konulu, çok önemli bir konferans vermiştir.

• **Cephe**, "Londra Halkevi'nin Çalışmaları", Nisan 1945 birinci sayısı, Seri. II, No: 6, sayfa 13.

Sir Malcolm, bu ziyareti sırasında halkevlerini ve etkinliklerini yakından izleme fırsatı bulmuş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin sıcak tutulmasında rol oynayabileceği düşüncesiyle, bu kuruluşların bir kolunun Londra'da açılmasının yerinde olacağına kanaat getirmiştir. Sir Malcolm'un bu düşüncesinin hayata geçmesi için on yıl beklemek gerekecektir.

Londra Türk Halkevi 19 Şubat 1942'de Fitzhardinge Caddesi'nde 14 numaralı binada açılır. Açılışa Britanya Dışişleri Bakanı Anthony Eden şahsen katılarak bir konuşma yapar. Konuşmasında halkevlerinin, Atatürk'ten alınan ilhamla, Türkiye'deki çağdaşlaşma anlayışının hayata geçirilmiş bir ifadesi olduğunu vurgular. Anthony Eden ve eşi derneğin onursal üyeleridir.

Londra Halkevi, açılışından sekiz ay sonra, Aralık 1942'den itibaren, fahri üye olarak kabul ettiği Londralılara kapılarını açar.

Vanguard, Londra Halkevi'nin açılışının ikinci yıldönümünde şu bilgileri vermekte: "Londra'daki Türk Halkevi, ilk günden itibaren büyük ilgi uyandırdı. Bu girişimin hedeflenen başlıca amaçlarından biri ziyaretçilere günümüz Türkiyesi'nin bire bir imajını vermekti. Amaçlarından bir diğeri ise Türk dilinin kolayca öğrenilmesini sağlamaktı ve kısa süre içinde açılan kurslar büyük ilgiyle karşılandı. Açılışından birkaç ay sonra, yabancıların halkevine kabul edilmesiyle birlikte, çok sayıda Londralı, halkevi çerçevesinde düzenlenen konferanslara, toplantılara büyük ilgi gösterdi. Britanya Dışişleri Bakanı Anthony Eden ve eşi derneğin onursal üyeleridir. Halkevi İngilizlerle Türklerin, uyum içinde birbirlerini anlamalarını ve dostluklarını geliştirmelerini sağlayan bir zemin oluşturdu."

Yazının devamında, halkevinin 1943 yılı boyunca gerçekleştirdiği etkinliklerinden söz edilmekte: "Geçen yıl, Londra Halkevi'nin birçok etkinliği oldu: İlk olarak Türk çocuklarının resim sergisi vardı; çok sayıda konferans verildi. Bunlardan Sir Malcolm Robertson'ın Ortadoğu'dan döndükten hemen sonra verdiği konferans anılmaya değer. Müdavim grupların ziyaretlerine yenileri eklendi. Savaş nedeniyle zorunlu olarak sınırlı bir alanda tutulsa da, sergi salonları büyük ilgi çekmeye devam ediyor: Ziyaretçiler bu salonlarda Türk yaşantısının her bakımdan tam bir sentezini buluyorlar. Londra'daki Türk Halkevi ortaya konulan eserden gurur duyabilir". Ve yazı bir temenniyle son buluyor: "Eminiz ki 1944 onu daha bir faal görecek."[5]

Londra Türk Halkevi, 19 Şubat 1945'te kuruluşunun üçüncü yıldönümünü de bir törenle kutlamıştır. Bu tarihte, artık *Cephe* adıyla çıkan dergi, halkevleriyle ilgili genel bir değerlendirmede bulunmakta ve yıldönümünü kutlama töreni hakkında bilgi vermektedir:

"Bugün Türkiye'nin her yönüne yayılmış bulunan Türk Halkevlerinin ve halkodalarının, Türkiye'nin kültürel ve sosyal yükselmesi yolunda yapmış olduğu hizmetler, bugünkü Türkiye'yi görmekle çok açık olarak anlaşılır. Bu yüksek değerdeki ocakların Türkiye dışındaki ilk kolu, Londra Türk Halkevidir. Üç yaşına basmış bulunan Londra Evi, kendisinden beklenen ödevleri büyük bir olgunlukla başarıyor".[6]

Yıldönümü töreninde, misafirleri, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Ruşen Eşref Ünaydm'ın eşi karşılamıştır. Dergi yazısına şöyle devam ediyor: "Londra'nın seçkin şahsiyetlerini ve Türk kolonisini bir araya toplayan bu yıldönümü günü, çok samimi bir hava içinde geçmiştir. Davetliler arasında Türk muhitinin ve bilhassa Ankara'nın iyi tanıdığı kimseler de bulunmaktaydı. İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliğini yıllarca yapmış olan Sir Percy Lorraine, Amiral Kelly ve İngiliz Kültür Heyeti Başkanı Sir Malcolm Robertson, tanınmış Türk dostlarından bir kısmını teşkil ediyordu.

Londra Halkevinin üç yıllık çalışmaları, muhakkak ki, çok faydalı sonuçlar vermiştir. Evin başarıları, yalnız Türk kültürünü müttefikleri İngilizlere yaklaştırmakla kalmamış, birçok İngilize kıymetli dostluklar kazandırmıştır. Evin lisan alanındaki çalışmaları da rağbet görmektedir. Birçok İngiliz öğrenci şimdiden Türkçe'yi konuşmaya başlamış bulunuyorlar.

Türk-İngiliz dostluğunun bir abidesi gibi Londra'da yükselmekte olan Türk Halkevine aydın yolunda başarılar dileriz."[7]

Dergi aynı sayısında halkevinin etkinliklerinden biri olarak 6 Şubat 1945'te, Türkiye'nin İngiltere Büyükelçisi Ruşen Eşref Ünaydın tarafından verilen "Türk Edebiyatı" konulu konferansla ilgili bir yazı ve fotoğraflar yayımlamıştır. Yazıda şu bilgiler veriliyor: "İki yüzü aşkın bir dinleyici kütlesi tarafından takip edilen konuşması, bir saatten fazla sürmüştür. Büyükelçinin verdiği bu konferans, on iki asırlık Türk edebiyatını gözden geçirmiş ve Türk dilinin değerlerini büyük bir açıklıkla belirtmiştir. Büyükelçi konferansını Fransızca

Halkevinde haftada iki kez verilen Türkçe derslerini 60 kadar öğrenci izliyor. İki kurs var; biri yeni başlayanlar, diğeri ilerletmek isteyenler için. Fotoğraftaki öğretmen Ali Rıza Şencan; şahıs zamirlerinin eklerini açıklıyor. Duvarda Cumhurbaşkanı İnönü ve Kral George VI .'nın resimleri var. İngilizler halkevindeki derslere büyük ilgi gösteriyorlar. Aralık 1942'den beri, fahri üye olan Londralılara da açık olan Halkevi, Türkiye ve müttefiki Büyük Britanya arasındaki bağların daha bir güçlendirilmesine yardımcı oluyor. (*Vanguard*, Le Halkevi Turc de Londres Şubat 1944, Numara: 3, Cilt: 1, Sayı: 14, sayfa 11-12).

olarak vermiştir.

Türk-İngiliz kültür kaynaşmasının gelişmesi yolunda büyük bir önem taşıyan bu konferans, İngiliz entelektüel mahfilleri (heyet) tarafından çok takdir edilmiştir. İngiltere basınının ve konferansta bulunan İngiliz kültür heyeti başkanı Sir Malcolm Robertson'un da belirttiği gibi, Büyükelçinin değerli konuşması, Türk edebî değerlerini açıklaması bakımından kuvvetli bir vesika teşkil etmektedir.

Bu konuşmanın yarattığı yankılar arasında, İngiliz fikir adamlarının, Buyükelçinin yeniden bu gibi konular üzerinde konferanslar vermesini arzuladığı görülmektedir. Türkiye'de olduğu kadar, İngiliz muhitinde de edebî değeri tanınmış olan Sayın Elçinin bu genel dileği cevapsız bırakmayacağı şüphesizdir.

Bu arada bu kadar değerli bir hareketi hazırlamış olan Londra Türk Halkevini de tebrik etmek çok yerinde olur."[8]

1946 *Cephe*'nin artık propagandist yaklaşımını büyük ölçüde terk ettiği bir yıldır. Savaş yıllarındakinin aksine, yıldönümü özel sayıları hazırlanma geleneği terk edilmiş, dahası özel günleri konu alan yazılar da artık iyice azalmıştır. Bu yeni yayın politikası doğrultusunda *Cephe*'nin Şubat 1946 sayısında halkevlerinin kuruluş yıldönümü göz ardı edilmiştir. Gerçi şubat ayında halkevinde düzenlenen bir tören mart sayısında yer almıştır ancak o da yıldönümüyle bağlantılandırılmamıştır. Aynı günlerde Londra, tarihî bir olaya sahne olmuş, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nu teşkil edecek olan 51 milletin temsilcileri kentte toplanmıştır. Türkiye'yi temsilen, maiyetindeki heyetle birlikte Dışişleri Bakanı Hasan Saka da Londra'dadır ve halkevinde, ev sahipliğini Büyükelçi Cevat Açıkalın'ın "muhterem refikalarının" üstlendiği davete katılmıştır. Bu vesileyle, *Cephe*, yukarıda belirtildiği üzere Mart 1946 tarihli sayısında, bu davete, birkaç fotoğrafla birlikte haber niteliğinde yer vermiş, ama kurumun yıldönümüne en ufak bir gönderme yapmamıştır. Bu yazı derginin yayın politikasındaki değişimi göstermesi açısından oldukça ilginçtir:

"Uzun yıllar Türk Dışişleri Bakanlığı umumî kâtipliğini yapmış olan Sayın Bay Cevat Açıkalın, bir müddetten beri Büyük Britanya'nın başkentinde Türkiye Cumhuriyetini temsil etmektedir. Büyükelçi, Londra muhitinde, derhal ilgi yaratmış ve bu vesileyle birçok kabul resimleri yapılmıştır. Bu törenlerden birisi de Londra'daki Türk Halkevi'nde yapılmıştır.

Bay Açıkalın'ın muhterem refikaları da bu davette ev sahipliği yapmış ve seçkin İngiliz misafirlerini ağırlamıştır. Davette bir çok siyasi şahsiyetler bulunmuş, tatlı geçen birkaç saatten sonra, birçok yeni dostluk peyda olunmuştur. Birleşmiş Milletler Genel toplantısı münasebetiyle, Türkiye Dışişleri Bakanı Sayın Bay Hasan Saka'nın da Londra'da ve davette bulunuşu, toplantıya ayrı bir değer ve önem verdirmiştir."[9]

KAYNAKLAR

Resim altları ve alıntılarda **Vanguard** ve **Cephe**'nin aşağıdaki sayıları kullanılmıştır:

Vanguard, "Le Halkevi de Londres Enseigne le Turc", Eylül 1943, Numara: 1, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 15-16.

Vanguard, "Le Halkevi Turc de Londres", Şubat 1944, Numara: 3, Cilt: 1, Sayı:14., s. 11-12.

Vanguard, "Halkevleri et Halkodaları", Mart 1944, Numara: 1, Cilt: 1, Sayı:15., s. 11-12

Cephe, "Halkevleri On Dördüncü Yılında", Şubat 1945, 2, sayısı, seri: II, No: 3, s. 11-12

Cephe, "Londra Halkevi'nin Çalışmaları", Nisan 1945 birinci sayısı, Seri, II, No: 6, s.13-14.

Cephe, "Londra Halkevinde Kabul Resmi", Mart 1946 sayısı, Seri III, No: 5, s.10.

NOTLAR

1 **Vanguard**, "Le Halkevi de Londres Enseigne le Turc", Eylül 1943, Numara:1, Cilt: 1, Sayı 2., s. 15-16.

2 **Cephe**, "Halkevleri On Dördüncü Yılında", Şubat 1945, 2. sayısı, seri: II, No: 3, s. 11-12.

3 **Cephe**, "Halkevleri On Dördüncü Yılında", Şubat 1945, 2. sayısı, seri: II, No: 3, s. 11-12. **Vanguard**, "Le Halkevi de Londres Enseigne le Turc", Eylül 1943, Numara: 1, Cilt: 1, Sayı: 2, s. 15-16.

4 **Vanguard**, "Le Halkevi de Londres Enseigne le Turc", Eylül 1943, Numara:1, Cilt: 1, Sayı:2., s. 15-16.

5 **Vanguard**, "Le Halkevi Turc de Londres", Şubat 1944, Numara:3, Cilt: 1, Sayı:14., s. 11-12

6 **Cephe**, "Londra Halkevi'nin Çalışmaları", Nisan 1945 birinci sayısı, Seri.II, No: 6, s. 13.

7 **Cephe**, "Londra Halkevi'nin Çalışmaları", Nisan 1945 birinci sayısı, Seri.II, No: 6, s. 13.

8 **Cephe**, "Londra Halkevi'nin Çalışmaları", Nisan 1945 birinci sayısı, Seri.II, No: 6, s. 14.

9 **Cephe**, "Londra Halkevinde Kabul Resmi", Mart 1946 sayısı, Seri III, No:5.

Londra Halkevi'nde Kabul Resmi

Davete gelenler arasında Türkiye'yi yakından tanıyan ve ona dostlukla bağlı olan birçok İngiliz diplomatı da bulunuyordu. Bu dostlardan eski Elçi Ekselans Sir P. Lorraine, Türk elçisi ile görüşürken görülüyor.

Davette Türk Basın ve Yayın Umum Müdürü Sayın Bay Nedim Veysel İlkin de bulunuyordu. Resim: Türk ataşemiliteri Albay E. Aka, Basın ve Yayın Umum Müdürü N. V. İlkin ve Büyükelçi Cevat Açıkalın

Dışişleri Bakanı Sayın Bay Hasan Saka, Türkiye'nin Londra Büyükelçisi Bay Cevat Açıkalın ve refikaları ile birlikte görüşürlerken. Londra Halkevi, Türk kolonisinin olduğu kadar, İngiliz dostlarının da uğrağıdır.

• Cephe, Londra Halkevinde Kabul Resmi, Mart 1946 sayısı, Seri III, No:5, sayfa:10.

Yeni Tokat

Bir Halkevi Dergisi

SABRİ ZENGİN

Yeni Tokat dergisinin yayın mından önce, Tokat'ta basın hayatıyla ilgili ilk bilgiler 1914 tarihine kadar gitmektedir. Tokat'ta ilk gazete Şubat 1914'te *Tokat Ajansı* adıyla çıkmıştır. O zamanlar Tokat'ta bulunan Askerî Lise tarafından 14x25 ebadında[1] tek sayfa halinde çıkarılan bu gazetede yazılar "Osmanlı" imzasıyla yazılmıştır. Günlük neşredilen ve Timuryan Matbaası'nda basılan gazete, zaman zaman el yazısıyla yazılmış ve şapoğrafla çoğaltılmıştır. Tokat'ta bulunan Ermeniler için Ermenice nushalar da neşreden gazetenin yayın hayatı, bir yıl kadar devam edebilmiştir.[2]

1924-1925 yıllarında, Tokat'ta valilik yapan Mustafa Rami Gökçe zamanında kurulan Tokat Vilayet Matbaası'nda, 1925 yılında *Tokat* adıyla, haftada bir yayımlanan 30x45 ebadında, tek yapraklı yeni bir gazete yayımlanmaya başlanmıştır. 3 Kasım 1928 tarihinde yayımına ara verilen gazetenin yayını, 1930 yılında aynı ebatta çift yapraklı olarak tekrar başlamıştır.[3]

Yeni Tokat *dergisinin kapağı.*

Tokat ile ilgili araştırmalarda, *Yeni Tokat* dergisinden önce yayımlandığı belirtilen bu yayınlarla ilgili herhangi bir dokümandan bahsedilmemektedir. Bizim yaptığımız çalışmalarda da herhangi bir dokümana rastlanmamıştır. Bu açıdan ilk sayısı Büyük Zaferin onuncu yılında, 30 Ağustos 1933'te yayımlanmış olup, yaklaşık iki buçuk yıl (52 sayı) yayını devam eden ve tamamı elimizde mevcut olan *Yeni Tokat* dergisinin, Tokat basın hayatında önemli bir yeri vardır.

Yeni Tokat Dergisi Hakkında Genel Bilgiler

Yeni Tokat dergisi,[4] Tokat valisi Recai Güreli'nin teşvik ve desteğiyle (50/2),[5] ilk defa 30 Ağustos 1933 tarihinde "*Yeni Tokat*, Tokadı seven ve sevdiren bir mecmuadır.. Okuyun ve herkese okutun ve tanıtın" parolasıyla yayımlanmaya başlanmıştır. Dergi, 29 İlkteşrin (Ekim) 1935'te yayımlanan 49. sayıya kadar, iki yıl süre on beş günde bir yayımlanmış; bu sayıyla birlikte "Ayda bir çıkar Halkevi[6] dergisi" olarak yayın hayatına devam etmiştir.

Yeni Tokat dergisi, Yeni Tokat Matbaası'nda basılmış ve idare edilmiştir.

---

* Gaziosmanpaşa Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü Öğretim Elemanı.

Derginin imtiyaz sahibi ve neşriyat müdürü Avukat Münip (Güney)[7] Bey'dir. Dergi, 1 Mart 1934 tarihinde yayımlanan 13. sayıdan itibaren "Halkevi neşriyat kolu tarafından on beş günde bir çıkarılır, bilgi ve görgü dergisi" olarak yayın hayatına devam etmiştir. Ancak imtiyaz sahibi ve neşriyat müdürüyle basıldığı yer değişmemiştir. Bundan sonra derginin yazım sorumluluğu Halkevi tarafından sürdürülmüş, baskı masrafları ve satış sorumluluğu ise matbaanın üzerinde kalmıştır. Ancak Halkevi matbaaya daha fazla yük olmamak için 50. sayıdan itibaren "sürüm-satım" işini de kendi üzerine almıştır. Dolayısıyla bundan sonra dergi, her bakımdan Halkevi'nin elinde olmuştur (50/2). Dergi, ortalama 14-16 sayfa halinde yayımlanmıştır. Dergi kapağında ve iç sayfalarda zaman zaman konuyla ilgili resimler konulmuş, dış kapakta az da olsa renkli baskıya yer verilmiş, çoğunlukla siyah beyaz baskı kullanılmıştır. İlk sayılarda kapak daha kaliteli kağıda basılmış, buna karşılık iç sayfalar, kalitesi oldukça düşük sarı kâğıtlara basılmıştır. 9. sayıdan itibaren kâğıt kalitesi artmış, fakat son sayılara doğru kapakta da iç sayfalarda kullanılan kâğıt kullanılmıştır.

Dergi ilk yıl 10 kuruştan satılmış; fiyat, ikinci yıl 7,5 kuruşa üçüncü yılda da 5 kuruşa düşürülmüştür. Derginin malî yapısını desteklemek üzere, hemen her sayısında, son sayfalarda çeşitli ilanlara yer verilmiştir.

Yeni Tokat dergisinin iki cilt halinde tanzim edilmiş bir nüshası Tokat İl Halk Kütüphanesi'nde mevcuttur. Ancak buradaki sayılar eksiktir. İlk iki yıla ait 48 sayı iki cilt halinde ciltlenmiş ve diğer sayıların bir kısmı da müstakil Halis Turgut Cinlioğlu'nun[8] özel kütüphanesinde bulunmaktadır. Millî Kütüphane'nin kayıtlarında da *Yeni Tokat* dergisinin kaydına rastlanmaktadır.[9] Derginin Tokat'taki nüshaları bir araya getirilerek, eksik sayılar karşılaştırılmak suretiyle noksanları tamamlanmış ve tarafımdan fotokopisi yapılarak, ikişer cilt halinde Gaziosmanpaşa Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü Kütüphanesi'ne kazandırılmıştır.

Dergi ilk sayısının önsözünde de belirtildiği üzere, öncelikle, güzelliklerle dolu olan Tokat'ı tanımak ve tanıtmak, sevmek ve sevdirmek amacıyla yayımlanmıştır. Bir Halkevi dergisi olan *Yeni Tokat* dergisinin önemli ve öncelikli amacı ise, Yeni Türk İnkılâbı'nın anlaşılmasını ve yerleşmesini sağlamaktır. Çünkü Türk İnkılâbı, ülke nüfusunun ancak dörtte birini oluşturan bir aydın zümrenin öncülüğünde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla "memleketin; kafasının dörtte üçü eskiliklerle dolu olan ve yenilikleri bir klişe halinde kabul edenler"(1/1)in aydınlatılması aydınların bir görevi ortaya çıkmıştır. İşte Tokat'ın eski düşünceleri temsil edenlere karşı, "göğsünü mertçe açmağa hazır bilgili adamları (aydınları)" (1/1) tarafından yayımlanan *Yeni Tokat* dergisi de, Tokat'ı İnkılâplar doğrultusunda yenileyecektir: "*Yeni Tokat* yeni bir Tokat'ı hedef kabul edecek ve Tokat'ı yenileştirecek her düşünceye sayfalarında yer verecektir"(1/2).

Derginin son sayısında yer alan bir yazıda, yayımlanış amacıyla ilgili bir değerlendirme yapılmaktadır: "*Yeni Tokat*'ı çıkardığımız ilk günden beri, ülkümüz, Tokat çevresine, Tokatlıya ve bilhassa Tokat köylüsüne faydalı olmak, kuru bir gösterişten ziyade, özlü bir iş görmekti. Dar sayfalarımızı dışı yaldızlı, içi kof laflarla doldurmaktan her zaman çekindik. Halkın işine yarayacak, okumaya alıştıracak, iyiyi kötüyü belirtecek, yol gösterecek, Tokat'ı tanıtacak, hülasa, pek mütevazı olmakla beraber, faydasız denilmeyecek kadar varlıklı bir dergi çıkarmaya gayret ettik" (52/2).

Dergi, yayın hayatında "siyasetten uzak, partizanlık esintilerinden ırak kalmayı kendine başlıca prensip" (52/2) edinmiştir.

Yeni Tokat Dergisi'nde Yeralan Yazılar

Yeni Tokat dergisinde yer alan yazıları üç başlıkta değerlendirmek mümkündür:

1- Dil, edebiyat ve sanat yazıları,
2- Tokat ile ilgili yazılar,
3- Türk İnkılâbı ile ilgili yazılar.

1- Dil, Edebiyat ve Sanat Yazıları

Derginin yayımlandığı dönem harf inkılâbından beş yıl sonraya rastlamaktadır. Aynı dönemde dil devrimiyle ilgili de yoğun çalışmalar vardır. Dolayısıyla dergide, bu konularla ilgili, Türk dilinin gelişmesine yönelik yazılar yer almıştır. Bunlardan büyük bir bölümü Türk dilini yabancı kelimelerden arındırma çerçevesinde, eski kelimelere bulunan yeni karşılıkların duyurulmasıyla ilgilidir.

Yeni Tokat dergisinin hemen her sayısında şiirlere ve mânilere yer verilmiştir. Dergide yayımlanan şiirler, genel konularla birlikte Tokat'ı tanıtan ve inkılâp duygularını terennüm eden şiirlerdir. Ayrıca halk edebiyatından çeşitli örnekler başlığı altında özellikle Tokatlı halk şairleri tanıtılmış ve şiirlerinden örnekler sunulmuştur.

Yeni Tokat dergisinde, yayımlanış amacına uygun, halkın edebiyat ve fikir alanında aydınlatılmasına yönelik hikâye, roman, masal ve tiyatro yayınlarına da yer verilmiş ve değişik sayılarda toplam 17 hikâye ve roman yayımlanmıştır. Yayımlanan hikâyelerin bir kısmı, o günkü Tokat ve halkın durumu hakkında bilgi sunmakta; bir kısmı da, ülkenin içinden çıktığı Kurtuluş Savaşı'nın izlerini taşımaktadır.

Dergide eski ve yeni müzik anlayışı üzerine bir tartışma yapılmıştır. Bu vesileyle kaleme alınan ve 31. sayıdan başlayıp 5 sayı devam eden "Musikî Üzerine" başlıklı yazı dizisinde,

müzikle ilgili ayrıntılı bilgiler sunulmuştur. Bundan başka derginin 14. sayısından itibaren dört bölümhalinde yayımlanan "Tenkit Üzerine" başlıklı bir yazı kaleme alınmıştır. T. Dayan tarafından kaleme alınan yazıda, genel olarak tenkit kavramı üzerinde durulmuş ve bunun bilimin gelişmesi üzerindeki öneminden bahsedilmiştir.

Dergide, yine yayımlanış amacına uygun, halkın yeni teknolojiler hakkında bilgilendirilmesine yönelik yazılar kaleme alınmıştır. Özellikle güvenlikle ilgili, yeni bir teknoloji olan uçaklar, zehirli gazlar ve bunların harplerde oynayacağı roller üzerinde durulmuş ve halk, hazırlıklı olmaya davet edilmiştir.

2- Tokat İle İlgili Yazılar

Yeni Tokat dergisinde yayımlanan yazılarda çeşitli özellikleriyle Tokat şehri tanıtılmaya çalışılmıştır. Derginin en önemli yazarlarından biri olan H. Turgut Cinlioğlu, Tokat tarihiyle ilgili derlediği bilgileri değerlendirmiş ve çeşitli başlıklar altında yayımlamıştır. Bu yazılardan başlıcaları 5. sayıda yayımlanan "Millî Mücadelede Tokat"[10] ile ilgili yazılarla, "Tokat Tarihi -Osmanlılar Devri-" -19 Bölüm- (10/5'ten 28/6'ya kadar),[11] "Turhal Tarihine Bir Bakış" -7 Bölüm- (31/5'ten 38/7'ye kadar), "Melik Gazi Ahmet Danişment" -12 Bölüm- (32/10'dan 52/10'a kadar -Bitmemiş-) başlıklı yazılardır. Ayrıca yazar, Tokat çevresinde yaptığı inceleme gezilerinde ulaştığı bilgilere dayalı yazıları çeşitli başlıklar altında yayımlamıştır.

Dergide Tokat'ın mevcut durumunu belirten genel tanıtımıyla ilgili yazılar da yer almıştır. Bu yazılar, Halis Turgut Cinlioğlu tarafından kaleme alınan "Tokat Suları" (1/10), "Tokat Nehirleri" (6/6, 7/5) ve "Tokat Gölleri" (7/7) ile, "Köylerimiz" başlığı altında bazı köylerin tanıtımına yönelik yazılardır. Bu yazılar bizzat gözleme dayalı yazılardır. Yazar gezip görerek elde ettiği bilgileri kaleme almış, yazılarını resimlerle zenginleştirmiştir. Köylerin sosyal, ekonomik ve kültürel durumu, varsa tarihî kalıntıları hakkında bilgiler vermiş; özellikle köylerde, inkılâplardan sonra meydana gelen gelişmeleri değerlendirmiştir. Tokat suları, nehirleri ve gölleri üzerine yazdığı yazılarda da, bu kaynakları tanıttıktan sonra, faydalanma yolları üzerinde durmuştur.

Yeni Tokat dergisinde, Tokat'ın ekonomik durumuyla ilgili yazılarla birlikte genel ülke ekonomisiyle ilgili yazılara da yer verilmiştir. Ülke ekonomisiyle ilgili yazılar, daha çok Cumhuriyetle birlikte başlayan büyük atılımların övgüyle halka duyurulması maksadıyla kaleme alınmıştır. Yazılarda, halk, ülkede başlatılan kalkınma hamlesinin devamı için tasarrufa; paranın dışarı çıkmaması için de yerli malı kullanmaya davet edilmiştir. Ayrıca kooperatifçilikle (50/10, 51/17) ilgili iki bölümlük bir yazı da mevcuttur.

Tokat ekonomisiyle ilgili yazıların büyük bir bölümünde, tarım ve hayvancılıktan bahsedilmektedir. Çünkü o tarihlerde Tokat'ta henüz sanayi gelişmemiştir. Sadece şehrin kendi ihtiyacını karşılamaya dönük el tezgahlarında üretim yapan küçük sanayi vardır. Ancak derginin yayımlandığı dönemde faaliyete geçirilen Turhal Şeker Fabrikası'na her yönüyle büyük yer verilmiştir. Fabrika, gelişen Türkiye içinde Tokat'ın modern-

Tokat'ta Nevruz Kültürü

Eski çağlardan beri Türkler tarafından kutlanan ve "Nevruz-u Sultanî" veya "Sultan Nevruz" diye bilinen Nevruz, Cumhuriyetin ilk yıllarında Tokat'ta da kutlanmaya devam edilmiştir. Türkler, Nevruz'u[1] "Ergenekon" veya "Bozkurt" bayramı olarak, bir kurtuluş günü kabul etmişlerdir. Bu durum, **Yeni Tokat** dergisinde yer alan ve S. Tunay tarafından kaleme alınan "Tarih Dile Geldi" başlıklı şiirde şu mısralarla dile getirilmiştir:

"Hür kul" demektir "asker" hür
olmayı muştular..
Kişinin azadlığa, özgüreye özeni
Türk ruhundan geliyor, çünkü özü
güreli
Bu öz güre yüzünden kurultaylar
kuruldu.
"Ataman"lar "Ay bek"ler kölelikten
kurtuldu..
Bu türeydi: Ulusa seçerlerdi önderi
Her yıl "22 Mart" da
"Ergenekon"dan beri"[2]

Tokat'ta bir halk bayramı şeklinde kutlanan Nevruz'un, bir Türk âdeti olarak kutlandığı **Yeni Tokat** dergisinde, 1935 yılındaki kutlamalarla ilgili kaleme alınan bir yazıda, şöyle ifade edilmektedir: "Bir İran âdetine bağlanıştan değil, sırf bahan karşılamaktan ileri gelen bir alışmadan olmalı, bu günde Tokatlılar hep kıra, yaziya dökülüyorlar ve eğleniyorlar..."[3] Yazıda yer alan bilgilere göre o yıl "Mart'ın 22'inci Cuma günü"ne rastlayan "Sultan Nevruz" günü Tokatlılar, bu güzel günü tatlı bir şekilde geçirmek, "bahara hoş geldin demek, yeşillik ve iyilikler gözesi olan tabiatın bütün güzelliğini insanlara bol bol dağıtan bir mevsim olan bahan" karşılamak için, kıra çıkmışlardır. Yazıdan anlaşıldığı kadarıyla o yıl Yeşilırmak kenarına gidilmiştir. Burada büyük bir kalabalığın toplanmış olduğu "karınca yuvası gibi kaynaşan çocuk ve kadınlar" şeklinde ifade edilmiştir. O tarihte hafta tatili cuma günü olduğundan "mektepliler" de pikniğe katılmışlardır. Nevruz eğlencesi için pikniğe gelen insanlar, şehirden atlı arabalarla Yeşilırmak kenarına taşınmışlardır.

Eğlence sırasında kimi insanlar getirdikleri gramofonları dinlemişler, kimileri gezinmişler, kimileri at yarışları düzenlemişler ve hatta bazı insanlar çok erken bir mevsim olmasına rağmen yüzmek için ırmağa girmişlerdir.

1 Türklerde Nevruz Kültürü ile ilgili bkz: Abdulhaluk M. Çay, Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Turan Kültür Vakfı yay., Ankara 1996.

2 S. Tunay, "Tarih Dile Geldi", **Yeni Tokat**, yıl 2(cilt 2), sayı 41-42 (09 Mayıs 1935), s. 11.

3 Dergide * rumuzuyla yazılan "Nevruz" başlıklı yazı Halis Turgut Cinlioğlu'na aittir. Bkz: **Yeni Tokat**, yıl 2(cilt 2), sayı 39 (01 Nisan 1935), s. 13.

leşmesinin adeta sembolü olmuştur.

Yeni Tokat dergisinde, önemli tarım ve hayvancılık potansiyeline sahip olan Tokat'ta, bu alanda yapılabilecek işlerle ilgili yazılar da kaleme alınmıştır. Öncelikle mevcut tarım ve hayvancılık potansiyeli hakkında bilgiler verilmiş, daha sonra bu alanda yapılabilecek iyileştirmeler üzerinde durulmuştur. Tokat'ta yetiştirilen hayvanlarla, üretilen önemli tarım ürünleri hakkında istatistik bilgileri verilmiştir.

Bunlardan başka köy ve köylünün problemleri ve kalkınması; sağlık ve eğitim problemleri (özellikle çocuklar ve gençlik) ve çözüm önerileri; şehirde görülen aksaklıklar ve çözümleri hakkında birçok yazı kaleme alınmıştır. Özellikle derginin son sayfalarında yer alan "Memleket Haberleri" ve "Görüşler" başlığı altında yayımlanan yazılarda, 1930'lu yıllardaki Tokat ile ilgili birçok bilgiye ulaşmak mümkündür.

3. Türk İnkılâbı İle İlgili Yazılar

Derginin yayımlanış amaçlarından birinin de, yeni Türk İnkılâbı'nın halka anlatılması ve benimsetilmesi olduğunu başlangıçta belirtmiştik. Dolayısıyla derginin ilk sayısından itibaren hemen her sayıda Türk İnkılâbı ile ilgili yazılar yer almıştır. Derginin yayımlandığı dönemde büyük ve köklü inkılâplar yapılmış ve tamamlanmış olduğundan, bu inkılapların oluşum safhaları üzerinde fazla durulmamış, daha çok, bunların, ülkenin çağdaşlaşmasında ve modernleşmesinde oynadığı roller vurgulanmıştır. Yazılarda, inkılâpların yaşatılmasında ve geliştirilmesinde aydınların ve halkın sorumluluğu dile getirilmiş; özellikle inkılâpların Tokat'ta uygulanışı anlatılmış ve yansımalar üzerinde durulmuştur. Bunlarla birlikte, derginin yayımlandığı dönemde gerçekleşen, dil ve kıyafet inkılâpları ile kadın hakları, soyadı kanunu

(Üstte) Tokat'ta bir sokak.
(Sağda) Ülkü *dergisinin kapağı.*

gibi düzenlemeler konusunda daha fazla yazı yazılmıştır.

Derginin yayımlandığı dönemde, yerel yönetimler tarafından kadın kıyafetleri ilgili düzenlemeler yapılmış ve önemli kararlar alınmıştır.[12] *Yeni Tokat* dergisi de, bu konudaki haberlere ve tartışmalara geniş yer ayırmıştır. Bunlardan birisi Tokat Belediyesi'nin peçenin yasaklanmasıyla ilgili kararıdır. Bu karar, dergide şu şekilde duyurulmuştur: "Türk ulusunun yüzünü hayata kapayan peçe adlı bir şey var; Şarbaylığımız(Belediye) genel kurulu, verdiği 12 Mayıs (1935) günlemeçli tarihsel kararıyla onu Tokat'ın tarihine gömmek istemişti. Bunun için kadınlarımıza bir bildirim dağıttı" (43/2). Tokat Belediye Meclisi, bu karardan yaklaşık altı ay sonra çarşafı yasaklamış; bu karar da *Yeni Tokat* dergisinde şöyle duyurulmuştur: "Urayımız kurulunca verilen peçe yasağına çabuk uymakla bayanlarımız pek iyi göstermişlerdir ki: Geri düşüncelerden sıyrılmış Türk kadınına peçeyi ve çarşafı artık yaraştırmıyorlar. Buna güvençli olan uray genel kurulu yurdun her bucağında olduğu gibi 17 İkinci teşrin 1935'te kesenkes (kat'i olan) şu kararı vermiştir. İkinci kanun (Ocak 1935) 17'sine kadar Tokat kadınları artık asri bir giyim olan mantoya geçeceklerdir. Bu buyruğa uymakta savsakçı davrananlar yarıya(cezaya) çarpılacaktır." (51/12).

Yeni Tokat Dergisi'nin Yazarları

Yeni Tokat dergisi, çoğu Tokat'ta görevli şahıslar (ortamektep'te öğretmen, hastanede doktor, baytar, ziraatçı gibi) tarafından yazılan yazılarla yayın hayatını sürdürmüştür. Az sayıda alıntı yazıya da yer verilmiştir. Alıntılar başlıca, *Yaşamak Yolu*, *Uyanış*, *Vakit*, *Zaman*, *Gençlik Var*, *Yeni*

(Üstte) 934 beşinci arttırım ve yerli mallar haftası töreninden yerli yemişlerimiz. (Sağda) Halkevi üyeleri geçit resmimde.

Kurun, Son Posta ve Çığır gibi gazete ve dergilerden yapılmıştır.

Derginin en önemli yazarlarından biri, Halis Turgut Cinlioğlu'dur. Yayın kadrosu son derece kısıtlı olduğundan H. Turgut Cinlioğlu gibi bazı yazarlar, zamanla farklı adlarla ve numuzlarla yazı yazmışlardır (51/17). Cinlioğlu, kütüphanesindeki derginin ciltlerinin ön kapağına el yazısıyla düştüğü notlarda (*, Halis Turgut, H. Turgut, H. T., A, Balıoğlu, B. T., Kazovalı Receb, A. A., Recep, S. A., D. ve S. T.)'nin H. Turgut Cinlioğlu olduğunu belirtmiştir. O zaman Tokat'taki en yüksek eğitim kurumu olan ortamektepte tarih öğretmeni (33/3) olan Cinlioğlu, amatör bir tarih araştırıcısı olarak, büyük gayretler göstermiş, gittiği yerlerin fotoğrafını çekmiş (36/16), bulduğu her türlü bilgiyi kendi kabiliyetince değerlendirmeye çalışmıştır. Sadece tarihle ilgili yazı yazmakla kalmamış, yazılarında gözlemlerini ve özlemlerini de dile getirmiştir.[13]

Cinlioğlu gibi Ortamektep'te Türkçe öğretmeni olan Safyettin (33/3), Fransızca okutmanı olan A. [illegible] Zeren (36/16) ve yine öğretmen olan Vehbiye Tunay (50/10) derginin önemli yazarları arasında yer almışlardır.

Derginin Yayın Hayatının Sona Ermesi

Tokat Halkevi tarafından yayımlanan *Yeni Tokat* dergisi, Tokat gibi yaklaşık 20.000[14] nüfuslu küçük bir vilayette 52 sayı aralıksız devam edebilmiş, oldukça başarılı bir dergidir. Çünkü "Mahallî Halkevi mecmuaları içinde en uzun zaman, en muntazam çıkmış olanıdır".[15] Ankara Halkevi'nin yayımladığı[16] *Ülkü* dergisinde yer alan bir yazıda *Yeni Tokat* dergisi hakkında şu değerlendirmelere yer verilmektedir:

"Halkevleri tarafından yapılan neşriyat arasında en büyük değer yerini *Yeni Tokat*'ın alabileceğini iddia etmek haksız olmaz sanırım. Bu iddiaya şu noktalara dayanıyorum:

1- *Yeni Tokat* mahallî Halkevi mecmuaları içinde en uzun zaman, en muntazam çıkmış olanıdır.

2- On beş günde bir çıkmaktadır.

3- Hedef edindiği halkın bilgi ve düşünce seviyesini yükseltme yolunda muvaffakiyetini temin edecek yazıları bulmak ve koymakta isabet göstermektedir.

4- Mahallî alakayı temin edecek havadisleri vermekte muvaffak olmaktadır.

5- Kuvvetli bir gazetecilik ve mecmuacılık tekniği göstermektedir

6- Gösteriş ve masrafa boğulmuş değildir.

7- Okumaya çok alışmamış olanları yıldıracak hacimde değildir"[17]

Bununla birlikte derginin tenkit edilebilecek tarafları da vardır. Aynı yazıda bu husus şu ifadelerle dile getirilmektedir: "Bu mecmuada tenkit edilecek en mühim şey harflerinin kâfi derecede okunaklı olmamasıdır. Mamafih bunda da mecmuayı çıkaranların hiçbir sun'u (işi) yoktur. Bu dert bütün vilâyet matbaalarında vardır". Böyle olmakla birlikte, yazılarda önemli yazım hatalarına da rastlanmaktadır. Bunun da harf ve dil inkılâplarının henüz gerçekleştirilmiş olmasından ve yetişmiş eleman eksikli-

ğinden kaynaklandığını kabul etmek gerekir. Buna rağmen bütün yazılar kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Derginin son sayılarında yayıncılar arasında bir tartışma ve mücadele olduğu görülmektedir ki, bu durum Halis Turgut Cinlioğlu'nun ifadesiyle derginin kapanmasına sebep olmuştur. Cinlioğlu'na ait kütüphanede bulunun derginin son sayısı olan 52. sayının kapağında el yazısıyla yazılmış şöyle bir not bulunmaktadır: "Bu sayıdaki iki yazı bu güzel derginin susmasına kâfi gelmişti". Bu iki yazının C. Zeren imzalı "Sosyal hastalıklarımız: Gösteriş hastalığı" başlıklı yazıyla,** rumuzuyla yazılan "Ülkü'nün iki tenkidi" başlıklı yazı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu yazılar bir tartışmayı gündeme getirmektedir. Ülkü'nün iki tenkidi başlıklı yazıda bu durum şu şekilde ifade edilmektedir: "Bizim sırf derginin seviyesini düşürmemek gayretiyle gösterdiğimiz titizliğe "inhisarcılık", "şahsî tarafgirlik" ve daha başka bir sürü adlar takıldı. *Ülkü* gibi ağır başlı, çok değerli ve faydalı bir arkadaştan takdir görürken, her şey olmak sevdasına düştükleri için hiçbir şey olamayan bazı kimseler her fırsatta emeklerimizi beğenmemeğe, küçük düşürmeye koyuldular. Anlayışımızı, tekniğimizi, yazı çeşitlerimizi, her şeyimizi doğru bulmadılar". Gösteriş hastalığı başlıklı yazıda da derginin şu sebeplerle tenkit edildiği belirtilmektedir: "...Bazı kimselerin, yazılarımızın çeşitlerinden tutturarak yazdığımız tenkitlere kadar, dergimize karşı bir beğenmemezlik gösterdiklerini duyuyoruz: Halkevi dergisinde ilmî ve edebî yazılar olmalı imiş.. Roman hikaye bulunmamalı imiş.. halkın ve muhitin kötü tarafları tenkit edilmemeli imiş.. miş, miş.."

Anlaşıldığı kadarıyla yapılan bu tür tenkitler üzerine derginin yayın ekibi değişmiştir. Bu durum *Ülkü*'nün iki tenkidi başlıklı yazıda "Biz çekilelim de siz buyurun! Dedik. Ve buyurdular ve üç sayı doldurdular" şeklinde ifade edilmektedir. Muhtemelen 49, 50 ve 51. sayılar yeni yayın ekibi tarafından çıkarılmıştır.

Derginin önceki yayın kadrosunda yer alan ve 52. sayıda tekrar göreve getirilenlere göre, yeni yayın ekibi, son üç sayıda derginin başarısızlığına sebep olmuştur. Bu durum *Ülkü* dergisi referans gösterilerek şu şekilde ifade edilmektedir: "Halkevleri neşriyatını dikkatle takip eden *Ülkü* pek tabîidir ki, *Yeni Tokat*'ın geçirdiği bu sarsıntıdan haberdar değildi. Ikinci Kanun (Ocak) 936 tarihli 35. sayısında şu kısa, fakat çok manalı tenkitle gene bizden... pardon onlardan bahsediyor: '*Yeni Tokat* arkadaşımızı da tanıtmak ve bahsetmek için elimize aldık. Zikredilecek yazı bulamadığımız için bu kadarla iktifa ediyoruz"'.

Tartışmadan anlaşılacağı gibi üçüncü yayın yılı başında *Yeni Tokat* dergisi büyük bir sarsıntı geçirmiş, yayın politikasıyla ilgili ciddi tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar sonunda derginin yayın kurulu değiştirilmiş, ancak üç sayı sonra başarısız kabul edilmiş olmalılar ki, tekrar eski ekip iş başına getirilmiştir. Tekrar iş başına gelen eski yayın kurulunun, üç sayı neşreden arkadaşlarını, "Daracık Tokat muhitinde birbirimizi pek iyi tanıyoruz. Ve biliyoruz ki, ilmî ve edebî yazılardan dem vuranlar şu uzun kış gecelerini ya sabahlara kadar masa başında oyunla, yahut Arsenlöpen, Nat pinkerton okumakla geçiriyorlar" (52/2) gibi sert ifadelerle tenkit etmesi ise, belki de derginin yayın hayatının sonunu getirmiştir.

Başlangıçta yayın sorumluluğu Halkevi'nde, ancak basım ve dağıtım sorumluluğu Yeni Tokat Matbaası'nda iken, üçüncü yılda tüm sorumluluğu Halkevi üzerine almıştır. (Bkz: 50/2) Bu gelişmeden kısa bir süre sonra (3-4 sayı) derginin yayın hayatının durması; bu değişikliğin de olumsuz tesirinin olabileceğini akla getirmektedir

NOTLAR

1 **1973 Tokat İl Yıllığı**, s. 278. (F. Acunsel gazetenin ebadını 14x20 göstermektedir. Bkz: Ferit Acunsel, **Gerçeklerin Diliyle Tokat**, Tanin Matbaası, İstanbul 1947, s. 132.

2 F. Acunsel, **a.g.e.**, s. 132.

3 **1973 Tokat İl Yıllığı**, s. 278. Gazetenin yayınının ne kadar devam ettiği belli değildir.

4 **Yeni Tokat** dergisi üzerinde yaptığım çalışmalar üzerine hazırladığım **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yeni Tokat** adlı kitap, Kültür Bakanlığı'nın 2003 yılı yayın programında yayımlanacaktır.

5 Parantez içindeki rakamlardan birincisi **Yeni Tokat** dergisinin sayısını, ikincisi de sayfasını göstermektedir.

6 1932 yılında Halkevlerinin kuruluşundan bir yıl sonra da Tokat Halkevi açılmıştır. Bkz: (37/8).

7 Bkz: Ferit Acunsel, **Gerçeklerin Diliyle Tokat**, Tanin Basımevi, İstanbul 1947, s. 133.

8 Dergi üzerinde yaptığım çalışmanın tamamlanabilmesi için Halis Turgut Cinlioğlu'nun özel kütüphanesindeki dergilerden faydalanmamı sağlayan M. Ali Cinlioğlu'na teşekkür ediyorum.

9 Bkz: http://www.mkutup.gov.tr, (SYS No: 0455208). Yer: 1957 SB 239.

10 "Millî Mücadelede Tokat" başlıklı yazıda verilen bilgiler, Ercüment Kuran'ın aynı başlıklı bildirisindeki bilgilerle önemli ölçüde örtüşmektedir. Bkz: Ercüment Kuran, "Millî Mücadelede Tokat", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986**, Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s. 212-216.

11 Yazar dergide yayımladığı yazıları daha sonra **Osmanlılar Zamanında Tokat** adıyla kitaplaştırmış ve dört cilt halinde yayımlamıştır Bkz: (I, Vilayet Matbaası, Tokat 1941, 136 s., II, Tokat Matbaası, Tokat 1950, 100 s., I-II,. Tokat Matbaası, Tokat 1951, 220 s., IV, Barış Matbaası, Tokat 1973, 98 s.)

12 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz: Kemal Yakut, "Tek Parti Döneminde Peçe ve Çarşaf", **Tarih ve Toplum**, Nisan 2002, cilt: 37, sayı: 220, s. 23 vd.; Hakkı Uyar, "Çarşaf, Peçe ve Kafes Üzerine Bazı Notlar", **Toplumsal Tarih**, sayı: 33, Eylül 1996, s. 6 vd.

13 Cinlioğlu'nun kısa biyografisi için bkz: Ali Birinci, "Tokat Tanrıçısı Halis Turgut Cinlioğlu", **Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu 2-6 Temmuz 1986**, Gelişim Matbaası, Ankara 1987, s. 483-486.

14 Tokat şehir merkezinin 1945'teki nüfusu 20.078'dir. Bkz: **Küçük İstatistik Yıllığı**, 1948, s. 71.

15 Ülkü dergisi'nden (sayı 25, cilt 5, Mart 1935) naklen **Yeni Tokat** dergisi, 48/3.

16 Fuat Sürcyya Oral, **Cumhuriyet Basın Tarihi 1923-1973**, Ankara, s. 122.

17 Ülkü dergisi'nden (sayı 25, cilt 5, Mart 1935) naklen **Yeni Tokat** dergisi, 48/3.

Ahmed Muhiddin'e Dair Biyo-Bibliyografik Bir Katkı

Genç Bir Düşünce Adamının Hazin Sonu

SUAT MERTOĞLU

Bu yazıda kısa ömrüne oldukça verimli çalışmalar sığdırmış ve bilhassa 1916-1921 yılları arasında Almanya'daki Türkoloji çalışmalarına seviye ve ivme kazandırmış, ancak vefatıyla beraber nisyana terkedilmiş Ahmed Muhiddin (1892-1923) hakkında yeni bilgiler sağlayan bazı yazıları yayımlamak ve bu vesileyle onun hakkındaki biyo-bibliyografik bilgilere katkıda bulunmak istiyoruz.

Ahmed Muhiddin'le olan serencamım ne zaman başlamıştı? Bu isme ilk olarak yanılmıyorsam altı, yedi yıl evvel rastlamış, onun Leipzig Üniversitesi'nde doktora tezi olarak hazırladığını sonradan öğreneceğim kitabını[1] -başlığının cazibesiyle olsa gerek- kısa zamanda temin etmiş ve daha 1921 yılında modern Türk edebiyat ve düşünce tarihine dair ilmî esaslara göre hazırlanmış böyle bir çalışmadan daha önce haberdar olmadığıma esef etmiştim. Kimdi bu Ahmed Muhiddin, Leipzig'ten mesai arkadaşı ünlü Alman müsteşrik Richard Hartmann'a "Türkiye'de modernizm in gelişiminin harika bir tasviri" dedirten[2] böyle bir tezi hazırlamasını mümkün kılan bakış açısını ve altyapıyı nasıl elde etmişti?

Ahmed Muhiddin.

Ahmed Muhiddin üzerine yazılmış yegâne yazı olan Alman türkoloğu Heidi Stein'ın yazısına[3] ulaşınca bu soruların bir kısmına cevap verme imkânı doğmuş oldu. Bu yazıdaki bilgileri kısaca şöyle özetleyebiliriz: Bir subay olan İbrahim Muhiddin ve Ayşe Halil'in çocukları olan Ahmed Muhiddin 1892 ya da 1893 yılında İstanbul'da doğdu. Kayıtlarda dört farklı doğum tarihine rastlanmaktadır. Çocukluğunun birkaç yılını Üsküp'te geçirdikten sonra tekrar İstanbul'a döner ve tahsiline orada başlar. İdâdî öğreniminden sonra 1909-1913 arasında Türk edebiyatı tarihi, iktisat, kamu hukuku, medenî hukuk, devletlerarası hukuk ve felsefe gibi

---

* **Araştırmacı, yazar.**

1 **Die Kulturbewegung im modernen Türkentum**, Leipzig, 1921.

2 **Richard Hartmann, Die Krisis des Islam, 2.** Auflage, Leipzig, 1928, s. 17.

3 Heidi Stein, "Ahmed Muhiddin (1892-1923) Leipzig'te Bir Türk Bilimadamı",Çeviren: Gönül Özen Sezer, **Tarih ve Toplum**, Sayı: 114, Haziran 1993, s. 36-38. Stein bunun dışında iki yazısında daha Leipzig Üniversitesi'ndeki Türkoloji çalışmalarının tarihinden söz ederken Ahmed Muhiddin hakkında bazı bilgiler verir: "Die Entwicklung turkologischer Forschung und Lehre an der Universitaet Leipzig", **Wissenschaftliche Zeitschrift Karl-Marx Universitaet**, 28. Jahrgang (1979), Heft 1., s. 113 114; "Zur Geschichte türkischer Studien in Leipzig (von 1612 bis ins 20. Jahrhundert)", **Germano-Turcica Zur Geschichte des Türkisch-Lernens in den deutsprachigen Laendern, Ausstellung des Lehrstuhls fur Türkische Sprache, Geschichte und Kultur der Universitaet Bamberg in Zusammenarbeit mit der Universitaetsbibliothek Bamberg.** (hrsg.) Dieter Karasek, Bamberg, 1987, s. 45-46, s. 54-55. Ahmed Muhiddin'le ilgili Türkçe'de kısa notlar ihtiva eden bir yazı için bk. Mustafa Şahin, "Birikmiş Notlar", **Toplumsal Tarih**, Sayı: 49, (Ocak, 1998), s. 6.

Ahmed Muhiddin'in Akşam gazetesinin muhabiri olarak izlediği İzmir İktisat Kongresi'nden bir görüntü.

dersleri alacağı Darulfünûn hukuk ve edebiyat şubelerinde yedi sömestr okur. 1913-14 yıllarında İstanbul'da iki ayrı lisede Türkçe ve tarih öğretmenliği yapar.

Devletin burslu öğrencisi olarak Almanya'ya giden Ahmed Muhiddin dünya savaşının çıkması üzerine Türkiye'ye döner, burada yayıncılıkla uğraşır, *Halka Doğru* dergisinin redaksiyonunda çalışır, 1915'ten itibaren *İslam Mecmuası*'nda iktisat üzerine yazılar yazar. 1916 yılının Ocak ayında tekrar Almanya'ya giden Ahmed Muhiddin aynı yılın mayıs ayından itibaren Leipzig Üniversitesi Sami Dilleri ve Edebiyatları bölümünde asistanlığa başlar. Böylece Türkçe dersleri artık önceden olduğu gibi sadece dil bilgisi ve eski metinlerin açıklamasıyla sınırlı kalmaz, Türkiye'deki yeni politik ve kültürel gelişmeleri de konu edinmeye başlar.

Bir yandan üniversitede Türkçe okutmanlığı yapan Ahmed Muhiddin diğer taraftan ikisi tek başına (*Türkische Schönschreibhefte 1-4*, Leipzig, 1916 ve *Türkische Sprachführer*, Leipzig-Wien, 1918) biri de hocası A. Fischer'le müşterek olmak üzere (*Anthologie aus der neuzeitlichen türkischen Literatur*, Leipzig-Berlin, 1919) üç kitap yayımlar, 1921 yılında doktora tezini bitirmesinden sonra okutmanlığı sona erer ve 1922 Ekimi'nde nihaî olarak Türkiye'ye döner. 1917'de Isabella Sommer'le evlenen Ahmed Muhiddin'in 1922 yılında Halide adını verdiği bir kız çocuğu dünyaya gelir. Ahmed Muhiddin'in 1923 Haziran'ında Türkiye'de vefat etmiş olacağı belirtilir.

Ahmed Muhiddin'in torunu Andreas Hinz'in katkısıyla hazırlanan bu yazı sayesinde görüldüğü gibi, genelde onun hayatı, özelde de Almanya'daki faaliyetleri hakkında bilgi elde edilebiliyor. Ne var ki bu yazı Ahmed Muhiddin'i bütün yönleriyle tanıtamadığı gibi, onun Almanya dönüşünden (1922) sonraki faaliyetleri ve vefatıyla ilgili sadece tahmine dayalı bazı ifadelere yer veriyordu.

Stein'ın söz konusu yazısını okuduktan sonra Ahmed Muhiddin'in torunu olduğu söylenen A. Hinz'le irtibata geçerek dedesi hakkında daha fazla bilgi almak istedim. Halen Münih Üniversitesi'nde matematik profesörü olan Hinz, yardımcı olabileceği düşüncesiyle elinde bulunan dedesine ait sınırlı evrakın[4] fotokopilerini gönderme lütfunda bulundu. Bu belgelerden elde edilen bilgiler Stein'ın söz konusu yazısında zaten kullanıldığı için pek fazla yeni bilgi içermiyordu. Bununla beraber Ahmed Muhiddin'in kendi imzasını taşıyan bazı belgelere ulaşmak ve torunuyla irtibata geçmek konuyla daha yakından ilgilenmeme vesile oldu.

Bu bilgiler ışığında Ahmed Muhiddin'in izini sürmeye başladım. Onun Almanya dönüşünden sonraki macerası ve vefatı konusunda bir boşluk olduğundan dikkatimi bu döneme yönelterek çeşitli dergi ve gazeteleri taramaya başladım. Neticede önce Halim Sabit'in *Yeni Mecmua*'daki yazısına ve oradan hareketle *Akşam*'ın peş peşe üç nüshasında onun vefat haberine, İdadî ve Darülfünûn'dan sınıf arkadaşı Falih Rıfkı [Atay]'ın yazısına ve ailesine ait bir açıklamaya ulaştım.

Bu yazılar bize Ahmed Muhiddin'in okul hayatı, şahsiyeti, ilişkileri, Almanya'dan döndükten sonra karşılaştığı zorluklar, çektiği sefalet, aile hayatı ve vefatı üzerine yeni bilgiler temin etmektedir. Söz konusu vefat haberi sayesinde onun kesin vefat sebebi ve tarihini öğrenmiş oluyoruz (Stein'ın yazısında onun muh-

4 Bunlar: Gummersbach'taki Oberrealschule'de Ahmed Muhiddin'in öğrencisi olduğu Oberprima sınıfının 1914/15 ders yılına ait sınıf defterinin sureti; 9 Mayıs 1921 tarihli Ahmed Muhiddin imzasını taşıyan daktilo ile yazılmış iki sayfalık özgeçmiş; Ahmed Muhiddin'in kendi elyazısı ile Leipzig Üniversitesi Felsefe Fakültesi'ne hitaben yazılmış üç adet dilekçesi; yine kendi elyazısı ile yazdığı doktora tezinin 6 sayfalık özeti. Sayın Hinz bize şifahî olarak Stein'ın yazısında yer almayan dedesi ile ilgili bazı hususî bilgiler de verdi. Buna göre Ahmed Muhiddin Ekim 1922'de hanımı ve kızını Almanya'da bırakarak Türkiye'ye yalnız dönmüş. Hanımı Isabella Sommer 1960, kızı Halide Hinz ise 1996 yılında vefat etmiş.

temelen 1923 Haziran'ında ölmüş olacağı belirtiliyordu). Falih Rıfkı'nın Mercan İdadisi'nden mezun olduğu bilindiğine göre, sınıf arkadaşı Ahmed Muhiddin'in de -zorunlu- oradan mezun olduğunu, oldukça başarılı bir öğrenci olup, daha lise yıllarında iktisat, tarih ve felsefeye dair yabancı literatürü takip etmeye başladığını, Halim Sabit'in onu Ziya Gökalp'ın tavsiyesiyle tanıdığına bakılırsa, Ahmed Muhiddin'in muhtemelen Ziya Gökalp'in çevresindeki gençlerden biri olduğunu, Almanya dönüşü çektiği sefaleti, *Akşam*'a İzmir İktisat Kongresi ile ilgili yazılar yazdığını, nihayet İtibar-ı Millî Bankası'nda bir iş bulduğunu ama stajyerliğini tamamlayamadan oturduğu Eyüp'te ifadan vefat ettiğine dair bilgileri bu yazılardan elde etmek mümkündür.

Ahmed Muhiddin ülkemizde kısmen iktisatçı yönüyle tanınan bir şahsiyettir. Bilhassa Zafer Toprak onun millî iktisada dâir *İslam Mecmuası*'nda yazdığı yazılara değinir.[5] Ancak Ahmed Muhiddin'in iktisadî konulara, bilhassa İzmir İktisat Kongresi'ne dâir akademik araştırmalarda yeterince kullanılmayan pek çok yazısı daha vardır. Falih Rıfkı'nın belirttiği gibi *Akşam* bir uzman sıfatıyla onu İzmir İktisat Kongresi'ne göndermiş ve onun kongre ile ilgili yazılarını gazetede yayımlamıştır. İzmir İktisat Kongresi hakkındaki eserinde Ökçün, Ahmed Muhiddin'in sözkonusu yazılarından sadece kongre günlerinde kaleme aldığı beşine kitabında yer vermiş,[6] diğer taraftan onun aynı konuyla ilgili aynı gazetede daha önceden kaleme aldığı diğer yazılarına değinmemiştir. Oysa Ahmed Muhiddin bu kongre öncesinde de *Akşam*'da "Türkiye İktisat Kongresi Münasebetiyle" üst başlığıyla kongreye ilişkin bir dizi yazı kaleme almıştır.[7]

Ahmed Muhiddin'in *İslam Mecmuası*'nda, kendisinin "birkaç yıl evvel millî iktisada dâir kaleme aldığı" bir yazıya atıfta bulunmasına bakılırsa,[8] onun bu konuyla ilgili 1915 öncesine ait başka yazılarının da olduğu anlaşılabilir. Falih Rıfkı *Akşam*'daki yazısında onun Almanya dönüşü *Yeni Mecmua*'da yazılar yazdığını söylerse de biz bunlardan sadece birini tespit edebildik.[9] Bunun dışında Halim Sabit burada neşredeceğimiz yazısında, Ahmed Muhiddin'in Türkiye'ye dönmesinden sonra onun danışmanı olan August Fischer'le Leipzig'te yaptığı görüşmeden söz etmektedir. Halim Sabit, Fischer'ın bu görüşmede Ahmed Muhiddin'le yaptıkları ortak çalışmalardan söz ederken "Türkiye'deki din ve şeriat hakkındaki yeni ve eski telakkilerin esasları üzerinde tedkikâtı ihtiva eden" henüz basılmamış bir eserden söz ettiğini aktarmaktadır ki, bununla hangi çalışmanın kast edildiğini tespit etmemiz ne yazık ki mümkün olmadı.

Falih Rıfkı Atay.

Burada işaret edilmesi gereken bir husus da Ahmed Muhiddin'le yine aynı dönemde yaşamış, Darülfünûn edebiyat şubesinden mezun olan gazeteci, yazar ve öğretmen Muhiddin [Birgen] (1885-1951) arasında bir karışıklık olduğudur. Stein'ın söz konusu yazısında Muhiddin imzasını taşıyan *Yeni Edebiyat*'ın (İstanbul, 1330) Ahmed Muhiddin'e ait olduğu tahmin edilirken diğer bazı araştırmacılar bu kitabın Muhittin [Birgen]'e ait

5 Zafer Toprak, Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) - Millî İktisat-Millî Burjuvazi, İstanbul 1995, s. 17-18, 67-68, 148-149.

Ahmed Muhiddin'in **İslam Mecmuası**'ndaki yazıları şunlardır: "Millî Sermaye – Millî Sermaye Teşkilatı –1", Yıl: 2, Sayı: 33, 29 Temmuz 1331, s. 729-734; "Millî Sermaye – Millî Sermaye Teşkilatı –2", Yıl: 2, Sayı: 36, 14 Eylül 1331, s. 780-782; "Millî İktisat – Bu En Mübrem ve En Acil Vazifemizdir", Yıl: 2, Sayı: 37, 24 Eylül 1331, s. 796-800; " Dahilî İsti'mar –1", Yıl: 3, Sayı: 50, 12 K. Sânî 1332, s. 1007-1010. "Dahilî İsti'mar – Mabâ'd", Yıl: 3, Sayı: 51, 26 K. Sânî 1332, s. 1022-1024.

6 Bk. A. Gündüz Ökçün (Haz.), **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar**, 3. bsk., Ankara, 1981, s. 29-33, 241-242, 275-283, 287-291.

7 Bu yazılardan tespit edebildiğimiz 11 tanesi şunlardır: "Kongreden Ne Beklenebilir?", **Akşam**, Sayı: 1547, 12 K. Sânî 1339/1923, s. 2; "İktisadî Meselemiz Nedir?", **Akşam**, Sayı:1549, 14 K. Sânî 1339/1923, s. 3; "Kongreye Dâir Düşünceler ve Endişeler", **Akşam**, Sayı: 1550, 15 K. Sânî 1339/1923, s. 2; Kongrenin Vazifeleri: İktisadî Teşkilât", **Akşam**, Sayı: 1551, 16 K. Sânî 1339/1923, s. 2; İktisadî Mesele-İctimâî Mesele", **Akşam**, Sayı: 1553, 18 K. Sânî 1339/1923, s. 3; Hükümet ve İktisâdiyât", **Akşam**, Sayı: 1557, 22 K. Sânî 1339/1923, s. 2; "Tamâmiyet-i İktisâdiyemiz", **Akşam**, Sayı: 1559, 24 K. Sânî 1339/1923, s. 3; İktisadî Tedrisâtımız", **Akşam**, Sayı: 1562, 27 K. Sânî 1339/1923, s. 3; "İstanbul'da İhzârî Kongrenin Kararları. 1- Himâyekâr Gümrük Siyaseti", **Akşam**, Sayı: 1569, 3 Şubat 1339/1923, s. 2; İstanbul'da İhzârî Kongrenin Kararları, 2- İnhisâr Sisteminin Terki", **Akşam**, Sayı: 1573, 7 Şubat 1339/1923, s. 3; "Vesâit-i Mücâkale", **Akşam**, Sayı: 1574, 8 Şubat 1339/1923, s. 3.

8 Bk. Ahmed Muhiddin, "Millî İktisat, Millî Sermaye-Millî Sermaye Teşkilatı -1", **İslam Mecmuası**, Yıl: 2, Sayı: 33, 29 Temmuz 1331, s. 731.

9 Ahmed Muhiddin, "İlimcilik ve Malumatçılık", **Yeni Mecmua**, Sayı: 4-70 (15 Şubat 1339/1923), s. 55-57.

olduğu kanaatindedir.[10] *Yeni Edebiyat*'ın önsözünde yazarın "üç senelik bir hayat-ı tedrîs"inden söz edilmesine bakılırsa[11] bu kitabın Birgen'e ait olması daha kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Çünkü Ahmed Muhiddin'in sadece 1914-15 yıllarında İstanbul'da iki ayrı idadîde öğretmenlik yaptığı, buna mukabil Birgen'in 1908 sonrasında Üsküdar İdadîsi ve Üsküdar Sultanîsi'nde başlayan öğretmenliğinin 1914 yılına kadar devam ettiği bilinmekredir.[12] Kaldı ki o dönemde bizim sözünü ettiğimiz kimsenin Ahmed Muhiddin, Birgen'in ise sadece Muhiddin imzasını kullanmış olması, arada bir karışıklığa sebep olmamak için belli bir hassasiyete sahip olunduğunu düşündürmektedir.

Halim Sabit'ın yazısında da görüleceği üzere Ahmed Muhiddin o dönemin Alman akademik çevrelerinde oldukça olumlu intibalar bırakmış,[13] 1916 sonrası modern Türk edebiyat ve düşünce eserlerinin Almanca'ya aktarılmasında doğrudan katkıları olmuştur. 1900 yılından itibaren Leipzig Üniversitesi'ndeki Sami Dilleri ve Edebiyatları Enstitüsü'nün müdürü olan August Fischer önceden daha ziyade Arap edebiyatı çalışmalarıyla tanınan bir bilim adamıdır. Ancak 1916 yılında Ahmed Muhiddin'in bu enstitüye Türkçe okutmanı olarak atanmasından sonra Fischer ciddi bir şekilde modern Türk edebiyatı araştırmalarına yönelerek onunla sıkı bir işbirliğine girmiş, Ahmed Muhiddin'in katkıları ve bu işbirliğinin sonucu olarak çok sayıda modern Türkçe şiir ve nesri Almanca'ya kazandırmıştır.[14] Fischer'ın yanı sıra Hachtmann da çalışmalarında Ahmed Muhiddin'in katkılarından söz ederek, kendisine şükranlarını sunmaktadır.[15]

Diğer taraftan Ahmed Muhiddin sadece Almanya'daki etkileri yönünden değil, doktora tezinde ortaya koyduğu performansı itibariyle de ilgiyi hak etmektedir. Onun modern Türk şiirini, Türkiye'deki modern fikrî dönüşümün başlatıcısı ve taşıyıcısı olarak gören, bu dönüşümü öncelikle dahilî sebeplerle izah etmeyi deneyen, belli bir sistematik dahilinde birincil kaynaklara başvurarak, henüz devam etmekte olan fikir tartışmalarını sıcağı sıcağına gözler önüne seren tezi her hâlükârda özgün bir çalışmadır. Bu çalışmanın Türkiye'de bugüne kadar tanınmamış olması ciddi bir eksikliktir.

Ahmed Muhiddin'in Almanya dönüşü büyük bir ilgisizlikle karşılanması ve sefalet içerisinde vefat etmesi kısmen mütareke döneminin olağanüstü şartları ve muhtemelen önceden ilişkide bulunduğu çevrelerin artık tasfiyeye uğramasıyla izah edilebilirse de, ortaya koyduğu bu kıymetli çalışmanın vefatının üzerinden yaklaşık 80 yıl geçmesine rağmen hâlâ hak ettiği ilgiyi görememesi anlaşılabilir bir durum değildir.

Son olarak şunu söyleyebiliriz ki, ulaştığımız yazılarla Ahmed Muhiddin'in hayatı hakkındaki kimi belirsizlikler ortadan kalkmış olmakla beraber, daha yapılacak işler olduğu görülmektedir. Bilhassa yayımlanmış ve yayımlanmamış yazılarının tespit edilerek tam bir Ahmed Muhiddin bibliyografyasının oluşturulması, bundan da öte özellikle doktora tezinin Türkçe'ye kazandırılması gerekmektedir.[16]

---

10 Server İskit, **Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, 1943, s. 230; Vasfi Mahir Kocatürk, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ankara, 1970, s. 786 (Birgen adı zikredilmemekle birlikte kitabın yazarının vefat tarihi olarak Birgen'in de vefat tarihi olan 1951 yılı gösterilir); Zeki Arıkan, "İzmir Milli Kütüphanesinde Bulunan Mühürlü ve İmzalı Kitaplar II)", **Müteferrika**, Güz 1995, Sayı: 7, s. 128; a. yazar, **Tarihimiz ve Cumhuriyet. Muhittin Birgen (1885-1951)**, İstanbul, 1997, s. 4.

11 Muhiddin, **Yeni Edebiyat**, s. 3.

12 Zeki Arıkan, **Tarihimiz ve Cumhuriyet. Muhittin Birgen (1885 1951)**, s. 4.

13 Hocalan Fischer ve Stumme onu "olağanüstü çalışkan, enerjik ve amacına ulaşmaya kararlı" birisi olarak niteleyerken (Heidi Stein, "Die Entwicklung turkologischer Forschung und Lehre an der Universitaet Leipzig", **Wissenschaftliche Zeitschrift Karl-Marx-Universitaet**, 28. Jahrgang (1979), Heft 1., s. 113), Richard Hartmann ondan "tamamen batılı bir eğitim almış, ancak sıcak dinî tahassüsleri olan bir Türk" diye söz etmekte (a.g.e., s. 17), Otto Hachtmann "üstün kabiliyete sahip genç bir alim"den bahsederken ("Die neuere und neuste türkische Literatur", **Die Welt des Islams**, 5 (1917), s. 61-62. Bergstraesser ise Türkiye'deki yeni cereyanlara ait metinlere ulaşılmasında "ne yazık ki erken vefat eden avrupalı bir eğitime sahip bir şarklı" olarak Ahmed Muhiddin'in katkılarını dile getirmektedir ("Ansprache gehalten bei der freier im Semitischen Institut der Universitaet Leipzig am 14. Februar 1925", **Islamica**, 2 (1926), s. XIV.

14 Bu işbirliğinin meyvelen ilkin Fischer'le Ahmed Muhiddin'in ortak bir çalışmasında görülür: **Anthologie aus der neuzeitlichen türkischen Literatur**, Leipzig Berlin 1919. Daha sonra Fischer tek başına bu konuda çeşitli yayınlar yapmıştır: **Übersetzungen und Texte aus der neuosmanischen Literatur, I. Dichtungen Mehmed Emins**, Leipzig, 1921; **Aus der religiösen Reformbewegung in der Türkei**, [Said Halim Paşa'nın **İslamlaşmak** risalesi ile Abdülhak Hâmid ve Ziya Gökalp'in bazı şiirlerinin çevirisi] Leipzig, 1922; "Fünf Gedichte von Zia Gökalp (Zur Charakterisierung des türkischen Reformislam der Gegenwart)", **Textbuch zur Religionsgeschichte** (Hrsg. E. Lehmann/H. Haas), 2. Auflage, Leipzig-Erlangen, 1922; s. 377-382; "Die Nationalhymne der Kemalisten" [İstiklal Marşı'nın Almanca çevirisi], **Der Islam**, 13 (1923), s. 97-101; "Sechs Gedichte von Ali Dschanib", **Islamica**, 1 (1925), s. 533-542; 3 (1927), s. 39-43; "Drei Gedichte von Tevfiq Fikret und zwei von Mehmed 'Akif", **Islamica**, 4 (1930), s. 183-199; '**Abdulhaqq Hâmids dramatische Dichtung Ruhlar ("Geister"), deutsche Übersetzung mit beigegebenem türkischen Texte**, Leipzig, 1941; "Vier der schönsten Gedichte 'Abdulhaqq Hâmids", **Zeitschrift der Deutschen Morgenlaendischen Gesellschaft**, 97 (1943), s. 166-207. Fischer ayrıca Said Halim Paşa'nın **İslamlaşmak** risalesini Osmanlıca olarak tekrar yayımlamıştır: "Prinz Mehmed Sa'id Halim Pascha's 'Islamlaschmaq' türkisch neu veröffentlicht", **Islamica**, 3 (1927), s. 391-421.

15 Otto Hachtmann, **Die türkische Literatur des zwanzigsten Jahrhunderts**, Leipzig, 1916, s. 50; "Die neuere und neuste türkische Literatur", **Die Welt des Islams**, 5 (1917), s. 61-62.

16 Burada düşünce tarihi çalışmalarına bir zenginlik kazandıracağını düşündüğümüz bu tezin Türkçe tercümesini hazırlamış olduğumuzu ve yakında neşretmeyi düşündüğümüzü belirtmek isteriz.

Almed Muhiddin'in Ardından...

Müessif Bir Ziya[17]

Kâri'lerimiz İzmir İktisat Kongresi'nde Akşam'ı temsil eden gazetedeki [bir kelime okunamadı] iktısadî makaleleriyle şahsiyet ve ihtısası üzerine nazar-ı dikkati celbeden Ahmed Muhiddin Bey'i hatırlayacaklardır. Dün bu genç arkadaşın şiddetli bir hummâ-yı tifûidî neticesinde irtihal ettiği kara haberini aldık. Ahmed Muhiddin burada idâdi ve darülfünün Edebiyat şubesini ikmal eyledikten sonra Harb-i Umûmî'den evvel Almanya'ya gitmiş ve yedi sekiz seneye yakın orada tahsil ve mütareke esnasında Almanya darülfününlarından birinde müderrislik edecek kadar temayüz etmişti.

Henüz 32, 33 yaşlarında idi. Memleketimizde böyle [bir kelime okunamadı] yetişmiş mütehassıs gençlerin ne kadar az olduğunu düşünüp Ahmed Muhiddin'de yalnız bir dost ve arkadaş değil, Türkiye için en faideli bir unsur kaybettiğimizi anlıyor ve ailesiyle dostları kadar bütün Türkiye gençliğini de muhtâc-ı ta'ziyet buluyoruz. Allah rahmet eyleye.

Bir Facia[18]

İdâdînin ilk senelerinde bizim sınıfın birincisi idi. Fakir bir genç olduğundan, bazen en ucuz ders kitaplarını bile sarı defterle istınsah eder, öğle yemeklerinde evinden taşıdığı ekmek ve katıkla kanaat eder, sohbet ve oyundan hazzetmezdi. Bütün arkadaşları hayatta ondan daha tâli'li idi; o kendi tâli'ini halk etmeye çalışıyordu. Okumak, öğrenmek ve anlamak için hudutsuz bir ıhtırası vardı.

İdâdî üçüncü sınıfında yeni bir istihaleden geçti, "birincilik"ten usandı ve diğer derslerini umûmî malumat almak için hepimiz gibi takip ederek bütün kuvvetini tarihe, iktısada, felsefeye ve Fransızca'ya verdi. Bizim idâdîlerde lisan tahsilini hepimiz biliriz. Ahmed Muhiddin üçüncü sınıfın ilk altı ayında o kadar iyi çalıştı ki, iktısat, tarih ve felsefeyi Fransızca'dan okumaya muvaffak oldu. Bir iki ay yiyeceğinden, giyeceğinden, en zarurî ihtiyaçlarından keserek satın aldığı beş altı franklık bir iktisat kitabını bize gösterdiği zaman, nasıl meserret duyduğunu şimdi bile hatırlıyorum. İdâdînin son sınıfında tarih ve iktisat hocalarımız, ona nazaran, talebe seviyesinde idi. İdâdiden beraber çıktık, Darülfünûn Edebiyat Fakültesi'ne girdik. Yalnız bu şubenin değil, belki bütün Darülfünûn'un en mümtaz genci idi. Bir sene sonra mükemmel Almanca öğrendi; Arabî ve Farsî'de, iki lisanın edebiyat eserlerini kusursuz anlayabilecek kadar terakki etti.

Son sınıfa geçeceğimiz sırada, Alman darülfününlarına gönderilecek talebe ile beraber imtihana girdi ve hepsine fâik bir muvaffakiyet kazanarak Almanya'ya gitti.

Harb-i Umûmî'de ona dair hiç haber alamamıştım. Mütareke zamanı Berlin'den gelen arkadaşlarımız Ahmed Muhiddin'in bütün tahsilini bitirdikten sonra, bir darülfünûnda Türkçe muallimi olduğunu haber verdiler. Zaferden bir sene evvel İstanbul'a geldi, yedi sekiz senedir kendisi için masraf eden Maarif Nezareti'ne müracaat ederek hocalık istedi. "Benden alacağınız var, ödemek istiyorum!" diyordu. Maarif müsteşarı cevap verdi:

- Kadro doludur. Sizden hesap soran yok, kendi rahatınıza bakınız.

Fakat yaşayabilmek için kazanmaya mecburdu. Onun için Anadolu'ya gitti. Tafsilatını pek iyi bilemiyorum, zannederim orada bir hizmet bulmak üzere idı, lakin maarif işlerini irticaa doğru götüren o mahûd tebeddül sırasında bu teşebbüsü de akîm kaldı. Bir vakıtler kazanabilmek için Afganistan'a bile gitmeye karar verdiğini işitmiş idim. Cemal Paşa'nın şehadeti o projeyi de akîm bıraktı. Nihayet tekrar İstanbul'a döndü. Bir müddet **Yeni Mecmua** ve **Akşam**'a yazdı. **Akşam**'da çıkan iktisat makaleleri, bu neşriyata dikkat eden kâri'lerimizin hatırında olsa gerektir. Daha iyi tanınmasına tavassut etmek için **Akşam** Ahmed Muhiddin'i İktisat Kongresi'ne yolladı.

Para kazanmadığı için Eyüp Sultan'da fakir bir eve sığınmak mecburiyetinde kalmıştı. Yedi sekiz sene Almanya'da, gazete tabiriyle "ihtısas yaptıktan" hem de her gün memleketin en çok muhtaç olduğunu söylediğimiz bir şubede mütehassıs olduktan sonra, âdî bir vapur kumpanyasında katip olarak çalışmaya razı idi. Hepimiz mümkün olduğu kadar tavassuta çalışıyor idik.

Bir müddet, iki üç ay, Ahmed Muhiddin'i göremedim. Bir iş bulduğuna hükmettim.

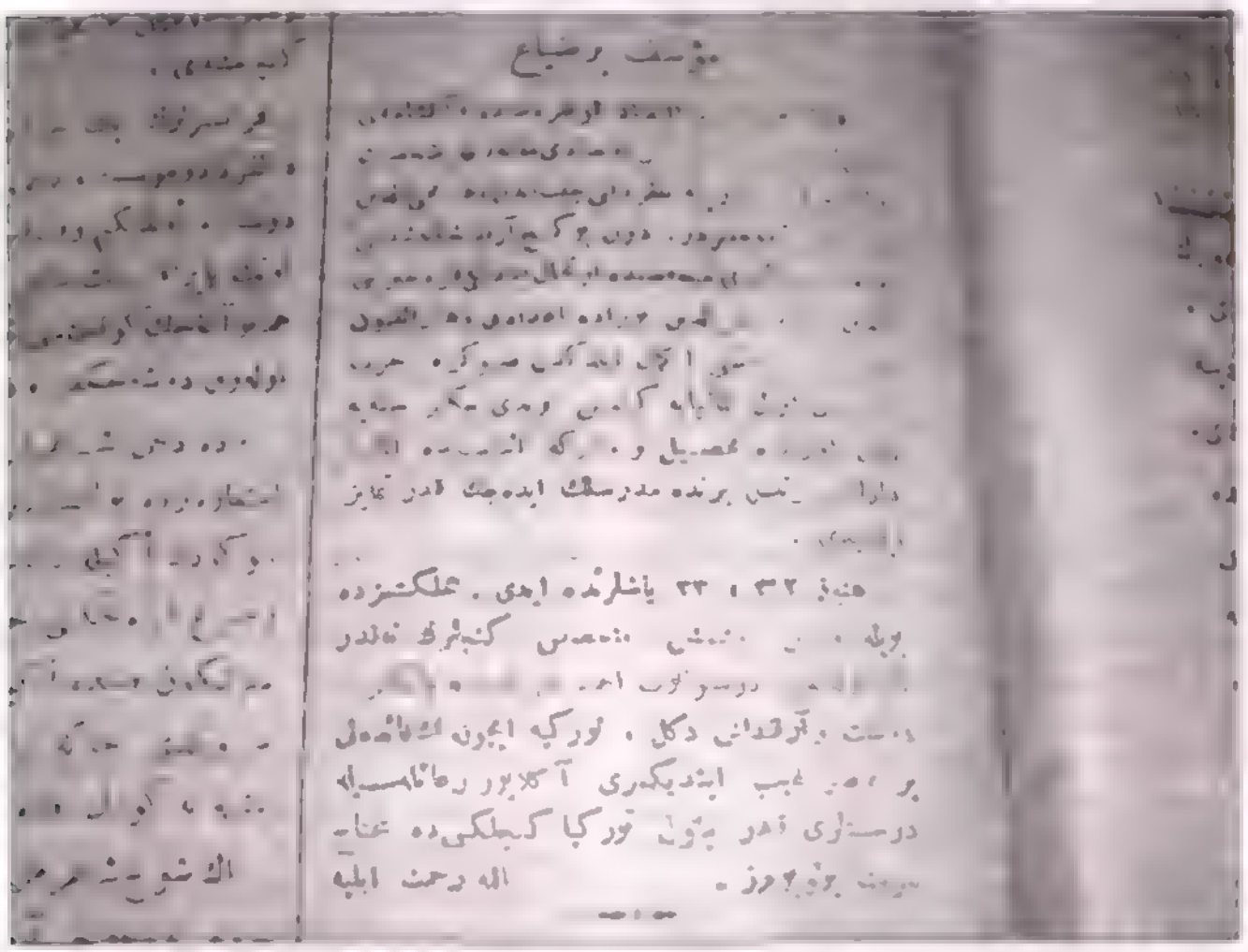

"Muessif Bir Ziya" başlıklı Ahmed Muhiddin'in vefat haberini veren gazete kupürü.

17 **Akşam**, Sayı: 1717, 4 Temmuz 1339/1923, 19 Z. Kâde 1341, s. 3.

18 **Akşam**, Sayı: 1718, 5 Temmuz 1339/1923 20 Z. Kâde 1341, s. 3; Batı'da Fatih Rıfkı'nın bu yazısına istinaden Ahmed Muhiddin'in vefatının duyurulması için bkz. E.R., "La morte dello scrittore turco Muhyi'd-Din", **Oriente Moderno**, Anno III, Nr. 5, 15 Ottobre 1923, p. 324. Vefat haberinde sözkonusu Muhiddin'in dergide daha önce kitabı tanıtılan kimse olduğu belirtilir. Ahmed Muhiddin'in doktora tezinin tanıtımı dergide (**Oriente Moderno**, Anno I, Nr.9, Febbraio 1922, pp. 571-575) C.A. Nallino tarafından yapılmıştır.

Dün bir jandarma benim ismime bir mektup getirdi. Bu mektup şiddetli bir "hummâ-yı tîfüidî"den sonra Ahmed Muhiddin'ın öldüğünü haber veriyordu.

Bu genç hiç şüphesiz sefaletten öldü. Vücudu zayıftı, yiyemiyordu. Biraz rahat etmek için iyi havalı bir yerde oturmasını tavsiye ediyorlardı. O İstanbul'un en üc-ra bir köşesinde, harap bir evin bedbaht sığıntısı idi. Hatta hastalığı zamanında i-laçve hekim parası bulamadığını dün bir dostumdan işittim. Kısa bir hastalık, her türlü mukavemet kabiliyetini kaybeden bu 32 yaşında genci, Türklye'de en iyi tahsil eden, sekiz sene Almanya'da iktisada çalışan, birkaç sene sonra Türkiye'nin en büyük şöhret ve kudretlerin-den biri olmaya namzet, bu zavallı dostu kara toprağa götürdü.

Ahmed Muhiddin kadirnâşinaslık ve kayıtsızlığın sayısız kurbanlarından biridir. Şimdi onun dünden beri Eyüp'ün nemli ve karanlık toprağına karıştığını düşündükçe kulağıma, bütün harfleri birer ses olarak Türkiye'nin bütün gazetelerinin belki bugün birkaç defa tekrar ettikleri cümle geliyor:

-Mütehassısa muhtacız!

Niçin, öldürmek için mi?

Falih Rıfkı

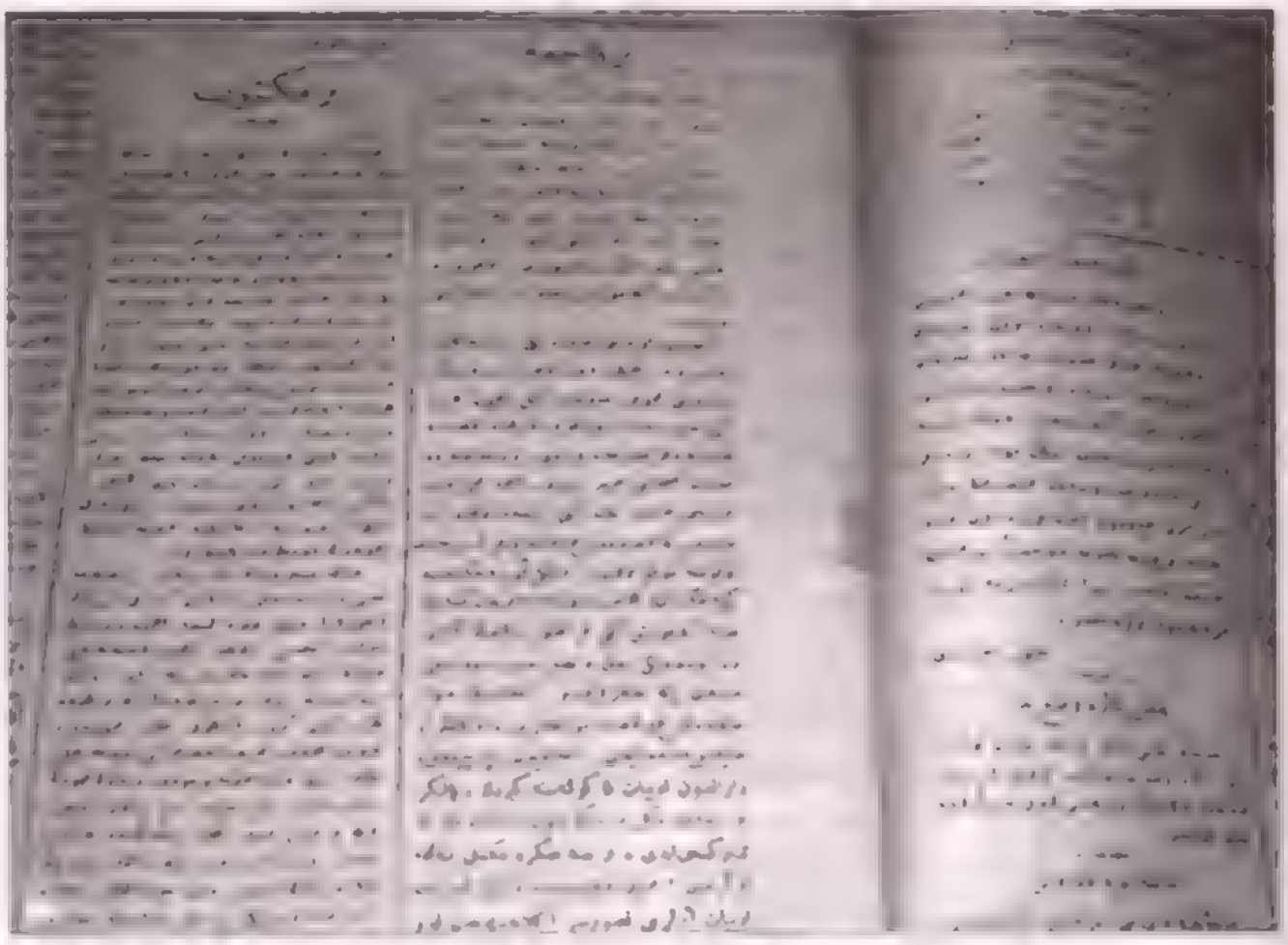

Falih Rıfkı'nın Akşam gazetesinde kaleme aldığı "Bir Facia" başlıklı yazısı

Bir Dostun Faciası Münasebetiyle[19]

Dünkü nüshamızda Ahmed Muhiddin'in faciasından bahsederken teessürün muharririmize söylettiği bazı sözlerden, merhumun bedbaht zevcesinin rencide olduğunu haber aldık. Halbuki o satırlarda esasen hususiyetine hiç vâkıf olmadığımız Muhiddin'in bize o kadar muhabbet ve hürmetle bahsettiği ailesinden ihtimam görmediğini söylemek istememiştik. Bilakis bu ihtimam ve şefkate dair bugün dinlediğimiz tafsilat bizi müteheyyiç etti.

Ahmed Muhiddın kayıtsızlık ve kadirnâşınaslığa kurban olmuştur. Fakat ailesinin değil, dostlarının ve onunla alakadar olması lazım gelen makâmâtın...

Bir Gencin Ölümü Münasebetiyle[20]

Hatırımda birçok acı izler vardır. Bazıları birer iz değil, yara denilecek kadar derin. Bunların hepsi fikir, kan kardeşlerimden bazılarının ebedî ayrılmalarıyla bende kalan teessürlerdir. Bu teessürlerin ne kadar zebunu olacağımı ben işin başından farkına varırım. İşte gönlümün derinliklerine doğru uzanan karanlıklar silsilesini görüyorum: kimi anneme, biraderime, hocama ait, kimi de kendisinin şahsını tanımadığım, yahut pek az tanıdığım kahramanlara, milletimin büyük şehitlerine ait... Ben bunları gönlümün içinde gördükçe kendilerini hayırla yâd ederek kimseye sezdırmeden için için ağlarım, işte gönlümün en ince bir yerinde yine bir karanlık peyda oldu. Şimdi biliyorum ki bu karanlık da evvelkileri gibi çok canlı. Demek bunun için de pek uzun zamanlar duyacağım teessürler var. Gerçekten diyorum, merhumun, benim kendisine olan hürmetimin samimiliğinden belki de hayatında haberi bile yoktu.

Bende ihtiyarsız olarak peyda olan bu teessürler hasbîdir. Çoğunun sebebini bile bilmiyorum. Daha doğrusu aramıyorum da. Ahmed Muhıddın için olan acılarım da bu kabildendir. Fakat şimdi yazarken aklıma geliyor ki duyduğum büyük teessürün sebebi ihtimal ki merhumun yaşamaya en çok hakkı olduğu bir yaşta ölüp gitmiş olduğunu bılmesindendır. İhtimal ki şuurum altında olmayan bir düşünce ve mukaddime ile zavallının milletine en ziyade çalışıp hizmet edeceği bir canın yok olup gitmesini bilmemdir. İhtimal ki farkına varmadığım başka gizli sebebler vardır.

Harb-i Umumî esnasında Ziya Gökalp'in tavsiyesiyle kendisini Alman istihbarat idaresinde tanıdığım zaman Ahmed Muhiddin'i genç, faâl, ümitlerle dolu buldu idim. Zekası gözlerinden akıyordu. Büyük istidat mahsulü olan düşündüklerini ıfade için dilinde, sadasında kıvraklık ve âhenk vardı. Harp başlamadan evvel Almanya'da kaldığı dokuz on ay içinde Almancayı da öğrenmişti. Âlî tahsilinin henüz başında olduğu halde bildiklerini saf, açık olarak ledünniyâtı ile bilirdi. Demek eşine az tesadüf edilir feyizli bir istidada malikti. Tahsiline devam ile inkişaf etmesi çok iyi olacaktı. Bir işle Almanya'ya gittiğim zaman Ahmed Muhiddin de benimle beraber geldi. Orada da birkaç ay beraber çalıştık. Birçok ilim ehli, ilim müesseseleriyle tanıştık. Daha ben orada iken tahsiline bıraktığı yerden başladı idi. Ben avdet ettim. O, Leipzig Darülfünûnu'nun İktisat Fakültesi'nde yerleşerek kaldı. Ben kendisini unutamıyordum. Gelenlerden gidenlerden halini soruyordum. Tahsiline devam etmesinin yolu da bulunmuştu. O esnalarda neşretmekte bulunduğum **İslam Mecmuası**'na Almanya'dan bır iki makale gönderdi idi.

Seneler geçti, Mütareke oldu. Vakalar birbirine karıştı. Ali Kemal ve onun Darülfünûn dâhil ve haricindeki hempâlarının himmetiyle derslerimden ayrıldıktan sonra yapmakta olduğum kesb seyahatlerin

19 **Akşam**, Sayı: 1719, 6 Temmuz 1339/1923, 21 Z. Kâde 1341, s. 3.

20 **Yeni Mecmua**, Sayı: 80 (15 Temmuz 1923), s. 281-283.

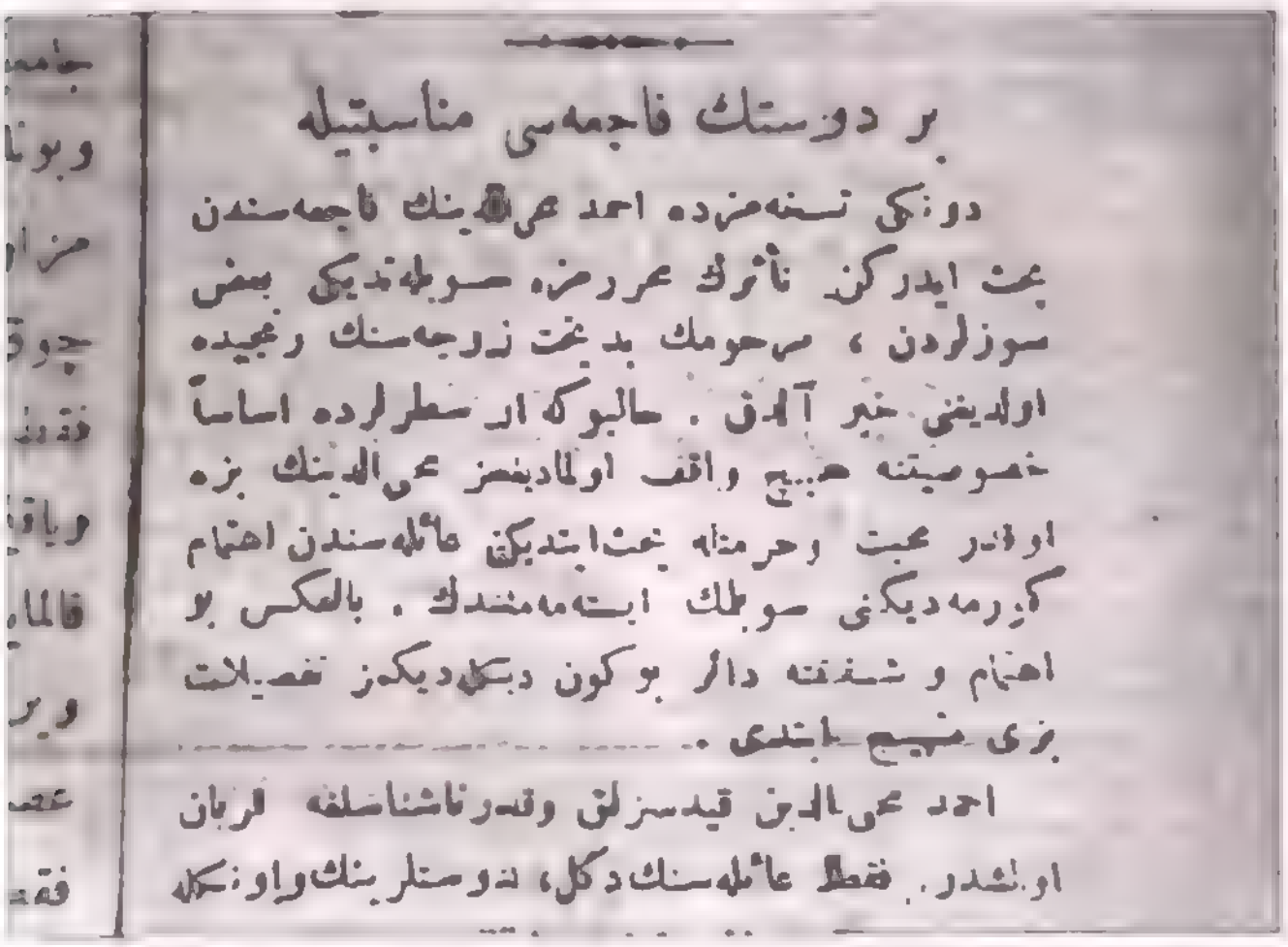

بر دوستك فاجعه‌سی مناسبتیله

دونکی تسنه‌مزده احمد علی‌الدینك فاجعه‌سندن بحث ایدرکن تأثرك محررمزه سوبلهدیکی بعض سوزلردن ، مرحومك بدبخت زوجه‌سنك رنجیده اولدیغی خبر آلدق . حالبوکه ارسطرلرده اساساً خصوصیته هیچ واقف اولمادیغمز علی‌الدینك بزه اولان محبت وحرمتله بحث ابتدیکی عائله‌سندن اهتمام کوزمه‌دیکنی سوبلك ایسته‌مه‌مندك . بالعکس بو اهتمام و شفقته دائر بوکون دیکلدیکمز تفصیلات بزی هیچ شاشدیرمدی .

احمد علی‌الدین قیدسزلق وقدرناشناسلغه قربان اولشدر . فقط عائله‌سنك دکل ، دوستلرینك واونلرك

Muhiddin'in ailesiyle ilgili açıklamanın yapıldığı "Bir Dostun Faciası Münasebetiyle..." başlıklı yazı.

de bütün dostlarımı, yakınlarımı hatırladığım gibi Ahmed Muhiddin'i de herhangi bir tevarüdle hatırlıyordum. Hatırladıkça memleketimizin muntazam tahsil görmüş ve hocaların irşadıyla yetişen alim bir siması, Darülfünün'umuzun gelecekteki ihtişamlı bir müderrisi gözümün önüne gelliyordu. Geçen sene hususî bir işbeni yine Almanya'ya gönderdi. Ahmed Muhiddin'i soruşturdum. Leipzig'te imişler. Bir fırsatla Hamburg'dan Leipzig'e gittiğim zaman kendisini bulmağa karar verdim. Adresini bilemediğimden Leipzig'in Darülfünün'unda aramalı idim. Çünkü talebenin yahut mezunların Darülfünün'da adresleri bulunur. Gittim. Talebe defterlerini karıştırdılar. Mezunların sırasında ismini buldular. Fakat arada İstanbul'a gidip geldiğinden evinin yeri belli değildi. Nasıl bulmalı idi, ben ve memur düşünüyorduk. Bu esnada bizim sözlerimizi dinleyen talebeden genç bir kız utanarak nezaketle bize yardım etti:

-O bizim muallimimizdir. Türkçe dersleri verir. Ki, Prof. Dr. Fischer kendisini bilir. Telefon etmeli dedi. Telefon edildi. Profesör evindeki telefon makinasını devren başkasına satmış olduğundan konuşan başka biri idi.

Amelelere istinad eden Alman hükümeti profesörlerin terfihine vakit bulamadığından darülfünün ve mensupları çok fakir düşmüşlerdi. Profesörlerin bir çoğu kendileri için ikinci derecede olan şeyleri satıp yahut meslek haricinde işlerle meşgul olmak mecburiyetinde kaldıklarını öğrenmiştim. Fischer'in de telefon meselesi de böyle olacak dedim.

Artık profesörün evine gitmekten başka çare yok idi. Gittik, duvarları kalın kitap tabakalarıyla kamilen örtülmüş olan büyük odasında profesör bizi kabul etti. Zaten tanışıyordum. Fakat A. Muhiddin İstanbul'a avdet etmişti. Sene-i tedrisiyesi ibtidasında ihtimal ki Leipzig'e gelecekti, profesöre göre bu ihtimal çok zayıftı. A. Muhiddin'in artık memleketinde hizmet etmek istediğine kanaati vardı. Ve Harb-i Umumî senelerinde masraflar ihtiyatıyla hizmetine ecnebi profesörlerini çağıran Darulfünün'un A. Muhiddin'i derhal içine alacağını zannediyordu. A. Muhiddin onlardan geride değildi. Tahsilini aliyyü'l-a'la olarak ikmal etmişti. Resmen doktordu. Bilahare kendisinden neşet ettiği Darülfünün'un talim heyeti arasına alınmıştı. Şu halde Türkiye Maarif Teşkilatı'nda hele muhakkak olarak İstanbul Darülfünün'unda istidadına göre bir yer bulmalı değil mi idi?

Sonra öğrendim ki, iş böyle olmamış idi. İstanbul'da olan sâbık maarif nezareti açık bir yer olmadığını söylemiş. Ankara Maarif Vekaleti ile bilemiyorum nasılsa işini uyduramamış..

İstanbul Darülfünün'u da galiba o zamanlar talebenin kovmak istediği bazı müderrisleri n işiyle pek ziyade alakadar olduğundan Darülfünün'un tabiî azasından olması lazım gelen A. Muhiddin ile uğraşacak vakit bulmamıştı.

Profesör, A. Muhiddin{den }çok memnun idi. Çok çalışkan, çok zeki olduğunu, bir garplı gibi düşünebildiğini söylüyor, hele mûbdiâne fikirlerinin pek ziyade meftunu idi.

A. Muhiddin ile beraber çalışarak meydana getirdikleri iki üç risaleyi gösterdi. Bu eserlerde Türkiye'deki harsî, dinî fikirlerın esasları, mütefekkirler arasındakı tarz-ı telakkileri hakkında tedkikâtta bulunuluyor. Harp senelerinde neşredilen muhtelif mehazlar ile **İslam Mecmuası, Yeni Mecmua**'dan bilhassa Ziya Gökalp'ın birçok makaleleri ve **Yeni Hayat** adlı manzum eserindeki bazı fıkralan istişhad için iktibas ediliyordu.

Anlaşıldığına göre bu eserler Almanya alimleri arasında çok okunmuş; Türkiye'deki yeni fikir cereyanları hakkında esaslı malumat neşretmiştir. Bu vesile ile darülfününlar muhitinde ilmî münakaşa ve muhabereler meydana gelmiştir. Profesörün, dolayısıyla A. Muhiddin'in alimler arasında daha ziyade tanınmalarına yardım etmiştir. Bu eserlerden bir tanesi daha da basılmamıştır. Türkiye'de dın ve şeriat hakkındaki yeni ve eski telakkilerin esasları üzerinde tedkikâtı ihtiva eden bu eserin de basılıp neşredilmesi için fırsat beklemektedir. A. Muhiddin'in doktora imtihanı için yazıp Leipzig Darülfününu tarafından basılan eseri de Alman alimleri arasında takdirle okunmuş, hakkında müteaddit makaleler yazılmıştır. Bütün bu eserlerin basılmış nüshaları kalmamıştır bile.

İstanbul'a avdet edince Haydar Rifat Bey'in yazıhanesinde kendisine rast geldim. Üstü başı yolunda idi. Halinde bir durgunluk, gözlerinde bir yorgunluk vardı. Kendi kendime, evet, artık yerleşmiş, bir işe başlamış olacak diyordum. Sebebini bilemediğim bir garip fikirle iktisat Vekaleti'nde bir iş buldu ise niçin İstanbul'a geldi, diyordum. Kalabalıktan ayrılarak kendisine konuşmak istiyordum. Oradan çıktık. Tenha bir yere oturarak mukaddime yapmadan güya birinci celsedeki musahabenin devamı imiş gibi birkaç sene evvelisi bıraktığımız noktadan söze başladık. A. Muhiddin dahilî isti'mar hakkındaki fikirlerini izah ediyordu. İzmir İktisat Kongre'sine iştirak ettiğini de anladım. Galiba kongre başlamadan evvel Akşam'da İzmir Kongresi hakkında bir makalesini okuduğumuz kongre hakkında iyi bir ümidi bulunmadığını hatırlar gibi oldum. Ve izah etmesini istedim. Evet, diyordu. Bizim gibi hiçbir manevî müesseselerinde

hâlâ inkişaf olmayan ıbtidâîce memleketlerde halk kongrelerinden ziyade hükümetlerin tecrübeye müstenid katî bir program ve icraatları müreccahtır, diyordu. Herkes gibi merhumun en ziyade hoşuna giden şey Gazi Paşa'nın kongredeki nutk-ı iftitâhîsi olmuştu. Fikrine göre bu nutuk otuz kırk sene Alman Darülfünün'unda iktısat hocalığı eden inkılapçı bir profesörün nutkundan farksız idi. Merhum zaten Paşa'nın teftiş seyahatleri esnasındaki nutuklarını matbuatta hep takip etmiş, sehl-i mümteni' cümlelerle söylenen düsturları azim ve iradeye delalet eden bazı ifadeleri aynen tekrar edecek kadar ezberine almıştı.

Öteden beri gönlümde tasarladığım köylü ve şehirli halk kooperatifleri hakkındaki fikirlerimi kendisine söyledim. Bu kooperatiflerin başlangıç ve esas sermayelerinin tedarikiyle teşkilat ve idareleri hakkındaki fikirlerimin bir iktısatçıya göre nasıl telakki edileceğini anlamak istiyordum. Bu mevzu üzerinde de az çok münakaşa edildikten sonra söz sırası ticaret ve sanayi şirketlerinin tarz-ı teşkiline, halkçılık meselesine geldi. Artık ikimiz de yorulmuştuk.

Cebinden gazete kağıdına sarılmış ekmek parçası çıkardı. İşte öğle yemeği.. diyordu. Bu esnada sözümüz nasılsa maişet vadisine döküldü. Merhumun üç dört ay evvelisi evlendiğini öğrendim. Hâlâ da çalışacak bir yer bulamamıştı; işsizdi. **Akşam** gazetesine yazdığı makaleler için aldığı beş on lira ile Eyüp'ün ücra bir köşesinde refikasıyla beraber geçinmekte olduklarını söyledi. Tanıdıkları şirket veyahut ticarethanelerden birine yerleştirir ümidiyle Haydar Rıfat Bey'e ricaya gelmiş imiş.. geçinmem çekilemeyecek kadar ağırdır diyordu. Derdimi kimseye açamıyorum. Tanıdıklarımın hepsi kendi iş ve güçleriyle o kadar meşgul görünüyor ki.. bunlara derdimi açarken yüzümün derileri dökülüyor gibi oluyor, diyordu.

Allah, bu memlekette kimseyi, kimseye muhtaç etmesin... Bu esnada gözlerinin altında birkaç damla yaşın parladığını gördüm. Musahabe tatsız bir yola girmiş olduğundan bunu değiştirmek lazım idi. Oradan çıktık. Kendisini teskine çalışıyordum.

Zavallının başvurmadığı yer, çalmadığı kapı kalmamış: Maarif Nezareti, Maarif Vekaleti, Maarif Müdüriyeti, Darülfünün, Standart Oil Kumpanyası, Osmanlı Bankası, **Vatan Gazetesi**, hususî ticarethaneler, isimlerini hatırlayamadığım daha birçok müesseseler... Hep aldıkları cevaplar pek tabiî olarak iş yarın, öbür gün en sonra, yok!., olmuş.

Bu müracaat ettiği yerlerin hepsiyle tabii birkaç gün, belki de haftalarca uğraşmış, gelmiş, gitmiş, Müdür Bey yok. Meclis toplanacak, Reis Bey rahatsız, Meclis'te ekseriyet olmadı da.. ümit, ümit.. Köprü parası, vapur parası lazım. Bazen tramvaylara da binmek icap ediyor. Uzak yerlere mektuplarla müracaat edileceğinden pul parası tedarik etmeli. Haftalarca, aylarca, sabahtan akşama kadar birçok düşünce ve uğraşmalar neticesi olarak kazanılan ümitler bir "yok" ile ye'se çevriliverince akşamları Eyüp'teki yuvalarına dönmek ne kadar feci oluyormuş: açlık, ihtiyaç, bazen köprü-Eyüp arasındaki mesafenin yayan olarak kat'inden husule gelen yorgunluk, müdürlere, işlerini yoluna koymuş olan tanıdıklara, dostlara.. meram anlatmak çok güç bir iş. Fakat bundan daha da gücü var: Asıl Eyüp'e döndükten, Balcı Yokuşunu tırmanıp yuvacığın kapısına geldikten sonra... İşte o vakit asıl cehennem azabı başlar. Zile basmadan kapı açılmış, yuvanın yegane canlı üyesi kapıda. Her günden daha ziyade güleryüz... mutad olan ye'si unutturmak için bütün tedbirler alınmış... Fakat A. Muhiddin için hiç bir şeyi gizlemek mümkün değil ki. İlk bakışta kalbinin bütün derinliklerini okuyan güzel iki göz var. Muvaffakiyetsizliğin devamı çoktan anlaşılmış; Fakat ne ziyanı var. Yarın, öbürgün... muvaffakiyet muhakkak değil mi, merak edilecek hiçbir şey yok ki.. zaten dün yedikleri yemekler kuvvetlice idi, bu akşama da hazırlanmış yoğurdun ayranıyla geçiştiriliverir. Zaten ilkbahar. Yahut çay içilmez falan.. candan teselliler, şefkatli sözler. Arkası gelmemek üzere birbirine benzeyen kara günler, kara akşamlar, aylarca devam edip gider.

A. Muhiddin'in muvaffakiyeti için çalışılıyordu. Ümidi, çoğalmıştı. İntihar fikri artık unutulmuştu. Kısa bir zamanda mutlaka bir iş bulunacaktı. Zaten esaslı bir işe girilinceye kadar muvakkat bir hizmet de temin edilmiş gibiydi. Çalışıp çalışıp da mesleğiyle mütenasip bir iş bulamaz ise ufacık bir sermaye ile Kadıköy'ünde bir pastacı dükkanı açacaktı. Bu son müracaat edilecek bir çare idi.

Günün birinde İtibar-ı Millî Bankası'nda münhal yerler bulunduğu işitildi. Heyet-i İdare azasından Necmeddin Molla Beyefendi ile temin edildi. İmtihandan sonra hizmete başlandı. Fakat maaşa geçebilmek için bir iki ay kadar parasız çalışmağa mecburdu. Bu hal A. Muhiddin'ın pek ziyade gücüne gitti. Bu iki ayı nasıl geçirmeli idi. Buna neden lüzum görülüyordu. Zaten tecrübesini Almanya'da yapmış olduğuna dair şehadetnameleri vardı. Muhtelif müesseselerde hizmet etmiş; banka işlerinin hem nazariyelerini, hem de ameliyelerini pek iyi biliyordu. Fakat ne çare, boyun eğmeli idi..

İktisat doktorumuz bankada çırak olarak işe başladı. Ramazan Bayramını iş sahibi olarak karşılayacaktı..

İzmir'den avdetimde kendisini bankada yokladım. Hademeler gelmedi, rahatsız galiba, dediler. Birçok defalar aynı sözü işittikçe kendi kendime "paralıca başka bir ış mi buldu" diyordum. Hatta Eyüp'e kadar giderek kendisini yoklamak da hatırımdan gelip geçiyordu. Nihayet **Akşam**'da Falih Rıfkı Bey'in Facia ünvanlı yazılarıyla A. Muhiddin'in öldüğü haberini aldım.

Zavallı, demek nihayet ölmüştü. Fakat biliyorum ki zavallının ölümü açlık, sefalet, ye's ölümüydü. Zaten ben onu Haydar Rıfat'ın evinde gördüğüm zaman evvelkisine nazaran yarı ölü bir halde buldu idım. Teselliler, ümitler ona hayatını tamamiyle iade edememişti. O birçok defalar bunalan hayatının da artık manası kalmadığını söyler gibi olmuştu.

Görülüyor ki merhum tahsilinde muvaffak olduğu halde hayatında katî bir muvaffakiyetsizlikle karşılaştı. Ve bu yüzden öldü, gitti. Allah'ın rahmetinde bulunsun. Fakat burada gençler için, babalar için, terbiyeciler için pek ibretli bir hal vardır. Bu mesele herhalde tahlil edilmelidir.

Dünyada, hele bizim memleketimizde hiç tahsil görmeyenler, yahut tahsilleri eksik olanlar mesut bir hayata nâil oldukları halde fazilet ve meziyet sahipleri mahrumiyet içinde kıvranıyorlar. A. Muhiddın de böyle oldu. Herhalde tahsil meraklısı gençler böyle bir hale düşmemek için zavallı A. Muhiddın'in feci akıbetini hatırlarından çıkarmamalıdırlar. Bilmelidirler ki hayatta muvaffakiyet için yalnız tahsil kafi değildir. Biraz da, hatta daha çok hayata uymak, hayat adamı olmak, her ihtimale karşı dünyanın her tarafında hayatını kazanabilecek bir terbiye almağa çalışmak lazımdır.

Tahsilin bir gaye değil, nihayet vasıta ve sahibinin saadetine hizmet etmeyen ilmin boş olduğuna inanmalıdır. İşte merhum bunun aksine kâil olanların kanaatine müstenid terbiye ile yetişen bir genç idi. Şahsî kusurlarından ziyade cemiyetteki yanlış kanaatlerin kurbanı olarak öldüğünden kendisine acıyalım..

Halim Sabit

Dumlupınar'ı Unutmak...

Ali Ergur

Unutmanın boyut ve biçimleri bireysel ölçeğinden devlet örgütlenmesine dek yayılıp farklılıklar göstermektedir. Her bir düzeyde ortak olan ise yaygın bir "kayıtsızlıktır" (sözcüğü her iki anlamıyla da okumak mümkün!). Bu nedenle ne aile tarihlerimizin, en azından ana hatlarını takip edebiliyoruz, ne içinde yaşamakta olduğumuz toplumun belli başlı tarihsel uğrakları hakkında bir fikrimiz olabiliyor. Tarihinden koparak varolmaya çalışan bir toplum, kaçınılmaz olarak, geleceğe yönelik izdüşümler yapabilme yeteneğini geliştiremez; bu da Türkiye'de yaşanan geçmiş-gelecek bağlantısızlığının temelini oluşturmaktadır. Vahim ve ironik bir unutmanın, tarihin utanç ya da üzüntü dolu olaylarından ziyade, övünme vesilesi olan kahramanlık olaylarını daha da fazla eritmesinde gözlemleyebilmekteyiz. Kuşatıcı söylem ne denli yoğunsa, o varlığından gurur duyulduğu iddia edilen olaylar hakkındaki gerçek bilgi de o oranda hızlı ve derinden silinip gitmekte, bıraktıkları kronolojik boşluk, o yoğun efsane/abartı/yalan bağlamıyla doldurulmaktadır. Şehitlik söyleminin nasıl efsane kurgulamaya elverişli bir hayal evrenini mayaladığını bugün, yitirilmiş belgelerin, ölenlerle birlikte yok olmuş anıların eksikliğini çektiğimiz zaman daha iyi idrak edebiliyoruz. Başta insan olmak üzere, bütün kaynaklarını savurarak varolan, firesi bol bir toplumun, en çok sahiplendiğini iddia ettiği değerlerle uyumlu olayları da nasıl öğüttüğünü görmek ilginç elbette; Çanakkale'de, bundan tam elli yıl önce, sözcüğün tam anlamıyla trajik bir şekilde batan Dumlupınar denizaltısının akıbeti hakkında bilinenler ya da bilinmeyenlerde olduğu gibi.

4 Nisan 1953 sabaha karşı 02.15 sıralarında, Çanakkale Boğazı'nda İsveç bandıralı Naboland şilebiyle çarpışan Dumlupınar denizaltısı, bir İkinci Dünya Savaşı gazisidir. 15 Temmuz 1943'te Electric Boat Company'nin Groton, Connecticut'taki tezgâhlarında inşa edilmeye başlanmış, 23 Nisan 1944'te suya indirilmiştir. Amerikan Donanması'na ise USS Blower adıyla ve SS-325 borda numarasıyla 10 Ağustos 1944'te katılır. İlk görevi için 16 Aralık 1944'te Pearl Harbor limanına varır. Denizaltı, ilk görevine 17 Ocak 1945 günü çıkar. Altmış gün süren ilk devriye harekâtından vukuatsız olarak Avustralya'nın Fremantle limanına varır. Daha sonraki iki görevinde de denize açılma ve dönüş limanı hep Fremantle olacaktır. Mayıs'ta kırk beş günlük bir görev daha yerine getirir. Üçüncü ve son savaş görevine Haziran'da çıkar; otuz beş gün süreyle Güneybatı Pasifik sularında dolaşır. 28 Temmuz 1945'de bu görevini de başarıyla tamamlayarak geri döner. Çok can alan ve birçok denizaltının kaybı ya da hasarıyla sonuçlanan Pasifik deniz savaşları sona erdiği bir tarihte hizmete girdiği için, Blower şanslı addedilmelidir; belki de her hangi bir "skor" elde edemeyen geminin personeli, ölümün sınaileştirildiği bir savaştan eli boş dönmenin hüznünü de yaşamışlardır. USS Blower'ın savaş sonrası etkinlikleri de çok çeşitlilik arz etmez. Eylül 1945'te Fremantle'a son kez veda edip Mariana ve Caroline Adaları civarında aylar süren tatbikatlara katılır. Nihayet yine Pearl Harbor'a uğrayarak 29 Ocak 1946'da San Diego'ya ulaşır. Blower'ı 1946-1949 arasında

* Yrd.Doç.Dr., Galatasaray Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi.

16 Kasım 1950'de Türk Donanması'na katılıp "Dumlupınar" adını alan denizaltı.

Amerikan Denizaltı Kuvvetleri, Pasifik Filosu'na bağlı olarak çeşitli görevlerde görmekteyiz. Özellikle ABD'nin Batı sahilleri boyunca çoğu zaman eğitim amaçlı görevlerde kullanılmıştır, Blower. 1946'nın ikinci yarısında, eski göz ağrısı Pearl Harbor ve Mariana'dan geçerek Japonya'ya bir yolculuk yapması ve 1947 başlarında Pearl Harbor civarında filo harekâtlarına katılması, denizaltının pek de renkli olmayan seyir hayatını canlandırır. Ancak en ilginç seferini USS Carp (SS-338) ile birlikte, Kuzey Kutbu'na yapar; iki gemi Çukçi Denizi'nin Arktik buz kıyılarını izleyerek, radar ve sonar izleme manevraları gerçekleştirirler. Blower, San Diego'ya geri dönükten sonra 1950 yılına kadar Batı kıyılarındaki rutin görevlerini yeniden üstlenir. Atlantik Filosu'na tayin edilen gemi 3 Mart 1950 günü Philadelphia'ya ulaşır. Eylül'e dek sürecek olan onarım ve bakım çalışmaları için tersaneye çekilen denizaltı, 27 Eylül'de, o güne dek görev yaptığı sulardan çok daha başkalarına doğru yola çıkmak için New London, Connecticut'a ulaşır.[1] Burada, onunla tanışmak için sabırsızlanan Türk mürettebat beklemektedir. Eğitim çalışmalarından sonra, 16 Kasım 1950 günü, devir teslim töreni düzenlenir; bu kez tamamen Türk mürettebat ile iki hafta kadar süren eğitimler yapılır. Gemi, nihayet 30 Kasım 1950 günü, artık Dumlupınar olan yeni adıyla Atlantik'e açılır.

Dumlupınar adı, Türk denizaltıcılık tarihinde ikinci kez bir gemiye verilmektedir; ilki İtalyan Monfalcone yapımı, 1931'den 1949'a kadar hizmet vermiş olanıdır. Marshall yardımı çerçevesinde, İkinci Dünya Savaşı sırasında üretilmiş denizaltıların bir kısmı müttefik ülkelere hibe edilmekteydi, ilk kuşak Türk denizaltıları (1928-1948) yerlerini aşamalı olarak Amerikan yapımı olanlara terk etmekteydiler. Böylece Hollanda, İtalya, İspanya, Almanya ve İngiltere kökenli denizaltıların yerini, çoğu A.B.D. kökenli olanlar almaktaydılar. Dumlupınar, eşi Çanakkale (USS Bumper) ile birlikte 1950'de Türkiye'ye devredildiği zaman böyle bir yenilenme programının bir parçasını oluşturmaktaydı. Türkiye'nin NATO'ya üye olmasıyla birlikte, ittifakın önemli bir halkası olarak etkinliklere katıldığı görülür. Nitekim Türkiye, Kore Savaşı'nın yanı sıra, birçok tatbikata katılmaya başlamıştır. 3 Nisan 1953'ü 4 Nisan'a bağlayan gece, Çanakkale Boğazı'na giren Dumlupınar denizaltısı, arkasından gelen İ.İnönü denizaltısı gibi, Adalar Denizi'nde yapılan bir NATO tatbikatından (Blue Sea) dönmekteydi. Hemen öncesinde de yine Akde-

10 Ağustos 1944'te Amerikan Donanması'na katılan USS Blower.

Dumlupınar açık denizlerde hizmet verdiği dönemde.

nız'de Rendez-vous tatbikatına katılan gemi personeli, 31 Mart'ta Gölcük'e dönmüş, ancak hemen ertesi gun Blue Sea manevralarının parçası olarak tekrar açık denize çıkmıştı. Dumlupınar, yorgun bir mürettebatla nihayet Gölcük'e geri dönerken, boğaza ilk giren denizaltı olmuştu; hatta I.İnönü'yle arasındaki mesafe gereğinden fazla açılmış, karanlıkta birbirlerini görmez olmuşlardı.[2]

Dumlupınar Nara Burnu'ndaki sert dönüş noktasına henüz gelmeden, köprü üstündeki personel, karşı yönden uzerlerine gelmekte olan bir gemiye ait iki silyon feneri ve iskele borda feneri görürler. Önce vardiya âmiri Üsteğmen Hasan Yumuk'un on beş derece sancak komutu uygulanır; ancak hemen ardından gemi komutanı Kd.Yzb.Sabri Çelebioğlu'nun iskele alabanda, iskele makine stop ve tomistan komutlarıyla, Dumlupınar, kıyıya doğru yönelme yolundayken, karşıdan gelen Naboland'ın önünden açığa kaçma girişiminde bulunur; mesafe kısadır, çarpışma ise kaçınılmaz. Naboland, Dumlupınar'a sancak baş omuzluğundan doksan derece açıyla çarpar; buzkırma yeteneği olan sert çelik alaşımlı gövdesiyle denizaltını iskelesine yatırır ve üzerinden geçer. Yarasından ve açık kapaklardan su alan Dumlupınar, bir dakika kadar bir sürede suya gömülür. Köprü üstündeki sekiz kişi denize savrulur; aralarından işaret astsubayı Çavuş Şaban Mutlu, muhtemelen başına aldığı bir darbe ve soğuk suyun etkisiyle, iki gözcü er ise, kurtulmuş olmalarına rağmen Üsteğmen (daha sonra Em.Tümamiral) Hasan Yumuk'un ifadesine göre, Naboland'ın pervanelerine kapılarak ölmüşlerdir.[3] Üç subay ve iki astsubay denizden toplanıp hastaneye kaldırılırlar. Olayı asıl trajik yapan boyutu, batan denizaltının kıç torpido bölmesinde yirmi iki kişinin hayatta kalmış olmasıdır; gün ağarmasını bekleyip 6.40'ta haberleşme şamandırasını serbest bırakırlar. Yüzeydeki gemilerce fark edilen şamandıra aracılığıyla telefon bağlantısı kurulan mürettebat, başlangıçta umutludur;

USS Blower'ın güvertesi ve mürettebatı.

ancak öğle saatlerine doğru oksijen iyice azaldığından, durum kötüye gitmektedir. Bu arada kurtarma çalışmaları henüz başlayamamıştır. Saat 10.30'da aşağıdakilerle son iletişim kurulur; daha sonra, bilinçlerini kaybetmeye başlayan mürettebatın inleme sesleri duyulur. Sertleşen dalgaların etkisiyle şamandıranın ipi kopunca, iletişim kesin olarak sekteye uğrar. Bu sırada kazanın bir başka trajik olayı meydana gelir: Oksijensizlikten ölmektense, aslında hiç olmayan şansını denemek isteyen astsubay Ulvi Erhazar, kendisini kıç torpido kovanından denize bırakır; ancak yüzeye ulaştığında akciğerleri parçalanmıştır. Kurtarma çalışmaları kazadan ancak yirmi beş saat on beş dakika sonra başlayabilmiştir.[4] Zaten çok zor ve karmaşık bir akıntı sisteminin olduğu bir noktada 85 metrelik bir derinliğe ulaşmaya çalışmak, beyhude bir çaba olarak kalır. Garip bir tesadüf, USS Blower'ın, 11 Ekim 1944'te, deneme seferleri sırasında, kötü hava koşulları altında bir devriye gemisiyle çarpışmış olması, üstelik 1953'te batmasına neden olan yaranın açıldığı yer olan sancak baş omuzluğundan (baş üst güvertesiyle birlikte) hasar görmüş olmasıdır. Ancak daha da ilginç bir tesadüf, 1972'de Türk Donanması'na katılan ve (üçüncü) Dumlupınar adını alan USS Caiman'ın 1 Eylül 1976'da, yine Çanakkale Boğazı'nda (boğazın Marmara girişinde, Zincirbozan önlerinde) Sizik Vavilov adlı S.S.C.B. şilebiyle çarpışmasıdır. Ancak bu kez facia yaşanmamış, mürettebat gemiyi karaya oturtmayı başarmıştır. Üstelik 17 Mart 1977'de bir de ciddi yangın atlatır Dumlupınar (USS Caiman); 23 Aralık 1983'te emekli olduktan sonra, "Dumlupınar" adı yeni bir denizaltıya verilmemiştir.[5]

Dumlupınar kazası, yalnızca trajik boyutuyla değil, uluslararası bir tartışma konusu haline gelen ve siyasal baskılara mâruz kalan mahkeme süreciyle de dikkate değerdir. Yer yer milliyetçilik hislerine bolca başvurulan bir savunmayla desteklenen gemi komutanı Sabri Çelebioğlu, mahkeme sonucunda beraat eder. Naboland'ın süvarisi Oscar Lorentzon ise altı ay hapse ve para cezasına mahkûm olur; tutuklu kaldığı süre göz önünde bulundurularak serbest bırakılır. Böylece devletlerarasında zaten yükselmiş olan gerilim biraz da olsa azaltılır; temyize giden karar, yeniden gözden geçirilir; ek soruşturmalarla Lorentzon'un mahkûmiyeti sabit kalmakla birlikte Çelebioğlu da hapse mahkûm edilir; yirmi ay Hendek Cezaevi'nde yatarak cezasını çeker.[6] Savunma avukatı Suad Tahsin Türk'ün savlarında izlenen ton, dönemin soğuk savaş ruh halini açığa vurması açısından çok anlamlıdır. Türk, sıklıkla müvekkili ve dava hakkında çeşitli "beşinci kol faaliyetleri" yürütüldüğünü ileri sürer; savunmanın neredeyse tamamına hâkim olan, kahramanlık temasının ağır bastığı genel bir milliyetçi söylem dikkati çeker. Yabancılara karşı, küçümseyici ve müstehzi ifadeleri kullanmaktan çekinmez (adlarıyla hitap etme, "Lorentzon efendi" gibi hitapları kullanma, hakaret sayılmasa bile hayli ağır sıfatlara başvurma, vb.). Türk, antikomünizm refleksini, Dumlupınar'ın kasten batırılmış olabileceği duyumunun ciddiye alınması gerektiğini iddia ederek doruğa ulaştırır.[7]

Kahramanlık ve şehitlik söylemine bolca bulanmış kısıtlı sayıda eseri bir yana koyduğumuz zaman, Dumlupınar kazası hakkında yazılmış neredeyse hiçbir belge olmadığı söylenebilir. Bir-iki kitap, zorunlu olarak hep aynı kaynaktan alıntı yapan birkaç internet sitesi dışında hiçbir araştırma yoktur; benzeri yüzlerce tarihsel olayda olduğu gibi, Türkiye'de, toplumsal unutmanın gücü karşısında hiçbir gerçeklik direnememektedir. Ama söz konusu olaylar, kahramanlık boyutu olan, millî hislere hitap eden türdeyseler eğer, şehitlik ve "vatan uğruna can feda" etme söylemi daha da güçlü bir şekilde silici bir etki yaratmaktadır. Asıl hüzünlü olan, ABD donanmasına yalnızca altı yıl hizmet etmiş, pek de önemli bir görev üstlenmemiş olan USS Blower hakkında, Türkiye'nin toplumsal belleğinde özel bir yeri olması gereken TCG Dumlupınar'a oranla çok daha fazla kayıt bulanabilmesidir. Bugün, Denizaltıcılar Derneği'nin Dumlupınar şehitleri adına basit bir anıt yaptırabilmek için (kazadan elli yıl sonra!) finansman bulamadıklarını duymak, tarihin kahramanlık övgülerinden başka özelliklerle, en başta unutmama yetisini edinebilmekle yazılabileceğini buruk bir şekilde hatırlatıyor bize.

NOTLAR

1 http://www.subnet.com/fleet/ss325.htm

2 Bu noktada, tarihin efsaneye karıştığı bir olayı Sunay Akın'ın **İstanbul'da Bir Zürafa** adlı kitabındaki "Yaralı Balına" başlıklı anlatısında buluyoruz. Özetle, Dumlupınar'da görevli Üsteğmen İsmail Türe, Gelibolu'da oturmakta olan nişanlısına ışıklı mors alfabesini öğretmiştir; gemisi boğazdan geçerken birbirlerine mesajlar yollamaktadırlar. 4 Nisan gecesi de nişanlısını bekleyen genç kız, uzaktan denizaltıyı fark edip el feneriyle "seni seviyorum" mesajı verir. Dumlupınar'ın battığını fark etmeyen I. İnönü, Gelibolu'ya varan ilk gemi olduğu için, mesajın hedefi olur; bu mesajlaşmadan haberdar olan gemi komutanı, genç kızın merak etmemesi için cevap verilmesini ister ("ebedi-yete kadar..."). (Sunay Akın (2002). **İstanbul'da Bir Zürafa**, Çınar Yayınları, İstanbul, ss.17-18) Oysa Dumlupınar Faciası'nın belgeselini çeken Cihan Akerson'a göre, böyle bir haberleşme olayının varlığı doğrudur; ancak söz konusu subay Dumlupınar'da değil, başka gemidedir.

3 Cihan Akerson (2002) Dumlupınar Faciası- "Ölümle Randevu", Televizyon belgeseli, TV8.

4 **Dumlupınar Şehitleri**. Deniz Basımevi, 1953, İstanbul, s.17.

5 Türk Denizaltıcılık Tarihi Hazırlama Kurulu, **Türk Denizaltıcılık Tarihi Ek-II**, Deniz Basımevi,1984, İstanbul, s.122-125.

6 Raşit Metel. **Türk Denizaltıcılık Tarihi**, Deniz Basımevi, 1960, İstanbul, s.358.

7 Suad Tahsin Türk, **Müdafaa, Dumlupınar-Naboland Davasında**, Türkiye Basımevi, 1953, İstanbul, ss.137-141.

Doğu'nun Rotschild'i:

Kamondo Ailesi

NAİM GÜLERYÜZ

Bankalar Caddesi'nde, bugün müzeye dönüştürülmüş olan eski Osmanlı Bankası'nın görkemli binasının tam karşısında yer alan ve caddeyi üstteki Banka Sokağı'na bağlayan basamaklar Kamondo Merdivenleri (Eskaleras de Kamondo) olarak bilinir. Sekiz şeklinde, iki yönlü, art nouveau stilindeki bu ilginç yapıtın orta bölümüne takılı bir plakette Türkçe ve Almanca olarak şu yazı okunur: "Bu merdiven Beyoğlu Belediyesi tarafından Demirbank T.A.Ş. ve Avusturya Liseleri'nin katkıları ile onarılmıştır." Ne var ki, 30 Eylül 1985 tarihli bu plakette, yüz yıl kadar önce bu eseri yaptıran Kamondolarla ilgili herhangi bir bilgi ve hatta adı bile yer almamaktadır.[1]

Doğu'nun Rotschild'i diye anılan Kamondo(lar) kimdir? Bir süre Venedik'te ikamet ettikten sonra İstanbul'a yerleşen İspanyol-Portekiz kökenli bu aileyle ilgili bazı kişisel bilgilere halen Viyana arşivlerinde bulunan bir gemi kiralama belgesinde rastlanmaktadır.[2] Trieste Yahudi cemaati arşivlerinde de 18. yüzyılın sonunda kentin Sefarad sinagogunun inşaatına destek olan iki Kamondo kardeşin kaydı mevcuttur.[3]

Özgün yazılış şekliyle Camondo sözcüğünün kökeni Fransız tarihçi Philippe Erlanger'e göre Venedik lehçesinde Dünya Evi anlamına gelen Ca' Mondo'dur. Daha gerçekçi bir varsayım ise Venedik civarında bu adla tanınan küçük bir Yahudi cemaatinin adından kaynaklandığıdır.[4]

1780-1785 arası, muhtemelen 1781'de İstanbul Ortaköy'de doğan Abraham-Salamon Kamondo'nun tellal olan babası Salamon-Jacob aynı zamanda Ortaköy Sinagogu yöneticilerindendi.[5] Abraham-Salamon 25 Mayıs 1804 günü Hasköy'de Hayim Sabetay Yuda Levi kızı Clara ile evlendi ve 1810'da tek çocuğu Salamon-Rafael dünyaya geldi. Abraham-Salamon'un ağabeyi İsak ile beraber 1815'te kurdukları Isaac Camondo et Compagnie (İsak Kamondo ve Şürekası) unvanlı banka kısa zamanda gelişerek devrin itibarlı uluslararası finans kuruluşlarından biri oldu. İsak 5 Eylül 1832'de vebadan ölünce çocukları olmadığından tüm servet ve iş idaresi kardeşi Abraham'a kaldı. Viyana Borsası, Paris ve Londra iş çevreleri ve bankalarıyla sıkı bir ilişkide olan banka çoğunun Osmanlı İmparatorluğu muhabiriydi. Abraham bankayı başarıyla yönetti ve geliştirdi, Baron Hirş (Hirsch) gibi ünlü zenginlerin İstanbul bankeri oldu. Banka, Kırım Savaşı (1853-1856) sırasında Osmanlı Devleti'nin savunma gereksinmelerini de finanse etti. 1860 yılında banka 12/64 hisse ile Union Financiere adı verilen bir yerli bankerler koalisyonuna katıldı. Abraham-Salamon'un oğlu Salamon-Rafael babasının işiyle pek fazla ilgilenmediği halde torunları Abraham-Behor (d.1829) ile Nisim (d.1830) büyükbabalarının bankasına katıldılar. Abraham-Behor kısa zamanda bankanın başına geçti, hatta çok kez aynı adı taşıdığı büyükbabasıyla karıştırıldı. 1863'te kurulan Bank-ı Osmani-i Şahane'ye (Osmanlı Bankası) rakip olarak Kamondo'lar aynı konumda bulunan diğer bazı Galata bankerleriyle birleşerek 1864'te 2 milyon sterlin sermayeli Osmanlı İmparatorluğu Şirket-i Umumiyesi'ni (Societe Generale de l'Empire Ottoman) kurdular.[6] Bu girişim Kamondoların servetinin artmasında önemli bir rol oynadı. Ne var ki, 1868'de Credit General Ottoman bankasının kurul-

---

* Araştırmacı, yazar.

(Üstte) Abraham Salomon de Kamondo.
(Sağda) Kamondo ailesinin sıkı ilişki içinde bulunduğu Fuat Paşa.

ması, Babıâli'nin dış borçlanmaya yöneldikçe iç finans kurumlarını göz ardı etmesi üzerine bankanın mutlak surette dış bağlantıları olması gerekliliğine inanan Kamondo kardeşler Paris'e yerleşmeye karar vererek bankanın merkezini Paris'e[7] taşıdılar. İstanbul'daki banka ise faaliyetini bir şube hüviyetinde sürdürdü. Bir süre sıra ile İstanbul - Paris arasında mekik dokuduktan ve Paris'teki bankayı ve ikametgâhlarını[8] düzene soktuktan sonra önce Abraham-Behor daha sonra da Nesim 1869'da aileleriyle birlikte Paris'e göç etti. Banka, büyükbaba Abraham-Salamon'un da Paris'e yerleşmesinden sonra tam yetkili müdürleri tarafından yönetildi. 1872 yılından itibaren de faaliyetini daraltıp yalnızca değişik konsorsiyumlara katılmakla yetinmeye başladı.

Kamondolar, Marmara'da ve Boğaziçi'nde vapur seferleri düzenlenmesi amacıyla Sadrazam Mustafa Reşit Paşa'nın ısrarıyla 1851'de kurulan ve "ülke için hayırlı bir girişim" olarak ifade edilen Şirket-i Hayriye'ye ortak oldukları gibi 30 Ağustos 1869'da kurulan Dersaadet Tramvay Şirketi'nin de kurucuları arasında yer aldı.

1889 yılı Kamondolar için bir dönüm noktasıdır. Kont Nesim de Kamondo Şubat 1889'da akciğer iltihabından, Abraham-Behor da, aradan on ay dahi geçmeden 13 Aralık'ta aynı hastalıktan yaşamını yitirir. Hayattayken aynı çizgiyi izlemiş olan iki kardeş talihin garip cilvesiyle aynı yıl aynı hastalıktan ebediyete göçerler.

Bankacılıktan çok sanat eserleri koleksiyonculuğuna merak saran İsak (Abraham-Behor'un oğlu) 1894'te bankanın finans faaliyetlerini tamamen tatil edip yalnızca gayrimenkul yönetimiyle yetinmesine karar verdi.[9] 1917'de tamamen kapanan bankanın 1854'e kadar İbranice, 1885'e kadar İtalyanca ve daha sonra da Fransızca tutulan kayıtları ve arşivi 1939'da Fransa Ulusal Arşivleri'ne (ArchivesNationales) intikal etti.[10]

Abraham-Salamon Kamondo'nun Batı'ya büyük hayranlık duyan Sadrazam Mustafa Reşit Paşa (Büyük Reşit Paşa) ile sıkı bir dostluğu vardı. Kendisinin ekonomi ve mali konularda danışmanı olan Kamondo bu dostluğu Sadrazam Ali Paşa ve Sadrazam Fuat Paşa ile de sürdürdü. Her ikisi de gerek büyükbaba gerek torun Abraham Kamondolar ile karşılıklı güvene dayanan sıkı bir ilişki içindeydiler.

Saraya ve devlete büyük hizmetlerinden dolayı Nişan-ı İftihar ve Mecidiye nişanlarıyla taltif edilen Abraham-Salamon Kamondo Avusturya İmparatoru Franz-Jozef'in düğünü dolayısıyla İstanbul Avusturya kolonisini temsilen Viyana'ya giden heyete başkanlık etti ve imparator tarafından kendisine şövalye unvanı tevcih edildi.[11]

Abraham-Salamon Kamondo, Kasım 1866'da İtalya Birliği'nin kurulmasını takiben Avusturya uyruğunu terk edip İtalyan uyruğuna geçti. Bu arada İtalya Kıralı Viktor Emanuel II, İtalya'yı birleştirme çabalarında kendisine ve Savoy hanedanına esirgemediği desteği, Avusturya-İtalya savaşı dul ve yetimlerine büyük yardımları ve İstanbul İtalyan Okulu'na küçümsenmeyecek bağışları dolayısıyla 28 Nisan 1867 tarihinde Abraham Salamon Camondo'ya "ailenin

(Solda) Abraham Behor de Camondo ve onunla aynı yıl, yine akciğer iltihabından ölen kardeşi (sağda) Nissim de Camondo.
(Kaynak: Camondolar, Nora Şeni - Sophie le Tarnec, İletişim Yayınları, 2000).

en büyük oğluna veraset yoluyla geçebilmek imtiyazı" ile kont unvanını verdi. Nesim Kamondo da 15 Eylül 1870 tarihinde aynı unvanla onurlandırıldı.

M.Franco, Kont Abraham de Kamondo'nun -Reşit Paşa'ya yakınlığı sayesinde- "Osmanlı İmparatorluğunda gayrimenkul edinme izni alan ilk yabancı uyruklu" kişi olduğunu ve bu sayede sayısız gayrimenkul satın alma, inşa ettirme ve tasarruf etme olanağına sahip olduğunu yazar.[12] Galante, borçlular taahhütlerini yerine getirmedikleri zaman ipotek alınan gayrimenkullere sahip olamayıp bunları osmanlı uyruklu yakınları adına tescil etmek durumunda kalan Kamondo Bankası'nın durumu Saray'a arz edildiğinde Abdülaziz'in bir irade ile "başkalarına emsal olmamak üzere Kont Avram Kamondo'nun büyük hafidi olan Avram veled Rafael Salamon'a" imparatorluk sınırları içinde gayrimenkul sahibi olmasına izin verdiğini belirtir.[13] Kamondo konusunda kapsamlı bir araştırmacı olan Nora Şeni de bu iradenin 1867'den sonra düzenlendiğini, Kamondolar bu tarihten önce de gayrimenkul sahibi olduklarına göre ya 1867 öncesi bir başka irade bulunduğunu veya mülklerin Osmanlı tebaası bazı akrabaları adına satın alınmış olabileceği savını sunmaktadır.[14]

İsaac de Camondo (1851-1911).

Kırım Savaşı sonrasında oluşmaya başlayan Batılılaşma hareketi çerçevesinde İstanbul'da bir belediye reformu eğilimi gelişti. Bu arada elçiliklerin ve yabancıların ikamet bölgesi olan Pera sakinleri ile Galata bankerlerinin baskısıyla uygulamaya bu bölgeden başlanması görüşü olgunlaştı. Bu amaçla Mayıs 1855'te kurulan İntizam-ı Şehir Komisyonu üyelerinden biri de Abraham-Salamon Kamondo'dur.[15] Pilot bölge seçilen Galata - Pera yenilenen ve ışıklandırılan sokakları, yeni inşa edilen han ve binalarıyla Batı modeli bir kentleşme görünümüne bürünürken iş muhiti de özellikle limana yakın Karaköy bölgesinde yoğunlaştı. Kamondo gayrimenkullerinin çoğu da bu bölgede yer almakta, birçok banker ve banka merkezlerini bu hanlara nakletmektedir.[16] Abraham-Behor ve Nesim Kamondo kardeşler de ikametgâhlarını Bankalar Caddesi üzerindeki Bahtiyar Han No. 25-30'daki yazıhanelerine çok yakın görkemli bir binaya, hemen arkasındaki Kamondo Sokağı No. 2-6'ya taşırlar.[17] Daha önce mevcut basamakların yerine inşa edilen (ve yazımızın başında bahsi geçen) Kamondo Merdivenlerinin mimarı bilinmemektedir. Beyoğlu-Karaköy tünelini inşa eden Fransız mimar Eugene Henri Gavand'ın 1867/68 tarihli planı ile Mimar Valluri'nin 1890 tarihli Osmanlı Bankası projesi karşılaştırılmasından bu merdivenlerin 1870 yılı sonu ile 1880 yılı ortalarında bir dönemde inşa edildiği sanılmaktadır.[18] 1913 yılında, Şehremini Cemil (Topuzlu) Paşa ile Mimar Alfred Michel arasında, otuz değişik yerde "umuma mahsus tuvalet salonu" inşası için imzalanan anlaşmada ön-

görülen mekânlardan biri de Kamondo Merdivenlerinin altı ise de proje gerçekleşmemiştir.[19]

Kamondolar ayrıca Büyükada'da, Abraham-Salamon'un yazlık olarak yeğlediği Çamlıca'da, Abraham-Behor ve Nesim'in tercih ettiği Boğaziçi'nde, özellikle Büyükdere ve Yeniköy kıyılarında da gayrimenkuller edinmişler, bu iki Boğaziçi sahil kasabasında birer sinagog inşa ettirmişlerdir. İki yıl önce yenilenen Yeniköy Sinagogu günümüzde halen hizmettedir.[20]

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Yahudileri o denli kara taassup ve cehalet içindeydiler ki dil-din ayırımı yapamıyor, bir yabancı dil öğrenimini dahi başka bir dine geçmek gibi görüyorlardı. Alliance Universelle Israelite başkanı İsidore Loeb 1854'te özetle şöyle yazıyordu:

"İstanbul Yahudi Cemaati eski haşmetini kaybetmiştir. Yahudiler günden güne fakirleşmekte, bir zamanlar sahip oldukları mevkiler artık Rumlar ve Ermeniler tarafından ele geçirilmektedir. Bu çöküş kültür yoksunluğundan ve kültür seviyesini yükseltmek için gerekli önlemleri alıp tüm cemaat mensuplarına kabul ettirecek bir otoritenin boşluğundan kaynaklanmaktadır. Halen hiçbir ciddi kuruma sahip olmayan öndersiz Yahudi Cemaati tam bir harabeye dönüşmekten ancak eski teşkilatı sayesinde kurtulabilmektedir."[21]

Yeşaya Aciman, Ezekiel Gabay, Behor Karmona gibi liderlerin ölümünden sonra İstanbul Yahudi Cemaaati başsız ve öndersiz kalmıştı. 1830'larda Abraham-Salamon Kamondo cemaatin başına geçerek yönetimi ele aldı ve derhal toplumunun sorunlarına eğildi. Hastalar, muhtaçlar, özürlüler için fonlar tesis ederek sefaletle savaşmaya gayret etti, değişik yerlerde sinagoglar ve yeşivalar kurdu.[22] Avrupa ile sıkı temasta olan Kamondo oralarda oluşan kültür ve eğitim çalışmalarını yakından izliyor, bu gelişmelerden kendi cemaatini de yararlandırmak, son yüzyıl içine düştükleri karanlık ve cehaletten kurtarmak istiyordu. Paris'te ikamet etmekte olan Rotschildler de bu sırada Doğu Yahudilerini kalkındırmak için projeler geliştirmekteydi. Ailenin temsilcisi Albert Cohn 1854'te İstanbul'u ziyaret ettiğinde Kamondolarla görüşür ve Hasköy'ün bir mahallesi olan Piri Paşa'da beraberce Batı eğilimli bir okul açarlar.[23] Kasım 1854'te öğretime başlayan ve la escola diye anılan bu okulun müdürlüğüne modern eğitimci Benoit Brunswick tayin edilir. Ne var ki İbranice'nin yanında Türkçe ve Fransızca da eğitim verilmesi fanatik hahamları harekete geçirir. 18 Şubat 1856 Islahat Fermanı'nın ilanından kısa bir süre sonra Cibali'de meydana gelen bir Kan İftirası olayı üzerine İstanbul Yahudi cemaati sorumluları bir toplantı yaparlar. İstanbul'da bir banka açmak isteyen Baron de Rotschild'in yetkili makamlarla temas için İstanbul'a gelen oğlu Alphonse da toplantıya katılır. Toplantıda alınan kararlar 7 Mart 1856 günü hahambaşı Rav Haim ha Kohen tarafından bir genelge olarak yayımlanır.[23] Abraham de Kamondo'nun kerhen imzaladığı genelgeye göre cemaat işlerinin yürütülmesinde Kamondolar ön plandadır, ancak dinî eğitimin zayıflamaması için okul yönetimi ve eğitim programında belirlenen önlemler uygulanacaktır. Tüm bu kısıtlamalara rağmen olumlu bir yolda ilerleyen yeni eğitimin başarısından tedirgin olan kısır görüşlü tutucu hahamların "din elden gidiyor" "çocuklarımız Hıristiyanlaştırılıyor" şeklinde kopardıkları yaygaraya Kamondo ve aydınlar, hahambaşı Yakup Avigdor'un da desteğiyle, direnmeye gayret ediyordu. Tutucuların elebaşları Haham İsak Akriş ve Salamon Kamhi idi. 1862 yılının bir kasım akşamı Kont Kamondo'nun Yeniköy'deki yalısına yanaşan bir kayıktan rıhtıma çıkan üç karaltı, elinde asası ile Haham İsak Akriş ve iki çömezi, hizmetkârların karşı koymasına rağmen hışımla yalıdan içeri dalarlar. Merdiven başını aydınlatan, birer heykele monte edilmiş ayaklı ve fanuslu iki lambayı görünce daha

Kamondo ailesinin adını da alan Bankalar Caddesi'ndeki merdivenler.

Beyoğlu, Meşrutiyet Caddesi, Yemenici Sokak'taki Kamondo Hanı.

da asabileşen grup etrafı kırmaya başlar. Gürültüyü duyan Kamondo ve yanındaki misafiri merdiven başına geldiğinde Akriş Kamondo'ya hitaben, usulüne uygun sözcüklerle kendisini herem (aforoz) ettiğini ilan eder. Kamondo'nun misafiri Sadrazam Fuat Paşa'dan başkası değildir. Tanık olduğu manzaradan hiddetlenerek muhafızlarına derhal Haham Akriş ve çömezlerini yakalatarak Eyüp'te Iplikhane'ye hapsettirir. Olay Hasköy'de süratle duyulunca fanatiklerin kışkırttığı cahil toplum Gülhane ve Babıâli'ye yürüyerek Haham Akriş'in serbest bırakılmasını ister. Cuma günü Haliç'ten geçerek Eyüp Camii'ne gitmekte olan Sultan Abdülaziz'in yoluna çıkan ve Haliç'in iki sahilini dolduran kalabalık El Meleh Yasev al Kisse Rahamim (Kral merhamet tahtının üstünde oturur) ilahisini okurken üç temsilci de bir kayıkla Sultan'ın kayığına yanaşarak Akriş'in serbest bırakılmasını arz ederler. Konuya tam vakıf olmayan Padişah da Akriş'in derhal serbest bırakılmasını buyurur. Bu aftan şımaran Akriş bu kez, hahambaşı Avigdor'un azledilmesini, Kamondo'nun cemaat yönetiminden kovulmasını talep eder. Tutucu kesimin baskısına karşı, Fuat Paşa'nın da gayretiyle bir orta yol bulunur. Kamondo'nun başkanı bulunduğu Cemaat İdare Meclisi geçici olarak ratil edilirken hahambaşının durumunu tetkik için İmparatorluğun üç ayrı kentinin -Edirne, İzmir ve Serez- hahambaşılarından[24] oluşan bir tahkikat komisyonu kurulur. Devam eden baskılar sonucunda, bu arada haklarında herem kararı kaldırılmış bulunan Abraham Kamondo ve gazeteci Yehezkiel Gabay görevlerinden uzaklaştırılır. Yabancı uyrukluların cemaat yönetiminde görev alması yasaklanır. Hahambaşı Avigdor da bir süre sonra istifa eder.[25] Başka bir deyimle "Hasköy Pera'ya galip gelmiştir".[26] Bu nahoş olayın tek olumlu yönü, "Yahudi taifesi arasında ihtilaflardan" sıkılan Fuat Paşa'nın girişimiyle hazırlanan Hahamhane Nizamnamesi'nin 1865'te (1281-5624) Abdülaziz'in iradesiyle yürürlüğe konmasıdır.[27]

Bu mücadeleden yorulan Kamondolar, o yıllarda Galata Yahudi cemaatiyle meydana gelen bir anlaşmazlık sonucu kurulan yeni bir cemaatin destekleyicilerindendir: İstanbul İtalyan Yahudi Cemaati - Comunita Israelitica-Italiana di Istanbul Yeni cemaatin kurucu ve yöneticilerinin hemen hemen tümü Kamondo Bankası müdürlerinden oluşmaktadır: Daniel Fernandez, Emanuel Veneziani, Leon Piporno vs.[28]

Fuat Paşa tarafından bazı belgelerde Asaletlu Hoca Kamondo veya cemaat sarrafından Hoca Kamondo diye bahsedilen Abraham-Salamon Kamondo tek oğlu Salamon-Rafael'in 1866'da ölümünden sonra Paris'e gitmeye karar verdi. 1872'de Paris'e yerleşti ve kısa bir süre sonra 30 Mart 1873'te Parc Monceau'daki özel malikânesinde vefat etti. Kalbi ve anılarıyla bağlı olduğu İstanbul'da gömülmeyi vasiyet eden Kont Abraham de Kamondo'nun naaşı, Monceau Sokağı'ndaki ilk törenden sonra Paris sefaretimizin (Büyükelçiliğimizin) tavassutuyla İstanbul'a getirildi ve 14 Nisan 1873 pazartesi günü (Hamursuz Bayramı haftası ortasında) görkemli bir törenle Hasköy mezarlığında önceden inşa ettirdiği anıtmezarda toprağa verildi. Kamondo Türkiye'de o denli sevilen ve sayılan bir kişiydi ki cenaze töreni günü İstanbul ve tüm Osmanlı Yahudi cemaatleri yas tutarken borsa ve finans kuruluşları işlerini tatil ediyor, Galata ve Haliç esnafı dükkânlarını kapatıyor, kiliselerde dahi çanlar çalınıyordu. Cenazeyi biri piyade diğeri bahriyeli iki müfreze takip ediyor, Saray Bandosu cenaze marşını çalıyor, Osmanlı Devlet ricali, diplomatlar, dinî misyon temsilcileri ve tabiatıyla İstanbul Yahudi cemaatinden büyük bir kalabalık cenaze arabasının peşinden yürüyordu. Franco'nun deyimiyle "Yahudiler Osmanlıya geldiklerinden beri, Osmanlı topraklarında yaşadıkları o altı yüz yıl boyunca hiçbir Yahudi'ye bu kadar

Kamondo Anıt-Mezarı'nın 1980'lerdeki goruntusu.

saygı gösterisinde bulunulmamıştı."[29]

Kont Abraham-Salamon de Kamondo'nun eklektik mimari tarzındaki anıt-mezarı Hasköy mezarlığının ortasındayken ve yanında bir de dua odası bulunurken 1952 yılında,[30] E-5 çevre yolunun açılması için istimlak edilen ve yola giden alan dolayısıyla bugün Şişli'den Haliç Köprüsü'ne giderken sağda hafif yüksekte kalmaktadır. Boyu 10,5m, eni 9m, yüksekliği yaklaşık 5m olan anıtmezarın, muhtelif zamanlarda yapılan tüm tamirat ve restorasyonlara ve alınan önlemlere rağmen mermer, demir ve kurşunları çalınmış, dış mimarisi tahrip edilmiş, pencereler açılmış, bilinmeyen bazı kimseler tarafından iç kısmında duvarlar ve ranzalar inşa edilerek evsizlere gecelik yatak olarak kiraya verilmiştir. Anıtmezarın restorasyonu, iç mekân ve çevre düzenlemesi için hazırlanan 17 Mart 1988 tarihli ayrıntılı proje[31] Türkiye Hahambaşılığı'nın maddi olanaklarını aşması dolayısıyla uygulanamamıştır. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 22 Mart 1991 tarih ve 2570 sayılı kararıyla "korunması gereken kültür varlığı" olarak tescil edilmiş olan yapıtın tamir ve koruması çalışmaları bugünlerde, hahambaşılığının desteğiyle, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı tarafından projelendirilmektedir.

NOTLAR

1 **Şalom** gazetesinin yaşam eki, Kasım-Aralık 1985 sayısı, s.10; Naim Güleryüz, "Anıt Mezar ve Merdivenleriyle Kont Avram de Kamondo", **Şalom**, 6 Haziran 2001.

2 Onnik Jamgoçyan, **Les Finances de l'Empire Ottoman et les Financiers da Constantinople (1732-1853)** Volumes I et II, Universite de Paris I (Sorbonne), Paris 1988, These de Doctorat, s.501-505.

3 Edouard Roditi, Camondo's Way, **Grand Street** dergisi (ABD), s.153.

4 Edouard Roditi, **a.g.e.**, s.152. Erlanger'in annesi Kont Moiz de Kamondo'nun (1860-1935) yakın bir akrabasıydı.

5 M. Franco, **Essai sur l'Histoire des Israelites de l'Empire Ottoman**, Paris 1897, s.246.

6 Nora Şeni-Sophie Le Tarnec, **Camondolar - Bir Hanedanın Çöküşü**, Çeviren Yaman Aksu, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.40.

7 Rue Lafayette No. 31, Paris 9eme.

8 Monceau Sokağı No 61 ve 63. 63 No.lu malıkâne halen Nissim de Camondo Müzesi olarak hizmet vermektedir.

9 Nora Şeni, **a.g.e.**, s.190 ve d. İsak Kamondo Haziran 1891 ila Temmuz 1895 arası Osmanlı Devleti'nin Paris Konsolosluğu'nu yürütmüştür.

10 www.archivesnationales.culture.gov.fr.

11 M. Franco, **a.g.e.**, s.246.

12 M. Franco, **a.g.e.**, s.247.

13 Abraham Galante, Histoire des Juifs d'Istanbul depuis la prise de cette ville en 1453 par Fatih Mehmed II jusqu'a nos jours, C.2, İstanbul 1942, s. 60.

14 Nora Şeni, **a.g.e.**, s.43-44 dipnotu.

15 Mustafa Cezar, **19. Yüzyılda Beyoğlu**, Ak Yayınları, İstanbul 1991, s.147-148. İntizamı Şehir Komisyonu'nun diğer üyeleri: Antoine Aleone. Revelaki, Ohannes Çamiç Efendi, Cezayirlioğlu Mıgırdıç Efendi, Germanos oğlu Yusuf Sava, Mehmed Salih Efendi.

16 Kamondo gayrimenkulleri hakkında ayrıntılı bilgi için: Nora Şeni, **The Camondos and their Imprint on 19th Century İstanbul**, International Journal of Middle East Studies, Cambridge 1994, s.663 675.

17 Kamondo ikametgâhı restore edilerek halen Galata Residence adıyla apart hotel olarak hizmet vermektedir. İkametgâhın sera, mutfak ve diğer tesislerinin bulunduğu karşı bina ise yıkılmış olup açıkta bulunan ve korumaya alınan temelleri üzerinde yeni bir tesis inşaatı için Anıtlar Kurulu'nun proje onayı beklemektedir.

18 Edhem Eldem, **Bankalar Caddesi, Osmanlıdan Günümüze Voyvoda Caddesi**, İstanbul 2000, s. 232.

19 Edhem Eldem, **a.g.e.**, s.233.

20 Naim Güleryüz, **İstanbul Sinagogları**, İstanbul 1992, s. 59.

21 I.Loeb, **Biographie d'Albert Cohen**, s.53; Galante, **Histoire des Juifs d'Istanbul**, C.1, İstanbul 1941, s. 30; M. Franco, **a.g.e.**, s.152-153.

22 Örneğin: Kal Kadosh Camondo - Rodos; Magen Abrama - Hasköy; Piri Paşa Yeşivası; Büyükdere ve Yeniköy sinagogları.

23 Abraham Galante, **Histoire des Juifs d'İstanbul**, C.1, s. 183184 eserinde Genelge tarihini 1859 (İbrani takvimi 5619) olarak vermektedir.

24 Edirne - Yakir Geron. İzmir - Haim Palaçi, Serez - Menahem Cohen. Abraham Galante, **Cinquieme recueil de documents concernant les Juifs de Turquie**, İstanbul 1955. s.15-16.

25 Kemal Salih Sel, **Türk Masonluk Tarihine ait üç etüd**, İstanbul 1973; Naim Güleryüz, **Türk Yahudileri Tarihi**, C.I, İstanbul 1993, s 192-193.

26 **Archives Israelites**, 1863 C.24, s. 225; Nora Şeni, **Camondolar**, s.67.

27 Naim Güleryüz, **Türk Yahudileri Tarihi**, s.194.

28 Naim Güleryüz, **Türk Yahudileri Tarihi**, s.201-205, Naim Güleryüz, **İstanbul Sinagogları**, s.79-81.

29 M.Franco, **a.g.e.**, s.248.

30 Avram Habıb, **Una vijita a la famoza Turbe de Kamondo**, Şalom 28.2.1952.

31 PAH Yapı, Dekorasyon, Hediyelik Eşya, Tasarım, Üretim Pazarlama Tic. Ltd.Şti, İstanbul, Doğan Kınık ve Uğur Kangal imzalı 17 Mart 1998 tarihli rapor.

Kont Camondo'ya Yazılan Bir Kaside

Hazırlayan: Turgut Kut

Camondo için yazılan kaside, Diyarbakırlı Mustafa Talip (1810-1873) tarafından yazılmıştır. Mustafa Talip pek fazla tanınan bir şair değildir. Hiciv ve hezelde ustaca yazdığı söylenir.

İbnü'l-Emin Mahmud Kemal Bey, kasidenin birkaç beytini görür, ilgilenir, peşine düşer, yıllarca arar. 14 Kasım 1903'te şairin oğlu Edhem'de bazı şiirlerinin olduğunu öğrenir. Müsvedde halindeki bu karışık kaside ve şiirlerden yararlanamaz. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra bir gaspedici tarafından başka bir isimle adını vermediği bir gazetede yayımlandığını belirtir. Bayezid Devlet Kütüphanesi eski müdürlerinden İsmail Saip Efendi'nin bir mecmuasında dabir suretinin bulunduğunu bildirir, ancak kasidenin hatasız olduğuna hükmedemez.[1]

Bu suretin başındaki yazıya göre (günümüz diliyle) "Debdebeli günlerinde Ali ve Fuad paşalara, mahir şair Diyarbekirli Talip Efendi'nin tarafından yazıp takdim ettiği kasidelere bir cevap ve caize alamaması üzerine gücenerek, meşhur banker, sarraf Kamonto'ya yazıp gönderdiği ve fazlasıyla aldığı caizeyle sıkıntısından kurtulduğu gösterişli kasidedir." Bu kasideye Kamonto tarafından armağan olarak 300 İngiliz lirası verildiği rivayet olunmaktadır.[2]

Banker Camondo'ya (bizim metinlerde Kamanto şeklinde telaffuz edilip yazılmaktadır), Mustafa Talip'in yazdığı kasidenin tamamının 60 beyit olduğu bildirilmektedir. Mahmud Kemal Bey kitabına kendi seçtiği 24 beyiti almıştır.[3]

Bazı beyitlerin başına koyduğu "s" işareti muhtemelen almadığı beyitlerin yerlerini göstermektedir. Kasidenin 26 beyiti eksiktir. Burada bulunmayan bir beyiti de şudur:

Ham zülfüne zülfün ruhuna pek
mütenasib
Kad haddine haddin kadine pek
yakışıklu

Bu beyit bir başka eserinde "Kâmil Paşa'nın yakışıklı kâtibini hatırlayıp Londra'dan İstanbul'a çağırmasını" anlatırken yukandaki beyiti örnek olarak almış, böylece Paşa'nın ne halde olduğunu belirtmek istemiştir.[4]

Kasidenin bir yerine dokunmadan yazımıza aktardık. Kaside "Lâlel hodru" (kendl kendine biten lâle) başlığını taşımakta, altındaysa "Der medh i kıdvet ü'l-millet'l museviyye cenab-ı ekrem Kont Kamanto (Musevi milletinin önde gelen şeref ve cömertlik sahibi Kont Kamanto cenapları) ibaresi vardır.

Basılı bazı tarih kitaplarında, bazı monagrafilerde Camondo'larla ilgili bilgilere rastlanmaktadır. Bunlardan sadece ilginç ve düşündürücü olanından bir örnek vermek istiyorum. Osmanlı Devleti'nin sıkıntılı yıllarının birinde (1861'ler) Surre Alayı[5] için gerekli para hazinede yoktur. Para, dönemin bankerlerinden Camondo ile Zarifi'den tedarik edilmiştir. Tarihçi Ahmed Lutfi Efendi durumu şöyle anlatıyor:[6] "Esbak Surre Emini Mehmed Bey ma'lûmât-ı sâbıkası cihetiyle yine Surre Emâneti'ne me'mur oldu. O sene ihrâc olunacak surre için lâzım gelen on iki bin beş yüz on beş (12.515) kîsenin Mâliyye Hazinesi'nce tedâriki mümkûn olamadığına ve mebâliğ-i mezkûrenin avkı umûrı câizeden olmadığına mebnî. Girid cezîresinin sinîn-i sâbıka bekâyâsından natahsil bulunan emvâl ile sene-i hâliye vâridâtı karşılık tutulmak şartıyla ve îcâb eden mukâvelât ile meblağ-ı mezkûrun Kamanto ile Zarifi bezirgânlardan istikrâzına karar verildiği evrâk-ı atîkada görülmüştür. O sene Mîrü'l-hac Kâimimakâmlığı'na Soğuk-Çeşmeli-zâde Ferîk Rıza Paşa me'mur oldu. Surre-i hümâyun'un mürettebât-ı nakdiyyesi yekûnu rakam olarak 3.873.259 kuruş olduğu ba'zı evrakda görülmüştür. Kise hesâbiyle salifü'z-zikr yekûna varır."

Kısacası devletin Kâbe'ye gönderilecek Surre Alayı için yeterli parası hazinesinde yoktur. Gereken para 3.873.259 kuruştur. Bu para Girit Adası'ndan bir evvelki yıl toplanamayan mallar ile bu yıl toplanacak varidata karşılık olmak üzere Camondo ile Zarifi gibi zengin bezirgânlardan borç olarak alınmıştır.

Lâlei Hodru

Der medhi krd. velü'l-millet'il museviyye
cenabı ecelli ekrem Kont Kamanto
Hicrin eleminden senin ey şuhi cefacu
Gîrmez gözüme subha değin gözlerim
uyhu
§ Çeşmı terime aksi izannki düşübdür
Serçeşmede bitmiş gibidir lâlei hodru
§ Sen sakini işretgede ağvar ile her bar
Ben çâkı girıban ile mihnetzede her su
§ Nişi gamı hicrane müfid olmadı her giz
Nuşi mevi gülgünu temeşayi tiyatru
[Ham zülfüne zülfün ruhuna pek
mütenasib
Kad haddıne haddin kadine pek
yakışıklu]
§ Ruyün ki güli gülşeni firdevse bedeldir
Manendi güli gülşeni ikbali Kamantu
Sarrafı kerem pişe kî fartı kereminden
Feryadc gelir verne vü kantarü terazu
Lûtfü keremü hükmi saha pişgehinde
Heb abdi kemer bestei hizmet eli bağlu
§ Sarfı sadakatı fükara olmasa derdim
Mahzenleri gencinei tab'ım gıbi memlü
Eylerdi meşamı çemeni dehri muattar
Olsaydı mukarin güli ahlâkına şebbu
Açmaz güli hulki gibi gül, bin sene verse
Gülzare felek çeşmei çeşminden eğer su
Biperdelere iffeti etseydi sirayet
Zenbareye şak etmez idi zaniye, zanu
§ Ahkâmını icra eğer eylerse kader peh
Tedbirine tabi felek olmazsa eğer tu
§ Gerdun bukadar şevketü şanü
azametle
Kühsan şükûhünde kalır danei mazu
Lütfü keremü caizei dembedeminden
Kâlâyi kelâmı şuara oldu behalu
Kânı kürma, kâmvera, nükte şinasa
Ey mertebel kadri felekden de yukaru
Medhın yemi lûtfun gibi payanı bulunmaz
Mellâhı hayalim ne kadar etse tekâpu
§ Bu kuvveti güftar ile emmaki ne çare
Simayi ekabir gibidir bahtı siyehru
Rengi rühi zengi gibi olmaz mütegayyır
Zemzemle değil, kevser ile eyleseler şu
Çekdim yedi endişemi medhi küberadan
Meddahı ehissamı olur merdi sühangü
§ Tesiri şitaden teni uryanımı mestur
Etsün deyu zor eylemeden patladı paltu
§ Talib yeter ıtnabı suhan vakti duadır
Dergâhı Hudadan budurihlâs ile mercu
Ünsiyyeti hergün ola ünsiyyeti ahbab
Cem'iyeti her şeb ola cem'iyeti balu
Baziçe ile hoş geçe eyyamü leyâli
Halk oynaya daim gazinosunda bilârdu
Hasretkeş ola hanei a'dâsı hasire
Abbabına ferşî reh ola telli damisku

---

1 Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, İstanbul, Maarif Matbaası, 1940, cilt IX, s. 1909-1913.

2 **A.g.e.**, s. 1910.

3 **A.g.e.**, s. 1911, 1912.

4 Mahmud Kemal İnal, **Osmanlı devrinde Son Sadrazamlar**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1952, Cüz. xiii, s. 2033.

5 Surre Alayları ve 1861-1876 dönemi Surre-i Hümâyun masraf defterleri için bak. Münir Aralar, **Osmanlı Devletinde Surre-i Hümâyun ve Surre Alayları**, Ankara, Diyanet İşleri Yayınları, 1991.

6 **Vak'a nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi**, yayına hazırlayan: Münir Aktepe, Ankara, TTK yay. 1988 cilt X, s. 43.

BU FOTOĞRAFLARDA BİR TARİH CANLANIYOR

Ünlüler yetiştiren bir eğitim yuvası

ESER TUTEL

Yaşı ellinin altında olanların kolay kolay tanıyamayacakları bir eski zaman binası...

Yer, Boğaziçi'nin en güzel köşelerinden biri: Arnavutköy... "Çifte Saraylar" da denen bu bina, Akıntıburnu'nu dönüp Bebek'e doğru döndüğümüzde, daracık caddenin sol tarafında yer alırdı. Önünden Bebek'e giden tramvay hattı geçerdi. Eski bir sahilsaray olup, arkasında bahçesi vardı...

Ne binası mıydı bu bina? Eski adıyla Feyz-i Âti, sonraki adıyla Boğaziçi Liseleri...

33 yıl boyunca eğitim alanında büyük hizmetler veren Boğaziçi Liseleri'nden kimler yetişmemişti ki! Eski bakan ve maliyeci Cahit Kayra... Hürriyet gazetesının eski sahiplerından Haldun ve Erol Simavi kardeşler... Türk futbolunun en büyük kalecilerinden Fenerbahçeli Cıhat Arman ... Futbolcu ve spor yöneticisi Sabri Kiraz ...

Boğaziçi Lisesi'nin müdürü ve edebiyat öğretmeni Hıfzı Tevfik Gönensay.

yine kaleci ve spor yazarı Necdet Erdem, Fenerbahçeli Bomba Niyazı, Küçük Erol, oyuncu, sonradan spor yazarı Samim Var, Beşiktaşlı ünlü futbolcu Alı İhsan Karayiğit... Yine Beşiktaşlı futbolculardan Erol Alpagut ve de Süreyya... Türk musikisi ses sanatkârı ve bestekârı Zeki Müren ... Şov dünyasının renkli sanatçısı Huysuz Virjin... İş adamı Kadir Has... Sonradan Güven Partisi'nin kurucuları arasında yer alan CHP'li politikacı Orhan Öztrak... Piyanist, bestekâr ve müzik yazarı Mithat Fenmen... İş adamı Sadık Eliyeşil... Devlet Tiyatrosu sanatçılarından Nihat Akçan... Doğa dostu Hayrettin Karaca... Sahne sanatçısı, "Sesle Çizgiler"in animatörü Celâl Şahin... Ve niceleri...

1921 yılında İstanbul'da Galip Azmi Sandalcı ile Kudret Azmi Sandalcı adlarında Selânik kökenli iki kardeşin Divanyolu'nda kurduğu Feyz-i Âti Numune Mektebi, üç yıl sonra Bakırköy İttihad Mektebi'ni de kadrosuna alarak genişlemişti. Ne var ki 5 Şubat 1930

Arka planda Recep Zühtü Bey'in köşkünün de bulunduğu Boğaziçi Lisesi'nin sahilden görünüşü.

günü çıkan yangında bina yanmış, bütünüyle kül olmuştu. Buna rağmen, on beş günde bulunan bir binada geçici olarak yeniden faaliyete geçmiş, ertesiyıl, 1931'de Arnavutköy'deki Çifte Saraylar denen binalarına taşınmışlardı. Lisenin adı 14 Aralık 1935 tarihinden itibaren de Boğaziçi Liseleri olarak değiştirilmişti. En parlak dönemini 1935 – 1945 yılları arasında yaşayan lisede, kız ve erkek öğrenciler bir arada karma eğitim yapmaktaydı. Gündüzlü öğrencisi de vardı, yatılı öğrencisi de... Ayrıca Bebek'te bir de ilkokul açılmıştı.

Lise binasında geniş bir kabul salonu, konferans salonu, yatakhaneler, yemekhaneler, teneffüshaneler, lavatuar, bilardo ve ping-pong salonlarından başka bir de futbol sahası vardı. Arkadaki havuzlu bahçe üç kat halinde tepeye doğru yükseliyor, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında yıldızı parlayan politikacısı Recep Zühtü Bey'in köşküne kadar dayanıyordu. (Fotoğrafta, sağ yukarda, çatısı görülüyor). Kısacası, çok güzel bir manzarası vardı.

Okulun müdürü, dönemin tanınmış eğitimcilerinden, edebiyatçı olarak tanındığı kadar, zarif giyinişi, kibarlığı, otoritesiyle de tanınan, çok sevilen ve her zaman sayılan bir idareciydi. Ayrıca çok da iyi konuşmasıyla dikkatleri çekiyordu. Okulun öğretim kadrosu, sanki bir üniversite kadrosu gibi değerli öğretmenlerden oluşmaktaydı. Zaman için de aşağıdaki şu öğretmenler görev yapmıştı:

Müdür: Hıfzı Tevfik Gönensay. Edebiyat: Hıfzı Tevfik Gönensay, Nihat Sami Banarlı, Nihal Atsız, Fuat Arsan, Hikmet Turhan Dağlıoğlu. Felsefe, Mantık, Sosyoloji: Hüseyin Nail Kubalı, Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, Yunus Kâzım Köni.

Matematik: Şeref Par, Hüsniye Çuhadar, Muammer Helvaşi, Doğan Akman. Tarih: Samih Nafiz Tansu, Nâfiz Danışman. Coğrafya: Mediha Kayra, Suat Aycan, Nafiz Danışman. Yurt Bilgisi: Kudret Sandalcı. Biyoloji: Lütfi Arif Kanber, Şemsettin Güneş. Fizik: Burhan Ersan, Tacettin Örs. Kimya: Kasım Bayçın, Abdülkadir İdil.

İngilizce: Mr. Elliott, DanişÜnsal. Fransızca: Sabri Anday, Nurettin Sevin, Suut Kemal Yetkin, Edip Ayel,. Almanca: Weiner. Resim: Hayri Çizel. Müzik: Muddittin Sadak. Yazı: Vahram Çerçiyan: Beden eğitimi: Hamdi Saver, Meseddet Saver, Muallim muavinleri: Fahir Giritlioğlu, Aziz Çankırılı, Reşat Sarıbaş, Abdullah Bey.

Ne yazık ki Boğaziçi Liseleri 1954 yılında kapatıldı. Bina, o yıllarda, İstanbul'un imar çalışmaları sırasında caddenin genişletilmesi için istimlâk edilerek ortadan kaldırıldı. Günümüzde yazık ki Boğaziçi Liseleri yok. Lise, artık eski mezunlarının anılarında yaşamakta...

Kadir Has, Hayrettin Karaca ve Zeki Müren Boğaziçi Lisesi'nde okumuşlardı.

KİTAP DAĞARCIĞI

Kıbrıs

ORHAN KOLOĞLU

Burada her ay olduğu gibi, tarih ile ilgili kitapları tanıtmak üzere, günün baş konusu haline gelen Kıbrıs'ı ele alıyoruz. Bunun dışında, Kıbrıs Türk toplumunun sosyal yaşamı, kültürel üretimleri gibi, siyasi oluşumları etkileyen Türk-Yunan ilişkileri hakkında da çok sayıda yayın var. **Radikal** gazetesinin 28 Şubat 2003 tarihli kitap ekinde bu konularda yayımlanmış 68 kitabın referansları var. Seçilmiş Kıbrıs Bibliyografyası başlıklı bölümde 44 eser ismi bulunuyor. Bunlardan 30'unun 1997-2002 arasında yayımlanmış olması son dönemde konuya ilginin artmış olduğunun kanıtıdır. Geri kalan 24 kitaptan 6'sı Arif Hasan Tahsin'in Kıbrıs olayları üzerindeki gözlem ve yorumlarıyla ilgili. Ayrıca Kıbrıslı şair Mehmet Yaşın'ın 3 eseri tanıtılıyor. Bizim tanıttıklarımız, biri hariç **Radikal**'in listesinde bulunmayanlardır.

Kıbrıs Türk Tarihi-Türk Dönemi (1570-1878) Kıbrıs Tarihi-İngiliz Dönemi (1878-1960)

AHMET C. GAZİOĞLU

Kıbrıs, birincisi 1994'te (168 s.), ikincisi 1999'da (173 s.) basılan ve birbirini tamamlayan bu iki cilt, özellikle liselerde ders kitabı olarak okutulmak amacını taşıyor. Ancak Türkleri'n adaya yerleşmesinden itibaren bütün idari uygulamaları, ziraat, eğitim, ticaret, vakıflar gibi alanlardaki faaliyetlerini de içerdiği için, Kıbrıs tarihini anlamak isteyenlere temel kaynak niteliği taşıyor. İkinci cilt 1960'ta Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadarki sürecin bütün ayrıntılarını içermektedir.

Enosis Çemberinde Türkler

AHMET C. GAZİOĞLU

Kıbrıs, 1996, Kıbrıs Araştırma ve Yayın Merkezi, s.505

Tarihçi ve uluslararası ilişkiler uzmanı olan yazarın 1960 ve 1994'te yayımlanan eserlerini tamamlamak üzere yazdığı, ancak ENOSİS girişimiyle bunun karşısında Türk direncinin örgütlenmesinin bütün ayrıntılarını içerdiği için konu üzerinde şimdilik en yetkin eser niteliğini taşıyor. Eser, Kıbrıs belgeleri ve basınından yararlanmış olduğu gibi, Türkiye basınının konuyla ilgilenişi üzerine de bolca bilgi vermektedir. Ayrıca İngiliz arşiv belgeleri ve Yunan basınından da yararlandığı için önemli bir başvuru kaynağıdır.

Milliyetçilik Kıskacında Kıbrıs

NİYAZİ KIZILYUREK

İstanbul, 2002, İletişim Yay., s.352, ISBN 975-05-0095-4

Güney Kıbrıs'taki üniversitede Türkoloji bölümünde eğitim görevlisi olan yazarın kitabı beş bölümden oluşuyor: Helen Milliyetçiliği; Kıbrıs'ta Helen Milliyetçiliği; Türk Milliyetçiliği; Kıbrıs'ta Türk Milliyetçiliği; Kıbrıs Birliği'nin Tarihsel Siyasî ve Hukuksal Temelleri. Girişte milliyetçilik akımlarının tarihsel gelişme sürecini inceledikten sonra, Yunan Megali İdeası'nın evrimini ve en son genişleme sınırı olarak Kıbrıs'a yönelişini, bunun karşısına Türk milliyetçiliğinin çıkışıyla ada insanlarının zorla sürüklendiği bunalımı yansıtıyor.

150 Soruda Kıbrıs Sorunu

SABAHATTİN İSMAİL

İstanbul, 1998, Kastaş Yay., s.439, SBN 975-7639-74-5

İlk 23 soruda Osmanlıların adayı fatihlerinden 1943'de KATAK'ın (Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu) kuruluş una kadarki olaylar özetle verilmiştir. 24-49. sorular Akritas planıyla Türklerin yok edilmesi hazırlıkları hakkında bilgi veriyor. 50-91. sorular Yunan saldırıları, Türk Barış Harekâtı ve KKTC'nın kuruluş dönemini kapsıyor. Bundan sonrası özellikle KKTC ve Cumhurbaşkanı Denktaş'ın barış yönündeki girişimlerinin tam belgelerini içeriyor. Bu niteliğiyle Türk tezi üzerinde araştırma yapanlara önemli bir başvuru kaynağı oluşturuyor.

Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Osmanlı ve Kıbrıs Adalet Düzeni

İLHAN AKBULUT

Girne, 1998, s.95

Eser özellikle iki ana bölümden oluşuyor. Birincisinde Osmanlı Devleti'nde adalet düzeni iki ayrı dönemde incelenmiş bulunuyor: Tanzimat öncesindeki ve Tanzimat sonrasındaki ad alet düzenleri. Burada adaleti uygulayan kurumlar (Divan, şer'i mahkemeler, inzibat ve ihtisab müesseseleri, İfta, esnaf heyetleri) ve suç türleri (Hadd, cinayet, ta'zir) ile Tanzimat'ın bunlara getirdiği değişıklikler var. Kıbrıs'a ait ikinci bölümde ise, hem Tanzimat öncesi hem de sonrasında bu yapılanma ve uygulamaların işleyişine ait Kıbrıs arşivlerinden aktarılan belgeler eserin orijinal tarafını oluşturuyor.

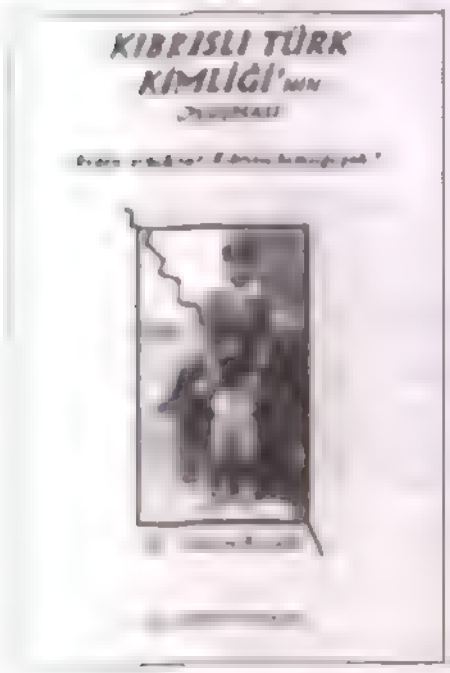

Kıbrıslı Türk Kimliğinin Oluşması

NAZIM BERATLI

Lefkoşa, 1999, Işık Kitabevi, s.159

Doktor olan ve Türklerin mücadelesine fiilen katılmış bulunan Beratlı, anılarıyla Kıbrıs tarihinden seçtiği olayları birleştirerek adadaki iki toplum arasında düşmanlık yaratmak için sarfedilen çabaları ortaya dökmeye çalışıyor. Olayların başlamasından önce 1955'de ailesinin evlat edindiği kimsesiz bir Rum abla ile birlikte büyüyen yazar, böyle bir bütünleşmenin yok edilmesinin iki tarafa da verdiği zararları anlatıyor. Olayları ilk Osmanlı fethinden Tanzimat'a ve İngiliz işgaline kadarki bağlantılarla açıklamaya çalışması eserin orijinal yanını oluşturuyor.

Türk-Yunan Sorunları; Akiller Tartışıyor

LEYLA EMEÇ TAVŞANOĞLU

İstanbul, 1998, Çağdaş Yay., s.224

Turk-Yunan ilişkileri alanında tanınmış gazetecinin incelemeleri ve röportajlarını içeren, 1981'den 1997'e kadarki süreye ait metinler aynen aktarılmış. Bunlar arasında özellikle Kıbrıs'ı ilgilendirenler şunlar: -Kıbrıs'da federasyon zor - Kıbrıs Rumlarını savunmak zorundayız - Denktaş Ankara'ya kızgın - Sonuçsuz görüşme toplumları yaralar - Rusların füzesine engel olunmalı - AB'ye Türkiyesiz girmeyiz - Kıbrıs için çözüm Dayton Antlaşması'dır. Yunanistan'la mevcut Ege, Kardak gibi sorunlara ait yazıların da bulunduğu kitap ilişkilerin bir bütün olarak incelenmesini sağlıyor.

Gündemdeki

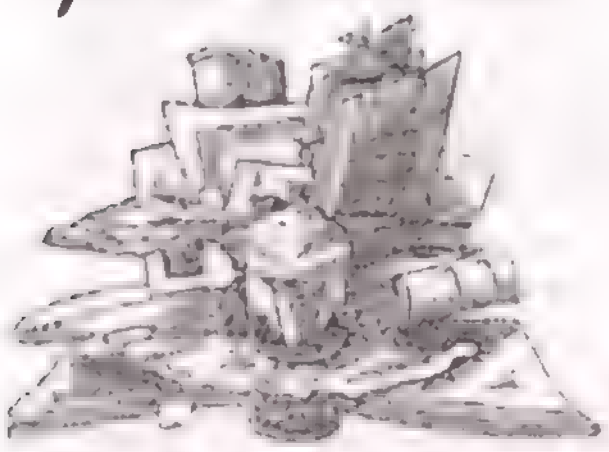

TARİH

Medyada Tarih Konuları

ORHAN KOLOĞLU

Gerek Irak, gerekse Kıbrıs olayları, günün oluşumları dışında, sorunların geçmişlerinin de medyamızda yoğun şekilde gündeme gelmesine sebep oldu. Sadece bazı ayrıntıları henüz yeterince açıklanmamış yakın geçmiş, 10-20 yıl öncesi değil, Osmanlı dönemine kadar uzanan yorumlar kamuoyuna sunuldu. Özellikle Irak konusunda Misak-ı Millî'ye atıfta bulunan değerlendirmeler hiçbir yayın organında eksik olmadı. Tabiî ki tarihe mal olmuş olayların topluma yansıtılmasında sadeleştirilerek sunulmaları zorunludur. Oysa dikkatimi çeken, topluma bir sentezin ciddi özetini sunmak yerine, kopuk, sadece bir anını yansıtan duygusal ağırlıklı bilginin aktarılması oldu.

İster istemez Misak-ı Millî'yi 1918-1923 süreci içinde değerlendirmek zorundayız. Şöyle ki:

Mondros Ateşkesi'nin (30 Ekim 1918) imzası gününde Osmanlı ordularının kontrolü altında bulunan bölgelerin Misak-ı Millî'nin sınırlarını oluşturduğu kabul edilmiştir. İngilizler ise kendi imzaladıkları anlaşmaya uymayarak o tarihten sonra ilerleyip petrol bölgesini kontrolleri altına aldılar. Osmanlı Meclisi ise Erzurum, Sivas kongrelerini tamamlayarak Ocak 1920'de Misak-ı Millî'ye resmî nitelik kazandırdı. TBMM Ankara'da toplanınca doğal olarak aynen benimsedi. Ancak Doğu, Güney ve Batı Anadolu'da savaş halinde bulunan Ankara, pratikte düşmanlarını ve savaş çephelerini azaltmak için ödünler vermekten geri kalmadı. Bolşeviklerle barış için Batum'dan, Fransızlarla barış içinse İskenderun'dan vazgeçilmiştir. Lozan'da da iki sorun görüşmelerin kesilmesine ve savaş tehlikesinin belirmesine sebep oldu: Kapitülasyonların kaldırılmasına bütün Avrupa, Musul hudununun Misak-ı Millî'ye göre belirlenmesine ise İngiltere karşıydı. TBMM'nin Şubat-Mart 1923'te yapılan gizli oturumlarında açıkça, savaşı göze almaya hazır olan İngiltere ile silahlı çatışmaya girmeye Ankara'nın gerek malî gerek askerî açıdan artık gücünün kalmamış olduğu en yetkili kimselerce (M. Kemal, Rauf Orbay, İsmet İnönü, maliye vekili) açıklanmıştır. Böylece, bir an evvel barışa ihtiyacı olan Türk hükümeti, Musul hududunun belirlenmesinin uluslararası hakemliğe bırakılması karşısında Lozan Barışı'nın imzalanmasını sağladı.

Açıkçası Misak-ı Millî'yi tek bir güne bağlı bir olay gibi düşünmek yanlıştır. Oysa günümüzde 1918-1923 süreci unutulup 28.1.1920 günü anımsanmak isteniyor. Çektikleri sıkıntılar ve uğradıkları kıyımlar sebebiyle Kerkük Türklerinin (Resmi bulunan derginin kapağında görüldüğü gibi) "M. Kemal Paşa 'Millî sınırımız İskenderun'un güneyinden geçer, Musul ve Kerkük'ü içine alır - 1 Mayıs 1920" mesajında ısrar etmeleri bir ölçüde hoşgörüyle karşılanabilir. Ancak Türkiye kamuoyunu yönlendireceklere aynı hakkı tanımak mümkün olamaz.

Aşırı Dipnot Tutkusu

Sorun, akademik araştırmalara dayanan bilgilerin kamuoyunca kolay yararlanılır düzeye getirilmesiyle ilgilidir. Tarih, hiçbir vatandaşın vazgeçemeyeceği, en eğitimsizin bile bilincinde var olan bir birikimdir. Çözümlenmesi gereken, bunun geçmişe özlem şeklinde kalmaktan çıkarılıp, bugünü anlamak ve geleceği daha sağlıklı kurmanın aracı haline dönüştürülmesindedir. Bu görevde rolleri ikinci planda kalan, anılarıyla katkıda bulunanlar ve tarihi roman yazarlarını bir kenara bırakıp, asıl yönlendirici tarihçilerle medya yazarlarının ilişkileri konusuna ışık tutmaya çalışacağız.

Tarihçiler genellikle akademik kariyer mensuplarıdır. Üniversitelerde, araştırma kurumlarında çalışırlar. Üretimlerini kanıtlamak için yararlandıkları kaynakları belirtmek ve bunlar üzerinde tartışma yapmakla yükümlüdürler. Bu yüzden sık dipnotu kullanmaları gerekir. Bu uygulamanın üslubu ağırlaştırdığı ve ancak uzmanlar tarafından okunacak hale getirdiği inkâr edilemez. İlginç bir örnek olarak değerli bir tarihçimiz Şükrü Hanioğlu'nun önemli bir eserini anımsatacağım. *The Young Turks in Opposition (Muhalefette Genç Türkler)* adındaki eseri (Oxford University Press, 1995) 216 sayfadan oluşuyor. Dipnotlarının sayısı ise 2529. Yani sayfa başına ortalama 12 dipnot düşüyor. Çalışma, her araştırmacının kolaylıkla ulaşamayacağı Türk Dışişleri arşiviyle Paris elçiliğimizdeki arşive ait belgeleri içerdiği için dipnotlarının çokluğunu yararlı saymak gerekir. Ancak bunun sade vatandaş için okuma kolaylığı sağlamadığını

da kabul gerekiyor. Esasen kitap da sadece uzmanlara hitap ediyor.

Bu vesileyle Hanioğlu'nun çalışmasının çok beklenen ikinci kısmının da (Preparation for a revolution The Young Turks 1902-1908) 2001'de yayımlanmış olduğunu belirtelim. Ancak 60 sterlin ya da 150 milyon liraya satılmasının akademisyenlerimizin bile yararlanmasını güçleştirdiğini anımsatalım. İnşallah ucuz Türkçe nüshası yakında çıkar.

Aşırı bir dipnot tutkusunun özellikle Amerikan tarihçiliğinin ürünü olduğu hakkında bir anlayış vardır. Tabii ki dipnota karşı çıkılamaz ama bunun bazı kimselerde bilinçsizce kullanılma şekline dönüştüğü de inkâr edilemez. Akademik bir nitelik taşıyan dergimize gönderilen makalelerde, bazen dört sayfalık metne üç sayfa dipnotu eklendiğine tanık oluyoruz. Oysa bunların çoğu ana metne yedirilebilecekken adeta dipnotu sayısının fazla görünmesi yolunda zorlama olduğu dikkatlerden kaçmıyor. Çok ünlü bir kişinin doğum ve ölüm tarihleri verilirken bunların ayrı ayrı sıradan bir ansiklopedi(den alındığını belirten dipnotlarına rastladığımız oldu. Üzerinde tartışma bulunmadıkça böyle bir kanıtlama çabasının gereksizliği tartışılamaz.

Akademik nitelikte olmakla birlikte dipnotunu daha ekonomik bir şekilde kullanmanın örneği olarak sadece içyüzüne daha iyi vakıf olduğum için, kendi kitaplarımdan Masonluğun toplumumuzdaki belirişi ve yerleşişini inceleyen ikisini örnek göstereceğim. Birincisi *Abdülhamit ve Masonlar*. 246 sayfadan oluşuyor ve 209 dipnotu var, yani sayfa başına 1 taneden az düşüyor. Masonluk konusundaki önceki bakışları tamamen değiştiren, hem harici olduğum halde hem Masonlar hem de anti-Masonlar tarafından ciddiyetle kabul edilip temel eser niteliğini kazanan bu kitabıma tek eleştiri, sanırım dipnotlarının azlığı sebebiyle, bazı akademisyenlerden eleştiri gelmiştir. Sanırım dememin sebebi, içindeki bilgilere karşı çıkan olmamasındandır. Buna karşılık okurlardan ilgi görmesi, üslubunun kitlelerce kolay anlaşılır olmasından ileri geliyor olmalı ki yeni baskıları yapıldı. Ayrı şey onun devamı olan *İmparatçılar ve Masonlar* kitabım için de geçerlidir.

Her Şeyi Bilenler

Avrupa'ya, Amerika'ya baktığımızda çok önemli eserlerin her vatandaşın anlayabileceği bir anlatım ve az dipnotu ile ayrıca sunulduğunu görüyoruz. Anlaşılıyor ki bu alanda bir eksiğimiz var. Uzman özelliği taşıyan çalışmaların halka da maledilmesi gerekli.

Bu konu üzerinde durmamın sebebi, dikkatleri tarihî olayları topluma maletme açısından bizde, diğer Batı toplumlarına nazaran daha önde bir rol oynayan medyadaki tarih yazarları üzerine çekmek istememdendir. Okullardaki tarih öğretiminin yetersizliği karşısında en etken kesim onlardır. Anılarıyla tarihe katkıda bulunanlar ve "tarihî roman" yazarları üzerinde ayrıca duracağım. Kitleye hitap eden günlük gazeteler ve televizyonların yazarlarıyla yorumcuları her konuda, feza sorunlarından Irak tarihine, İbrahim Tatlıses'in aşklarından IMF'nin formüllerine kadar her konuda fetva vermeye kendilerini yetkili sayıyorlar. Sahip olmaları olanaksız bir bilgi yelpazesi içinde hata yapmaktan da çekinmiyorlar. Neden sözü uzmanlarına bırakmıyorlar bilemiyorum.

Konuyu geçen günlerde bir gazetede rastladığım Lavrens'le ilgili bir iddialı yazıda (sayfanın 3/5'ini kaplıyordu) rastladığım hataları belirterek kapatacağım. Hangi gazete olduğu önemli değil, zira hepsi aynı hataları yapıyorlar.

"Lavrens, arkeolojik kazıları yönetiyordu" (Kazı yönetecek uzmanlığı asla olmamıştır, yapılan kazılarda yardımcı olarak çalışmıştır).

"Intelligence Service'in gelmiş geçmiş en büyük uzmanlarındandır" (Intelligence Service'nin değil, savaş sırasında Kahire'de kurulan Arap bürosunun sıradan bir memurudur, gerçek uzmanların yönetimi altında çalışmıştır).

"Yanında hizmet verenler" (O hiçbir zaman kadrolar idare etmemiş, daima tek başına olmaya gayret göstermiştir. Sadece Arap hizmetkârları vardı).

"Türk savaş düzenini hazırlamaktan sorumluydu" (Arap bürosunda kimsenin fikrini sormayacağı kadar küçük rütbeli biriydi, bütün bir savaş düzenini ona bağlamak hayalcilktir).

"Karış karış bildiği Arap toprakları" (Hayır Hicaz'a ilk kez gitti).

"Churchill'den Mısır Yüksek Komiserliği teklifi aldı" (Aksine barış hazırlıklarının ilk aşamasında Arabistan'dan tamamen uzaklaştırıldı).

"Ordudan kendi ayrıldı" (Hayır artık işe yaramadığı için görevine son verdiler).

KİTABİYAT

Türk Diplomasisi ve Siyasî Tarihiyle İlgili İki Eser

RIFAT N. BALİ

Yurtdışına çıkan ve kitaba meraklı her Türk okurunun orta veya büyük çapta bir kitabevine girdiğinde anı kitaplarının bolluğunu ve siyaset, edebiyat veya sanat alanlarının ünlü isimleriyle ilgili, çoğu zaman da aynı kişi hakkında birden fazla biyografi kitabını gördüğünde şaşırmaması ve hayıflanmaması mümkün değildir, zira biyografi ve anı konusunda Türkiye son derece fakir bir yayın yelpazesine sahiptir. Türk siyaset ve diplomasi sahnelerinin nice tarihî şahsiyeti geride tek satır anı bırakmayarak bu dünyayı terk etmiştir. Son yıllarda anı kitapları konusunda geçmişe kıyasla nispi bir artış görülmekteyse de bu yayınların bu alanda mevcut devasa boşluğu doldurması imkânsızdır.

Halihazırda Dışişleri Bakanlığı'nda daire başkanı olarak görev yapan, birçok yerli ve yabancı bilimsel dergide yayımlanan makaleler ile **The Question of the Sanjak of Alexandretta: A Study in Turkish-French-Syrian Relations** (Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2001) kitabının müellifi olan Dr. Yücel Güçlü, sessiz sedasız bir şekilde yayımladığı ve birer Dışişleri Bakanlığı yayını olan iki biyografi kitabıyla Türk diplomasi ve siyasî tarihine önemli katkıda bulunmuştur. Peş peşe yayımlanan bu iki kitabın ilki bir dönemin ünlü Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu'nu (görev süresi 1942-1944), diğeri ise onun kâtibi umumisi (Genel Sekreteri) Cevat Açıkalın'ın yaşamlarını ele almaktadır. Güçlü, Numan Menemencioğlu'nun yaşamını ve diplomatik kariyerini incelediği ilk kitabında, Menemencioğlu'nun henüz yayımlanmamış anılarının yanı sıra Public Record Office (Londra) ile Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'ndeki personel sicil dosyasından da yararlanmıştır.

Yücel Güçlü'nün Cevat Açıkalın'ı incelediği ikinci eseri Numan Menemencioğlu biyografisinin tamamlayıcı bir cüzü gibidir. Açıkalın, Menemencioğlu'nun Dışişleri Bakanlığı süresi zarfında genel sekreter olarak görev almıştı, aynı zamanda da Menemencioğlu'nun yakın arkadaşıydı. Numan Menemencioğlu anılarını kaleme almış olmasına rağmen Cevat Açıkalın bu konuda oldukça ketum davranmış ve geride herhangi bir belge bırakmamıştır. Nitekim Yücel Güçlü de Açıkalın'ın herhangi bir not tutmadığını ve de Dışişleri Bakanlığı'ndan emekli olduktan sonra anılarını yazmadığını üzüntüyle not etmekte, hiçbir yerli veya yabancı ansiklopedi veya biyografi kitaplarında da Cevat Açıkalın'dan söz edilmediğine dikkati çekmektedir. Yücel Güçlü'nün böyle bir manzara karşısında tarih sahnesinde gözükmeyen bir diplomatın biyografisini neden kaleme aldığı gibi, her okurun zihninde belirecek soruya verdiği cevap çok basit ve anlamlıdır: Açıkalın 39 yıl boyunca Dışişleri'nde çalışmış olup kimi zaman dramatik olayların birinci elden tanığıydı.

Dr. Yücel Güçlü'nün bu iki eserinin ortak özellikleri alanlarında bir "ilk" olmalarının yanı sıra İngilizce olarak kaleme alınmalarıdır. İngilizce hazırlanmış olmalarından ötürü de sadece Türk araştırmacılara değil, yabancı bilim adamları, doktora öğrencileri, siyasî gözlemci ve araştırmacılara da hitap edebilmektedir. Bu yazıya son verirken Dr. Yücel Güçlü'nün Numan Menemencioğlu'nun Fransızca kaleme aldığı anılarını da yayıma hazırlamakta olduğunu bildirmekte yarar görüyorum. Türk siyasî tarihi ve Türkiye'nin dış politikası alanlarında çalışan tüm araştırmacı ve bilim adamlarının ortak dileklerini de bir kez daha tekrarlıyorum; Cumhuriyet dönemi arşivlerinin tasniflerinin tamamlanıp kamuya bir an önce açılmaları elzemdir.

Dr. Yücel Güçlü

Eminence Grise of The Turkish Foreign Service: Numan Menemencioğlu

Ankara, Mayıs 2002, 160 sayfa. Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in önsözüyle.

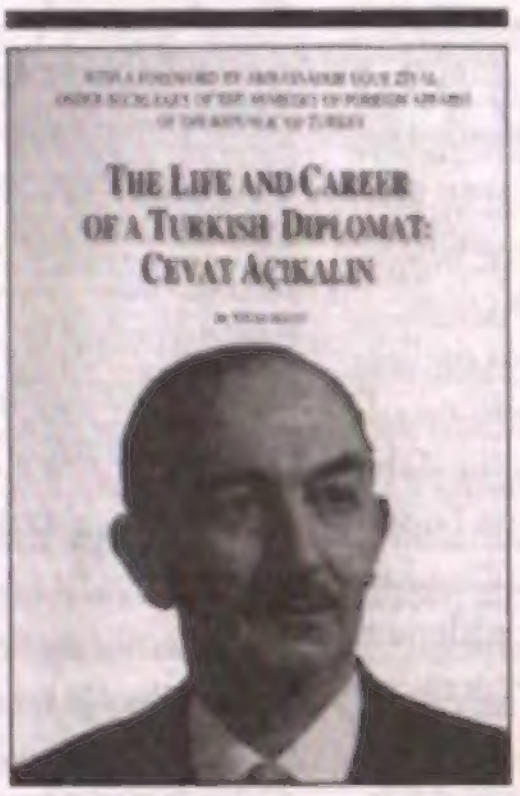

Dr. Yücel Güçlü

The Life and Career of a Turkish Diplomat; Cevat Açıkalın

Ankara, Haziran 2002, 136 sayfa. Dışişleri Bakanı Müsteşarı Büyükelçi Uğur Ziyal'ın önsözüyle.

tarihten bilimkurguya
şiirden arkeolojiye

önemli yazarların
önemli kitaplara bakışı

zengin bir
düşünce platformu

unutulmuş
kitaplar

yeni
yazarlar

yeni
kitaplar

yeni sayısıyla
her ay bayilerde

eski sayılarıyla
her an internette

virgül,

AYLIK KİTAP VE ELEŞTİRİ DERGİSİ

PUSULA yayıncılık AKYOL SOKAK EVEN APARTMANI NO: 55/3 CİHANGİR / İSTANBUL
TEL: 0212. 252 42 80 • FAKS: 293 15 44 E-POSTA: pusula@pusula.com • WEB: www.pusula.com

تاریخ تأسیس
۱۲۴۷
امور غیر رسمیه و خصوصیه جریده سیه‌ریسه مسابقه نمره‌سی

تکرار امتیاز نادری
۱۳۲۹
استانبول ولایات ایچون سنه‌لکی پوسته اجرتیله برابر آلی آیلغی ایچون یدیمیدر
خارجه ایچون سنه‌لکی ۴۰ فرانکدر
تسعیری ۱۰ پاره‌در

تقویم وقایع

دولت علیه عثمانیه‌نک جریده رسمیه‌سیدر
[هر کره نشر اولنور]

پنجشنبه سنه | چهارشنبه : ۱۲ صفر ۱۳۳۳ و ۱۷ کانون اول ۱۳۳۰ | نومرو : ۲۰۳۸

سوادِ عمومیه

نومرو مخصوصه

ذیده مسلم خلافت اسلامیه علیه حرب اعلنکده بولنان انگلتره حکومتیله پرلشه‌رك دولت عثمانیه‌نك امراد تمالکندن بولنان مصر ایالتی قطرو خلافت اسلامیه‌دن اخراجه وانگلتره تمالکی معاونیه اوله‌جقلرینی حکومت مذکوره‌نك جایه‌ستده قسطنطنیه‌ده اقامه ذوالعظمة واجلاله و رسول کرامیه و جماعت مسلمیه حیات شیمه‌لرینه تولیش اولدیغی

الحکم لله وحده تعالی علم

اولور

یوقاریده زید باغی اولدیغی اثباتی واجب اولنله لعدی ایندیکی دعوادن رجوع ایتیوب خلیفه مسلمینه اطاعتدن ایدیره دقائقوا الی شیء حتی یأتی امر الله نص کریمی موجبنجه قتالی واجب اولور

الحکم لله وحده تعالی علم

اولور

یوقاریده زید باغی اولدیغی اثباتی واجب اولنله لعدی ایندیکی دعوادن رجوع ایتیوب خلیفه مسلمینه اطاعتدن ایدیره دقائقوا الی شیء حتی یأتی امر الله نص کریمی موجبنجه قتالی واجب اولور

یوقاریده زیدیونه حرکات قبیحه وافعال شنیعه وفسادیه‌سنك جزاسی اولان اشد عقوبات وحتی قتله مستحق اولدیغی

الحکم لله وحده تعالی علم

اولور

∴

دولت علیه‌نك امراد تمالکندن بولنان مصر ایالتی‌نك حاکمیت مقدسهٔ خلافتپناهیی احقاقه والیالت مذکوره‌یی انگلتره‌نك تحت حاکمیته ادخاله بادی اولدیغی حرکت مقبوره‌سندن طولایی حقنده اسبق اسباجیل بشارتده حسبن کامل حقنده ترتب ایدن احکام شرعیه‌یی حاوی اولدیغی بالاستناد صادر اولان فتوای شریفه‌نك درج اولنمش وکندیسنك سائر وعامل اولدیغی رتبه وتمامیله رفع واستردادیله‌ده دولتجه قرارلاشدیرلمش و مرقومك یولدیغی مصر نقطه‌سی دره‌لی اردوی همایون منطقه‌سی داخلنده ایقوکندن دیوان حربیه عاکمه‌سنك اجراسی مذکور اردو قومانداناتلغنه اشعار قلنمشدر .

استانبول ولایتی معارف مدیریتندن :

بالنمی کوی مکتب نمونه مکتبنك پروغرامی تنظیم ایدلمك اوزره هیئت تعلیمیه‌سنك ۱۸ کانون اول سنه ۳۳۰ تاریخلی مصادف پنجشنبه کونی زوالی ساعت اوندہ مکتبده اثبات وجود ایتماری اعلان اولنور .

ورسعاد استیناف مدعی عمومیلکندن :

قاردہ نحله ماده عهده‌سنده قار تو جلده‌سنده اثباتیله معاً سیتو - رطه‌لی یولان خلاصه متصل راهب یلسیوسك متصرف اولدیغی خانه‌دن ظهور ایده‌جك حریقك شاهدلریله سرایت و سیتورطه یدلندن استفاده مقصدیله مذکور خانه‌یی احراق ایتدیکی ادعاسیله مظنون علیه

وارسه جلبی سیورلمك خبط جریده‌سی مأمورید .

Osmanlı Devleti'nin resmî gazetesi **Takvimi Vekayi**'nin 30 Aralık 1914 tarihli sayısında cihad fetvasının açıklanışı. "Zeyd Hilafeti İslamiye aleyhine düşmanla birlik olursa bu hiyanet sayılır, dolayısıyla ortadan kaldırılması dinen vacip olur ve cezası da cezaların en ağırı olan öldürülmektir."